

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2012

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Tadas GINDRĖNAS. Mano pasaulis. 2011-2012. Drobė, linoraižinys. 190x190

Vidmanto Ilčiuko reprod.

Grafikas Tadas Gindrėnas Vilniaus vaikų globos namuose „Gilė“ rengė meno terapijos užsiėmimus ir pagal vaikų piešinius sukomponeavo grafikos drobę „Mano pasaulis“. Linoraižinys tapo keletu piešusiųjų kartu minčių, pojūčių, vilčių saugykla. Tai užtikrina ir išliekamąją vertę, nes vaikų piešiniai ne paslepiami stalčiuose, kaip paprastai atsitinka, o įgavę naują (linoraižinio) pavidalą, ima funkcionuoti viešosiose erdvėse. Savo kūrinį autorius padovanojo Vilniaus vaikų globos namams „Gilė“.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba
Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis / 2

Praeities dabartis

Zecharia PLAVIN. „Lietuviai ir žydai“ – nuoširdus pokalbis ar abipusė sielos
kankinystė? *Siekiant išsilaisvinti iš neurotinių supaprastinimų* / 10

Nuomonės apie nuomones

Tomas KAVALIAUSKAS. Apie ančiuką Donaldą su svastika ir hitlerišką katiną,
skaitantį „Miau Kampf“ / 17

Vytas DRUNIS. Šiuolaikinis menas – tarsi nuogas karalius / 20

Kūryba ir kūrėjai

Elona BAJORINIENĖ. Išvartyta Lietuva XXL formatu / 22

Kęstutis ŠAPOKA. Liftas į bendrą būtį. *Paroda-eksperimentas „Bendrabūtis“ Vilniuje
ir Lift Gallery Klaipėdoje* / 27

Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. Scenografijos burtažodžiai, arba
Vilniaus teatrų naujienos rudens sezonu / 30

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. Laukiant pavasarinio lietuviškos muzikos potvynio / 34

Rasa GEČAITĖ. Metaarchajiška kūrybos sala. *Tatjanos Kazimierėnienės grafika* / 41

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Siužetai naujiems paveikslams iš šventinio Egipto / 42

Paulius PETRAITIS. XXI a. reprezentuoja XX a. vizija? *Lietuvos fotografijos metraščiai* / 45

Kęstutis ŠAPOKA. Kaip apgauti parodos viešnią. *Petro Mazūro „Šviesos barjeras“* / 49

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-L. Nepakartojamas akimirku grožis. *Laimos Bronislavos
Pučkoriūtės kūryba* / 50

Kaimynystė

Kurkime erdvę lietuvių ir lenkų dialogui. *Su Malgorzata Kasner kalbasi Edita Degutienė* / 51

Europos istorijos

Arthur HERMANN. Vokiečių mažumos patirtis kaip nesektinas pavyzdys kitoms
mažumoms / 56

Kelinė kaip intelektualinis nuotykis

Almantas SAMALAVIČIUS. Paprastumo filosofija Bapu trobelės paunksmėje / 63

Retrospektyva

Dainius JUNEVIČIUS. Fotografas Abdonas Korzonas: pirmeivis, sukilėlis, išdavikas? / 68

Istorijos puslapiai

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Jono Basanavičiaus pamokos / 79

Apie knygas

Kęstutis ŠAPOKA. Antiprovokacijos, arba Ko galime pasimokyti / 84

Jay Daniel MININGER. Tardymas reikalauja atsakymų / 88

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Penkta drakono koja / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Petras MAZŪRAS. Šviesos barjeras. Parodos galerijoje „Titanikas“ fragmen-
tas. Vidmanto Ilčiuko nuotr.

4 p.: Darius BASTYS. Dramatiškas peizažas. 2009–2010. Drobė, aliejus; 40x50. Iš
parodos „Bendrabūtis“. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

NACIONALINĖS ETIKOS GRIUVĖSIAI, arba KAIP NUŽUDYTI VALSTYBĘ JOS INTELEKTUALŲ RANKOMIS*

Jeigu norime suprasti, kodėl šiandien Lietuvos žmonės nebesijaučia turintys „sutartį su valstybe“, turėtume atsisakyti mito, kad Sąjūdis – „intelektualų kūrinytis“. Sąjūdžio varomoji jėga buvo tauta, ne tik intelektualai. Apie tai byloja Sąjūdžio mitingų masiškumas. Taip pat netiesa, kad intelektualai tautą išjudino. Tautos niekas negali išjudinti, jei ji pati to nenori. Šią aksiomą galėtų patvirtinti visi tie, kurie šiandien aimanuoja dėl žmonių pilietinio pasyvumo, nors nuolat ragina juos tapti aktyvesnius. Sąjūdžio, kaip ir daugelio europietiško revoliucinių judėjimų, pagrindas buvo vidurinioji klasė, pakankamai išsilavinusi, kad suprastų, kas iš jos atimta, be to, šis sluoksnis pernelyg platus, kad būtų galima jį papirkti privilegijomis kaip intelektualus, kurių visada yra mažuma. Ypač svarbus Sąjūdžio ištvermės šaltinis buvo disidentai, politiniai kaliniai, represuoti asmenys, pasipriešinimo dalyviai. Tiesa, vedliai buvo intelektualai ir jų indėlis nenuneigiamas, tačiau į Sąjūdį įsitraukė palyginti nedidelė viso intelektualinio elito dalis. Kiti elgėsi taip, kaip įprasta intelektualams: pamatę, kad atošia banga, greit susirado banglentes ir šoko ant tos bangos. Dauguma tokių šiandien nekukliai dabinas „dvasios aristokratų“ arba „Sąjūdžio kūrėjų“ laurais. Beje, kas vartys pastarųjų dešimtmečių spaudą, ras nemažai paniekiamų ir pašaipių pareiškimų Sąjūdžio adresu. Antai profesorė Vanda Zaborskaitė kadaise samprotavo apie Sąjūdžio „išsigimimą“, apgailėstaudama, kad jam „nebuvo leista laiku numirti atkūrus Nepriklausomybę“. O *Akiračių* redaktorius Zenonas Rekašius visus tuos, kurie

priešinosi Grūto parko steigimui, išvadino „Sąjūdžio likučiais“... Tokie ir panašūs pasisakymai liudija, kad daugelio intelektualų santykis su Sąjūdžiu buvo gana šaltas, geriausiu atveju – oportunistinis.

Intelektualai turėtų rasti drąsos sąžiningai priimti atsakomybę už tragiškas savo elgesio pirmuoju nepriklausomybės penkmečiu pasekmes, nes jų laikysena tik per plauką neįstūmė Lietuvos į visišką pražūtį. Palaipsniui siekti savarankiškumo SSRS sudėtyje, atsisakant visiškos politinės nepriklausomybės atkūrimo, ragino ne tik komunistai. Priemu: tekste „Žodis lietuviams“,¹ kurį 1990 m. pasirašė tokie žymūs užsienio inteligentijos atstovai kaip Algirdas Julius Greimas, Valdas Adamkus, Algirdas Avižienis, Marija Gimbutienė, Vytautas Kliorė, Vytautas Kavolis, Paulius Rabikauskas ir Juozas Vaišnys, buvo teigiama panašiai: esą „bet kokie atsteigimai, referendumai ir panašūs pasiūlymai yra tik laisvai pasirinkto vieškelio iškraipymas ir išsigynimas“. Šiandien, kai jau žinome, koks trumpas buvo „atšilimo“ laikotarpis Rusijoje, kaip greitai Maskva vėl pasuko autoritarizmo ir imperializmo keliu, galime daryti išvadą: jeigu 1990 m. lietuviai būtų paklusę *Santaros-Šviesos* intelektualų raginimams, dabar visi žygiuotume paskui Vladimirą Putiną.

„Trečiojo kelio“ atšakos, arba Kaip naudotis kirmgrauža

1996 m. žurnalas *Veidas* paskelbė anketą su klausimais apie Lietuvos politinę situaciją, vienas iš jų buvo toks: „*Politologas A. Štromas teigia, kad yra būtinybė*

* Tęsinys iš 2011 m. nr. 12

trečiai stambiai dešiniųjų partijai (liaudininkų?) atsirasti, nes kol kas abi – tiek LDDP, tiek Konservatorių – yra kairiosios pakraipos, t. y. iškelia valstybės vaidmenį prieš individą. Koks būtų Jūsų komentaras?“² Savaitraščio Dienovidis redaktorė Aldona Žemaitytė į šį klausimą atsakė ypač įžvalgiai: „Liaudininkai Nepriklausomybės laikais buvo kairieji ir daug erzelio, nesusipratimų, kiršinimų sukėlė jaunoje Lietuvos Respublikoje. Jie niekada nebuvo ir nebus dešinieji. Konservatorius ir LDDP suplakti į vieną kokteilį – tai jau sąmoningas visuomenės, kuri menkai išprususi politiškai, smegenų plovimas. Kam tai reikalinga, – atskira tema. Valstybės vaidmenį prieš individą iškelia galbūt socialdemokratų. „Trečioji jėga“, vis stipriau propaguojama visuomenės informavimo priemonių, – tai noras sudrumsti nepilietiškos mūsų visuomenės sąmonę artėjant Seimo rinkimams.“³

Veido pateiktasis klausimas paradoksaliai atskleidžia, kad politinis kai kurių asmenų laikrodis jau penkiolika metų yra sustojęs, nes jie ir šiandien aktyviai zulina „trečiojo kelio“ idėją: liberalieji intelektualai ir tos partijos, kurios vadina save „liberaliomis“, atkakliai įrodinėja, neva tarp kairiųjų ir dešiniųjų (tiesa, jau ne tarp LDDP ir Konservatorių, bet tarp socialdemokratų ir TS-LKD) esminio skirtumo nėra, o politines jėgas lygina apsiribodami jų požiūriu į individo ir valstybės santykį, nors partijų pasirinkimo etiniai principai, bent jau Vakaruose, apima kur kas daugiau dalykų. Individo sąveikos su valstybe irgi nesistengia giliau paanalizuoti. Beje, „trečiojo kelio“ idėją ir šiandien bando įpiršti visuomenei *ne* kaip *kairiąją*, o kaip *dešiniąją* (arba centro dešiniąją) alternatyvą.

Pradėkime nuo pradinės „trečiojo kelio“ prielaidos: ar tikrai nėra jokio skirtumo, ką pasirinkti – TS-LKD ar LSDP, jeigu kalbame ne tik apie politines, ekonomines, bet ir apie moralines to pasirinkimo pasekmes? Ar tikrai nebuvo jokio skirtumo nei 1992-aisiais, nei 1996 m., net jeigu atsiribosime nuo fakto, kad „prichvatizacija“ buvo pirmutinis darbas, kurio griebėsi LDDP, gavusi triuškinančią daugumą? Visuotinai žinoma, kad 1992–1996 m. į LDDP, vėliau persivadinusią LSDP, įsiliejo daug asmenų, priklausiusių buvusiai sovietų valdžios viršūnei, o įstoti į Konservatorių partiją ir šiandieninę TS-LKD galėjo nebent eiliniai komunistų partijos nariai. Tiems, kurie mano, kad ši takoskyra yra nedidelė, priminsiu: skirtumas

tarp eilinių nacionalsocialistų partijos narių ir nacių valdžios elito tapo „kelialapių“ į Niurnbergo tribunolą dalijimo pagrindu.

1992–1996 m. dauguma tremtinių ir politinių kalinių kartu su kitomis dešinišiomis jėgomis gana ryžtingai oponavo LDDP. Sovietų represuotiems asmenims ir rezistentams atstovaujanti sąjunga (LPKTS) po 2004 m. susijungė su Tėvynės sąjunga. O LSDP gretose asmenų, patyrusių sovietų represijas, yra labai nedaug.

Taigi skirtumai visiškai akivaizdūs, todėl vienintelis *etiškas* lietuvių inteligentijos pasirinkimas – nuosekli parama dešinišiesiems, bet ne porą savaičių, o mažiausiai dešimtmetį, net ir tuo atveju, jeigu viskas, ką tendencinga kairioji spauda rašė apie dešiniųjų klaidas, apie aroganciją ar valdymo trumparegiškumą, būtų tiesa. Jei lietuvių intelektualai iš tikrųjų nesuvokia, koks moralinis skirtumas yra tarp TS-LKD ir socialdemokratų, jei nenutuokia, kokią įtaką pilietinei sąmonei daro politinis intelektualų pasirinkimas, tai gal turėčiau leistis ne į polemiką su jais, o tiesiog pareikšti užuojautą?

Liberaliosios inteligentijos lyderių bandymai panaikinti etinę ribą tarp kairiųjų ir dešiniųjų neturi nieko bendra su vakarietišku liberalizmu, kurio moralinės ir politinės nuostatos reikalauja, kad asmenys, susiję su antiliberalaus režimo struktūromis, ir politiniai dariniai, už kurių tie asmenys slepiasi, būtų griežtai nušalinti nuo politinės valdžios. Vakarietiškojo liberalizmo intelektualinis sparnas čia nepripažįsta jokių kompromisų: tie asmenys negali būti nei politiniai, nei intelektualiniai visuomenės lyderiai, kad ir kokie svarūs būtų jų nuopelnai, kad ir kokios „šiltai žmogiškos“ būtų asmeninės jų savybės. To nepadarius, – taip argumentuoja liberalieji Vakarų intelektualai, – kelias represyvioms struktūroms sugrįžti bus atviras. Taigi, lietuvių liberalioji inteligentija, 1990 m. apsisprendusi remti komunistų partijos elitą, susijusį su okupaciniu režimu, prasilenkė su liberalizmo, kaip vakarietiškos intelektualinės srovės, nuostatomis.

Griežtas atsiribojimas nuo antiliberalaus režimo liekanų padėjo Vakarų liberalams tapti įtakinga politine srove. Lietuvių liberalai atsiriboti nebandė, ir tai iš esmės keičia jų vaidmenį. Vakaruose kairuoliškumas suvokiamas kaip pažangi opozicija nusistovėjusioms normoms, ypač toms,

kurios varžo individo laisvę. Palaikydami kompartijos elitą, neįžvelgdami skirtumo tarp okupacinio režimo tarnų ir jo aukų, liberalieji lietuvių intelektualai pasielgė ne kairuoliškai, o reacionieriškai. Todėl, nors atrodo paradoksalu, santarietiškas liberalizmas laikytinas mažiausiai „kairuoliška“ intelektualine srove Lietuvoje, nes jis nebuvo ir nėra provokuojamai opozicinis.

Bet grįžkime prie „trečiojo kelio“ idėjos. Jeigu žmogus, vedamas nuoširdžių paskatų, ieško trečiojo kelio, paprastai jis būna jau išbandęs pirmąjį ir antrąjį. Antraip ieškos ne trečio kelio, o „penkto kampo“. Taigi paklauskime, ar liberalioji lietuvių inteligentija kada nors žygiavo antruoju keliu? 1992 m., praėjus metams su puse po to, kai Greimas mobilizavo lietuvių išeivijos intelektualus, kad šie padėtų „susigaudyti kairiesiems“, į valdžią vėl sugrįžo „išsilavinęs sekretorius“. Maždaug apie 1994–1995 m., kai jau visiems akis badė „prichvatizacijos“ padariniai, imta ieškoti išeities, o 1996 m. tarp inteligentų plačiai pasklido *Santaros Šviesos* aktyvisto Aleksandro Štromo suformuluota „trečiojo kelio“ ideologija. Tai kada gi liberalioji-santarietiška inteligentija ėjo antruoju keliu? Kada ji darė tai, ką diktuoti turėjo sąžinė ir moralė, t. y. kada ji stoji sovietinio režimo aukų pusėn, kada padėjo dešiniams patarimais, naryste partijoje, viešu palaikymu, aktyviu dalyvavimu valstybės kūrime?

Manau, yra tik vienas atsakymas į šį mįslingą klausimą. Mokslinės fantastikos gerbėjai žino, ką reiškia kirmgraužos (*wormhole*) sąvoka. Turimas omenyje „hipotetinis tunelis“, kuris leidžia sutrumpinti kelionę erdve ir laiku, taigi iš vieno visatos krašto į kitą nueinama vos per kelias sekundes. Panašiai savo kelionę sutrumpina ir kirmėnas, kuris šliaužia ne obuolio paviršiumi, o pragaužia jo vidurį. Kartais gali nutikti, kad per kirmgraužą keleivis pateks ne į kitą planetą, o į vadinamąjį paralelinį pasaulį. Manychiau, tokioje kirmgraužoje atsidūrė ir lietuvių liberalioji inteligentija. Tai turėjo vykti, mano apskaičiavimu, gal 1994-ųjų pabaigoje. Po to, kai komunistai, grįžę į valdžią su liberaliųjų intelektualų palaiminimu, per trumpą laiką susišlavė bendruomenės turtą, kai kurių „laimintojų“ sąžinė, matyt, suspurdėjo. Tad jie sulindo į „hipotetinį tunelį“ ir akimirksniu atsidūrė „paralelinėje“ Lietuvoje, nutarę, kad dabar jau laikysis bendruomeninės etikos tai-

syklių, stos represinio režimo aukų pusėn ir rems nepriklausomybininkus. Bet po kurio laiko, matyt, nukamuoti dešiniųjų „naftalininio patriotizmo“, ėmėsi trečiojo kelio paieškų. Vėl nėrė į kirmgraužą ir „hipotetiniu tuneliu“ sugrįžo atgal į 1994 m. pabaigos Lietuvą. Jeigu tai būtų tiesa, tada galėtume sakyti, kad liberalieji lietuvių intelektualai neatmeta nacionalinės etikos, o jų sprendimai yra logiški ir nuoširdūs. Deja, tie, kurie liko šioje kirmgraužos pusėje, niekada nesupras kilnios jų intencijos sutrumpinti kelionę erdve ir laiku, nes matė tik apgailėtiną realybę: liberalioji inteligentija žygiavo pirmuoju (gėdinguoju) keliu, „nusi-plovė“ nuo antrojo (garbingojo), o tada įsikibo trečiojo... Taigi tiems, kurie nėra mokslinės fantastikos gerbėjai, teks atmesti patrauklią versiją apie nuoširdžias „teisingiausio“ kelio paieškas.

Buvo išbandyta jau keletas „trečiojo“ pasirinkimo šunkelių. Vienas baigėsi prezidento atstatydimu, antras – Rubikono afera. Jeigu kauniečiams nebūtų pavykę nušalinti liberalaus mero Rimanto Mikaičio, Kaunas būtų turėjęs dar vieną lietuvišką gazpromininkų partiją (kokią trečią ar ketvirtą pagal dydį).

Jau penkiolika metų išradinėjami vis nauji „trečiojo kelio“ variantai, bet visi veda į tą pačią aklavietę, nes yra paženklinanti dviem charakteringais bruožais – lyderių korupcija ir įtartinais ryšiais su didžiąja Rytų kaimyne.

Vakarų valstybėse gyvuoja dvi liberalizmo rūšys – dešinysis ir kairysis. Dešinysis, arba klasikinis, liberalizmas (žinomas ir kaip neoliberalizmas) yra grynai ekonominė doktrina, reikalaujanti, kad valstybė kuo mažiau kištųsi į laisvąją rinką. Todėl jis laikomas „laukinio kapitalizmo“ atrama. Kairiojo, arba socialinio, liberalizmo požiūris į ekonomiką artimas socialdemokratiniam, t. y. mažai kuo skiriasi nuo kairiųjų pozicijos. Svarbu yra tai, kad Vakarų valstybėse turbūt nerasime kitų dviejų politinių kryptių, kurios turėtų mažiau sąlyčio taškų negu šios dvi liberalizmo rūšys. Dešinieji liberalai dėl radikalaus požiūrio į rinkos laisvę, nesijungia beveik su niekuo, išskyrus dešiniuosius konservatorius, kurie kontroliuoja rinką daugiau tam, kad užkirstų kelią nusikalstamiems veiksams, o ne tam, kad perdalytų turtą skurstančiųjų labai, kaip to siekia socialdemokratai. Beje, būtent dešiniųjų liberalų sąjunga su konservatyviais, nuosaikiaisiais dešiniaisiais istoriškai

Vakaruose būdavo ypač sėkminga. Kiek man žinoma, dešimties liberalizmas šiandien niekur netampa „trečiuoju keliu“, nes išreiškia turtingų verslininkų interesus ir nėra patrauklus tokiam plačiam visuomenės sluoksniui, kad galėtų „mesti pirštine“ konservatoriams ir socialdemokratams. Kalbant apie Lietuvos „trečiąjį kelią“ neaišku, ar jis tikrai būtinas. Pavyzdžiui, amerikiečiai ir britai jau seniai išsiverčia, galima sakyti, tik su dviem partijomis, bet dėl to, regis, nenukenčia nei demokratija, nei politinė padėtis (greičiau abi išlošia). Net „bausti valdžią“ kuo puikiausiai galima turint tik dvi partijas. Partijų gausa dažnai pasižymi būtent tos šalys, kur daugumos piliečių interesams atstovaujama prastai. Akivaizdu, kad Lietuvoje „trečiojo kelio“ idėja nebuvo nei neišvengiama, nei ją aiškinti reikėtų remiantis vakarietiškos politologijos kategorijomis, todėl atsakymo tenka ieškoti kitur.

Tarp chaotiškų, neretai prieštaringų tezių, kurias žarsto liberalūs lietuvių politikai, nekintama yra ši: individas turi būti aukščiau už valstybę. Aiškinimai, kaip jie tą viršenybę supranta, yra tokie migloti, kad neretai primena svarstymus, kas svarbiau – oras ar vanduo. Juolab tenka laužyti galvą, kuriuo atžvilgiu liberalai iškelia žmogų virš valstybės, kai priešinasi, pavyzdžiui, alkoholio reklamos ribojimui – gal siekia užtikrinti individo teisę neblaiviam žūti per avariją arba pražudyti kitus?

Diskutuojant, kas svarbiau – individas ar valstybė – vertėtų prisiminti Thomaso Hobbeso *Leviataną*. Šis veikalas, būdamas vienas iš pagrindinių Vakarų kultūros tekstų apie valstybę, įstabus tuo, kad jame kartu išdėstoma ir klasikinė žmogaus teisių teorija. Valstybę Hobbesas suvokia kaip įrankį, be kurio neįmanoma užtikrinti žmogaus teisių, jo saugumo ir laimės. Tik bendruomenė, reguliuojama tam tikru būdu (tą būdą ir apibrėžia sąvoka „valstybė“), gali suteikti individui tai, ką šiandien vadiname „žmogaus teisėmis“. O kas individui yra svarbiau už šitas teises? Taigi, šiuo požiūriu valstybė yra geriausias būdas užtikrinti individo gerovę, todėl teiginys, kad žmogus yra „aukščiau“ už valstybę, tampa tuščiaaviduris.

Žinoma, į klausimą, kas svarbiau: ar valstybė, ar individas, galima atsakyti ir visai kitaip, jeigu kalbama apie stiprias valstybes, kurių administracinis aparatas toks galingas, kad lengvai gali tapti despotiškas. Individo ir

valstybės santykio analizė dažnai verčia daryti skirtingas išvadas, nes viskas priklauso nuo to, kokią stadiją valstybė yra pasiekusi, ir nuo to, koks sąvokos „valstybė“ turinys, – ar turimi omenyje mechanizmai, garantuojantys žmogaus teisių paisymą, ar valdininkai ir biurokratinis aparatas. Lietuvoje pirmuoju atžvilgiu valstybės esama per mažai, antruoju – per daug. Kai valstybė yra stipri ir turtinga, tam tikras turto persikirstymas, kurio siekia socialdemokratai, gali būti ištis prasmingas. Bet jeigu valstybė neturtinga, turto išdalijimas skurstantiesiems lems, kad visa bendruomenė neteks būtinojo kapitalo, taigi kilni socialdemokratinė idėja gali sužlugdyti jos ateitį. Panašų poveikį daro ir kultūrinis pliuralizmas, diegiamas kairiųjų liberalų: etninei kultūrai, kuri jaučiasi pakankamai saugi ir tvirta, tikrai nepakenks liberalus požiūris į imigraciją ir multikultūrinę politiką, net išeis į naudą – neleis visuomenei sustabarėti. Bet jeigu tautos kultūros likimas kabo ant plauko, kultūrinis pliuralizmas suskaldys bendruomenę, o kartu pamins ir individo laisvės, bent jau tų asmenų, kuriems yra svarbu bendrauti ir kurti, pavyzdžiui, gimtąja kalba. Jeigu kurioje nors Vakarų valstybėje imigracija auga pernelyg sparčiai, o atvykėliai nespėja ar nenori integruotis, todėl neišvengiamai daugėja etninių konfliktų, tada dauguma piliečių renkasi dešiniąsias konservatyvias ar net radikaliai nacionalistines partijas. Taigi, ar tam tikros idėjos yra prasmingos tiek individui, tiek bendruomenei, lemia valstybės būklė. Kalbėti apie valstybės ir individo sąveiką, nesiejant jos su istorine konkrečios bendruomenės situacija, reikštų pilstyti iš tuščio į kiaurą. Nemažai idėjų, kurių vaidmuo Vakaruose yra pažangus ir svarbus, Lietuvai kol kas nelabai tinka, nes po penkiasdešimties okupacijos metų mūsų šalis, skirtingai nuo brandžių Europos demokratijų, yra pasiekusi dar tik pradinę valstybės kūrimo stadiją.

Vėl grįžkime prie Hobbeso. Anglų filosofas, aptardamas situaciją, kai valstybė dar tik kuriama, pabrėžė, kad tada ji yra individo laisvės ir laimės *prielaida*, o ne priešprieša. Kitas esminis valstybės uždavinys yra išsaugoti tam tikros bendruomenės etninę kultūrą ir papročius, nes kultūrinė terpė yra labai svarbi daugelio individų laimei ir raiškai. Kultūros saugojimo Hobbesas nevadino valstybės idėja, bet pabrėžė, kad nesant valstybės įsigali ne individo laisvė ir laimė, bet stipresniojo teisė. Nesant valstybės, indivi-

dams niekas „nepriklauso“ iš prigimties, jie yra beteisiai, o turi tik tiek, kiek įstengia patys pasiimti. Tik valstybė gali užtikrinti, kad neturtingas, silpnas žmogus irgi turės tai, kuo kitu atveju džiaugtųsi vien stipresni ir turtingesni. Todėl, kai valstybė dar nėra (iki galo) sukurta, teigti, kad „individas yra svarbiau nei valstybė“ reiškia netiesiogiai ginti stipresniojo teisę. Natūralu, kad būtent liberalai (tiek Liberalų sąjūdis, tiek liberalcentristai) priešinosi Tarptautinio valiutos fondo siūlymams įvesti nekilnojamojo turto mokesčių. Taip yra ginamas pasiturinčiųjų ir turtingųjų interesus. Nekeista, kad Lietuvoje verslas dosniausiai finansuoja būtent liberalias partijas.

Hobbesas, kaip ir Platonas, buvo įsitikinęs, kad valstybės misija yra užtikrinti teisingumą, be kurio neįmanoma bendruomenės darna. Tačiau neteigė, priešingai negu Platonas, kad teisingumu pagrįsta gyvensena yra palanki visiems, Hobbesas kalbėjo apie jo naudingumą *daugumai* – t. y. visiems tiems, kurie kitaip negalėtų turėti pakenčiamų gyvenimo sąlygų, nes viską pasiglemžtų „išrinktųjų“ saujelė. Ir būtent nuo to, ar gėra gyventi daugumai, priklauso socialinė santarvė, be kurios, Hobbeso nuomone, bendruomenė ima byrėti iš vidaus.

Manychiau, tie dalykai labai aktualūs Lietuvai, nes tikroji mūsų šalies problema yra ne valstybės brandumas (jos galios perteklius), bet valstybės silpnumas. Dauguma žmonių jaučiasi beteisiai ir bejėgiai ne todėl, kad valstybė savivaliauja ar jais nesirūpina, o todėl, kad valstybė vis dar nesukurta.

Dabar pabandykime atsakyti į klausimą, kodėl *dešiniojo* liberalizmo, kaip alternatyvaus politinio kelio, idėją pasiūlė tie patys intelektualai, kurie nepriklausomybės pradžioje rėmė kairiuosius ir kurių ideologija artimesnė kairiajam, o ne dešiniajam liberalizmui (nė vienas santarininkas lyg ir nereikalauja suteikti neribotą laisvę rinkos kapitalizmui, greičiau atvirkščiai), nepaisydami net to, kad Vakaruose dešinysis ir kairysis liberalizmas reprezentuoja dvi ideologijas, kurios yra labiausiai nutolusios viena nuo kitos? Ir kodėl lietuviškų „ne kairiųjų“ liberalų istorija rodo didesnę jų bendrumą su kairiaisiais negu su dešiniaisiais?

Mano galva, įtikinamiausias atsakymas būtų toks: lietuvių dešiniuosius liberalus su kairiosiomis partijo-

mis vienija požiūris, kad *silpna* valstybė yra „viešasis gėris“. Tik esant silpnai valstybei leidžiama taip nevaržomai turtėti saujelei pasiturinčiųjų. Tik Lietuvos valstybės silpnumas lemia, kad toliau klesti buvęs sovietinis elitas, susibūręs po kairiųjų partijų stogu. Natūralu, kodėl lietuvių liberalams daug labiau pakeliui su socialdemokratais negu su TS-LKD. Tie du politiniai keliai – tiek pirmasis, tiek trečiasis – veda tolyn nuo tikslo, nes vedliai nenori, kad lietuviai taptų modernia europietiška nacija, t. y. tikrais savo žemės šeimininkais. O TS-LKD vis dėlto (dar) vienija nemažai asmenų, kuriems rūpi *stiprinti* Lietuvos valstybę.

„Trečiojo kelio“ idėja atsirado todėl, kad grįžusi į valdžią LDDP susikompromitavo ir buvo išrinkti dešinieji – konservatoriai. Siekiant, kad dešinieji neįgautų daugiau įtakos, buvo paskubomis sukurta nauja ideologija. Kitaip tariant, „trečiasis kelias“ yra tik kita „pirmojo“ atšaka su tais pačiais „keliauninkais“.

Iškart, t. y. jau 1996 m., įgyvendinti šios idėjos nepavyko, bet kiek vėliau būtent „trečiasis kelias“ suskaldė visuomenę ir Algirdas Brazauskas su gausia sovietinės nomenklatūros svita įsitvirtino dar dešimtmečiui – iki pat krizės išvakarių, kai ekonomistai ėmė „užuosti“, kad artėja Lietuvos bankrotas. Tačiau šiuo atveju svarbesni ne politiniai „trečiojo kelio“ padariniai, o poveikis pilietinei sąmonei. Nusigriebusi „trečiojo kelio“ idėją, liberalioji lietuvių inteligentija net du kartus sulaužė fundamentaliausių bendruomeninės etikos principą. Pirmą kartą – kai iš visų politinių grupių parėmė būtent tas, kurios susijusios su bendruomenės naikinimu. Antrą kartą – kai nususuko nuo tų, kurių lojalumas bendruomenei yra didžiausias. Taigi XX a. pabaigoje įtakingi liberalieji intelektualai savo rankomis sulaužė pilietiškumo stuburą ir visuomenę ištiko tiek morališkai, tiek pilietinis paralyžius.

Tremtys versus dešrelės

Santaros-Šviesos suvažiavime 2006-aisiais dr. Neringa Klumbytė skaitė pranešimą „*Tarybinių* dešrelių renesansas“. Jauna mokslininkė teigė, esą jos kalbinti pašnekovai tas dešreles perka ilgėdamiesi sovietinių lai-

ku, kai „maisto gaminiai buvo pigūs ir gaminami iš natūralių produktų“.⁴ Po keleto metų Klumbytės mintį ėmė rutulioti kitas jaunas mokslų daktaras – istorikas Valdemaras Klumbys. Pasak jo, maistas sovietmečiu „buvo kokybiškesnis, bent jau visokių priedų, dažiklių, skonio stipriklių, emulsiklių ir panašaus „brudo“ buvo gerokai mažiau“. Ir piktinasi: „Vis bandoma įtvirtinti žmonių sąmonėje (ir atmintyje), [esą] sovietmetis juk buvo blogis, todėl negalima, tiesiog neįmanoma prisiminti, kad tuomet buvo ir gerų dalykų.“ Tuos, kurie drįsta šiandienines negeroves aiškinti nuorodomis į sovietmetį, istorikas prilygino XIX–XX a. „aukštuomenės poniutėms“, kurios išsigalvodavo visokių ligų taip „užmušinėdamos laiką“. Apie sovietmečiu vis dėlto „pasitaikydavusias“ blogybes Klumbys kalba sausais sakiniiais be predikato („partizanai, tremtis, represijos“), tuo pabrėždamas, kad šie faktai yra pabodę ir riboti, neišsemiantys sovietmečio patirties. Atžagariai mesteli, esą tie, kurie sovietmetį suvokia kaip blogį, netgi „nesugebėtų paaiškinti [...] kokios gi konkrečiai buvo tos sovietinės traumos.“

Klumbio dėstomos mintys yra šabloninis *reliatyvistinės* istoriografijos ir *reliatyvistinio* praeities naratyvo pavyzdys: sovietmetis – tai kompleksiškas praeities tarpsnis, okupacinė sistema turėjo ir blogų, ir gerų pusių, todėl teisinga ir teisėta kalbėti apie jas visas. Reliatyvistinis sovietmečio vertinimas įsigalėjo nuo pat nepriklausomybės atkūrimo, nekeista, kad tokiais pasakymais niekas, bent jau intelektualai, viešai nesipiktina. Taigi du jauni mokslininkai, kuriuos čia paminėjau, niekuo neišsiskiria iš kitų, nebent tuo, kad į tremtį ir represijas abu žvelgia per „natūralių mėsos gaminių“ nostalgijos miglas, o tai jau itin groteskiškas reliatyviosios istoriografijos variantas. Jaunesnės kartos mokslininkų samprotavimus parinkau dar ir todėl, kad noriu pabrėžti: problemos, kurių sprendimas atidėliojamas, savaime neišsprendžia, o darosi tik dar gilesnės.

Svarbu, žinoma, ne tai, kad Klumbytė su Klumbiu pernelyg greitai pamiršo chronišką deficitą, juk, pavyzdžiui, „mėsos gaminiai“ buvo tapę tikra retenybe daugumai sovietinio „rojaus“ gyventojų, ir ne tai, kad šiandieniniai emulsikliai kenksmingumu gerokai nusileidžia tiems „natūraliems“ mėsos pakaitalams, kuriuos

į dešreles kimšdavo sovietmečiu. Neketinu gilintis ir į tų gaminių „kokybę“, nes Sovietijoje neegzistavo nei vartotojų teisės, nei su jomis susijęs reikalavimas nurodyti produktų sudėtį, nei pats žmogaus teisių diskursas, iš kurio ir atsirado vartotojų teisės. Mano tikslas – apsvarstyti, kaip *reliatyvistinis* istorijos naratyvas skatina bendruomeniškumo ir pilietiškumo nykimą, apie kurį šiandien tiek daug kalba lietuvių intelektualai.

Pradėkime nuo palyginimo. 2007 m. Vokietijos TV „žvaigždė“, pokalbių šou vedėja Eva Herman, vienoje laidoje kalbėdama apie radikalius šeimos sampratos pokyčius, ėmė kritikuoti 1968-ųjų įvykius, pakenkusius šeimos įvaizdžiui, ir, be kita ko, paminėjo, esą taip, kaip dabar, šeima nebuvo nuvertinta net nacionalsocializmo laikais. Ši pastaba lėmė, kad „žvaigždė“ buvo žaibiškai atleista iš darbo. Žodžiai, nutraukę svaiginančią Herman karjerą, buvo įvertinti kaip bandymas pateisinti nacionalsocialistų valdymą. O sovietinę sistemą „dabinti“ *tarybinių* dešrelių vainikais yra normalu, niekas Lietuvoje to nelaiko represinės sistemos „teisiniu“, nes reliatyvistinis istorijos vertinimas diegte diegiamas jau ištisus du nepriklausomybės dešimtmečius. Mūsų televizijos ir radijo programose apstu laidų, kuriose su žiūrovais ir klausytojais dalijamasi šiltais prisiminimais apie sovietmetį, priešingai negu Vokietijoje, kur nevalia kalbėti apie jokių „gerus dalykus“, susijusius su nacionalsocializmu, nes bet kokia despotiškos sistemos reliatyvizacija yra suvokiama kaip režimo *teisinimas*.

Iš kur toks skirtumas? Gal kas nors sakys, kad sovietmetis yra tiesiog daug ilgesnis laikotarpis už nacionalsocialistinės darbininkų partijos valdymą Vokietijoje, t. y. apima ne tik tą laiką, kai smurtas buvo ypač intensyvus. Užbėgdama už akių šiam argumentui, priminsiu, kad NSDAP valdė Vokietiją irgi ne tik per Antrąjį pasaulinį karą, bet ir keletą metų prieš masinio smurto pradžią. Laikotarpiu tarp 1933 ir 1938 m. nacionalsocialistai įdiegė daug reformų, kurias ir šiandieniniai socialistai laiko svarbiomis „socialinei gerovei“ užtikrinti: pakėlė minimalią algą, taikė mokesčių lengvatas skurdžiausiems sluoksniams, gerokai padidino pašalpas šeimoms, praplėtė vaikų lopšelių ir darželių tinklą, ėmėsi geriau ginti darbininkų teises, jau nekalbant apie tai, kad mė-

sos gaminiais ne tik buvo užverstos parduotuvės, bet ir gamindavo juos be „natūralių mėsos pakaitalų“, kokius naudojo sovietų ekonomika. Šie faktai yra pakankamai gerai žinomi. Skirtumas tik tas, kad juos pabrėžti yra laikoma nepriimtina blogu tonu. Tik įsivaizduokime, kas dėtūsi ne tik Vokietijoje, bet ir kitose Vakarų valstybėse, jei koks nors universiteto dėstytojas imtų ir pareikštų: *Ką čia mes vis apie tą Aušvicą! Tarsi gerų dalykų nebūtų buvę. Verčiau prisiminkime, koks nuostabus buvo bavorių dešrelių skonis Hitlerio laikais!* Vakarų intelektualai – ir ne tik nacizmo aukos! – į tokį pareiškimą reaguotų žaibiškai, o *nacionalsocialistinių* dešrelių propaguotojas iškart neitektų darbo universitete.

Atkreipkime dėmesį į tai, kad Herman istorinis reliatyvizmas buvo tikrai švelnus. Priešingai negu Klumbys, *tarybinėmis* dešrelėmis dangstantis sovietinį terorą, Herman taip drastiškai nesielgė, jai nebuvo būdingas ir užgaulus tonas, kurio nevengia lietuvių istorikas, sovietinės sistemos liekamuosius reiškinius prilygindamas „poniučių išsigalvotoms ligoms“. Priešingai, žurnalistų apgulta Herman pabrėžė, kad ji nebando dailinti represinės sistemos. Tačiau, nepaisydama visuomenės spaudimo, TV „žvaigždė“ laikėsi savo nuomonės: jei sistema, kad ir kokia bloga ji būtų, turėjo kažką gero, ką patvirtina faktai, negalima drausti apie tai kalbėti. Vis dėlto vokiečių viešajai nuomonei, kurią, beje, formuoja intelektualai, visiškai nerūpėjo, ar Herman teiginys yra pagrindžiamas faktais. Etiškai nepriimtina jau vien tai, kad laidos vedėja viešai paminėjo *kažką gero* iš NSDAP valdymo laikų. To pakako, kad jos požiūris būtų įvertintas kaip nacizmo teisinimas. Buvusi TV „žvaigždė“ padavė į teismą laikraštį, kuris išspausdino straipsnį „Eva Herman – ruda ar tiesiog buka?“ Bet teisėjai nusprendė, kad leidėjas neprivalo atlyginti jai neturtinės žalos už skriaudą, patirtą dėl šmeižto, nes antraštė, teismo požiūriu, atitiko „išsakytą nuomonę“. Herman pavyzdys puikiai iliustruoja, kad Vakarų valstybės laikosi griežtai *vertybinės* etikos: *apie nacių valdymo laikus arba blogai, arba nieko!* O Lietuvoje elgiamasi visiškai priešingai – dominuoja *reliatyvistinis* istorijos diskursas.

Žinoma, tokie suvaržymai Vokietijoje labiau taikomi viešiesiems diskursams ir asmenims, turintiems insti-

tucinių įsipareigojimų. Jeigu neoficialiai kalbėsitės su vyresniosios kartos vokiečiais, jie mielai papasakos apie nacionalsocialistinės sistemos plusus, pradėdami nuo gerų asfaltuotų kelių (tuo, kaip žinome, mėgo pasigirti ir Algirdas Brazauskas). Tačiau viešieji asmenys atlieka ypatingą misiją, o jiems galioja daug griežtesnis moralinis kodeksas. Būtent todėl visiškai neįsivaizduojama, kad universiteto dėstytojas viešai ir niekieno neoponuojamas ironiškai stebėtūsi, *kodėl represinės sistemos nusikaltimai suvokiami kaip trauma!* Tokį stulbinamai neetišką elgesį pasmerktų bet kurios civilizuotos šalies intelektualai.

Reliatyvistų ir vertybininkų ginčas kartais išsiplieskia ir Vokietijoje. Vieną karščiausių išprovokavo filmas „Trečiojo Reicho žlugimas“ (*Untergang*), kino teatruose pasirodęs 2004-aisiais. Sukurtas remiantis Hitlerio sekretorės užrašais, jis pasakoja apie paskutines karo dienas, kurias fiureris praleido bunkeryje. Pasipiktinimą sukėlė keletas scenų, kuriose Hitleris jautriai ir draugiškai elgiasi su savo aplinkos žmonėmis, ypač su sekretore. Kaip ir Herman atveju, filmo autoriai buvo smerkiami ne todėl, kad kas nors abejotų istoriniu šių scenų pagrįstumu, bet todėl, kad vaizduojant pozityvias Hitlerio puses, *net jeigu jos neišgalvotos*, kritikų nuomone, *iškraipoma istorija*. Kaip ir Herman atveju, kalbėti apie gerus budelio bruožus, net jeigu jis jų turėjo, yra laikoma budelio teisinimu.

Pamenu, po filmo peržiūros, išgirdusi, kaip juo piktinasi vienas mano pažįstamas, paklausiau: kas iš to, jeigu žmonės įsivaizduos Hitlerį tik „su ragais ir kanopom“, juk tada jie nieko nepasimokys iš istorijos, nesugebės perprasti ir atskirti tokių pavojingų žmonių? Ramiai išklauses, mano pašnekovas atkirto: jeigu Hitleris bus vaizduojamas tiesiog kaip žmogus „su savo plusais ir minusais“, visuomenė ilgainiui pradės nebesuvokti skirtumo tarp jo ir normalaus politiko, taigi iš istorijos bus pasimokyta dar mažiau. Šiandien, skaitydama kai kuriuos lietuviškus diskursus, mintimis grįžtu prie ano pokalbio ir bevelyčiau atsiprašyti savo pašnekovo dėl tų „ragų ir kanopų“. Jis teisus: nevalia leisti, kad išnyktų etinės ribos. Jų nykimą ypač aiškiai rodo dabartiniai lietuvių diskursai: emigracija lyg niekur nieko lyginama

su tremtimis į Sibirą, „kaip tremtinys“ pasijuto net rūbų modeliuotojas Juozas Statkevičius, kai „Snore“ užstrigo jo indėlis, o pats banko nacionalizavimas kai kam panašus net į bolševikinę kolektyvizaciją! Antano Smetonos kai kurių nedemokratiškų sprendimų jau nesivaržoma gretinti su stalinizmu, o Europos Sąjungos taisyklių ir rekomendacijų – su Maskvos direktyvomis. Manau, šie reiškiniai yra *reliatyvistinio* istoriografijos stiliaus, vyravusio per abu nepriklausomybės dešimtmečius, padarinys, nors, žinoma, už jų dažnai slypi ir kiti taip kalbančiųjų interesai, paprasčiausiai savanaudiški ar piktybiški.

Grįžkime prie svarbiausio klausimo: kodėl didžioji Vakarų intelektualų dalis, nepaisant reisykiais įsiplieskiančių ginčų, vis dėlto gana vieningai laikosi nuomonės, kad tik griežtai *vertybinis* istoriografijos metodas yra adekvatus, kai kalbama apie nacių valdymo laikotarpį? Svarbiausias to priežastis geriausiai atskleidžia argumentai, pateikiami tada, kai kyla konfliktas. Pirmasis, kartojamas ypač dažnai, yra toks: kalbėti apie „gerąsias“ kruvino režimo puses nedera, nes tai žeidžia jo aukų jausmus. Antrasis – tik *vertybinis* naratyvas padeda išvengti socialinės amnezijos. Jeigu aptardami diktatūras, ypač genocidines, pradėsime šalia „minusų“ dėlioti „plusus“, bendruomenės sąmonėje po truputį ims nykti skirtumas tarp diktatūros ir demokratijos, nes kokia gi politinė sistema, partija ar valdymas turi tik „plusus“ arba tik „minusus“? Ypač svarbu, kad abi šios priežastys yra esmiškai susijusios su visuomenės vienijimu ir bendruomeniškumu. Solidarumas su aukomis yra savaimė suprantamas veiksmas, siekiant vienybės, tačiau ką bendra su bendruomeniškumu puoselėjimu turi pastangos išvengti socialinės amnezijos? Atsakymas paprastas: bendruomenės, kaip ir individo, tapatumo garantas yra atmintis. Kodėl net ir tada, kai individas netenka rankų ar kojų, kai jam persodinama daug svetimų organų, pakeičiami veido bruožai, kai pakinta jo būdas, skonis ir pažiūros, vis tiek sakome, kad tai „tas pats“ asmuo? Daugelio filosofų manymu, asmuo yra „tas pats“ tol, kol atsimena savo praeitį. Kitaip tariant, represinių režimų reliatyvizacija stumia į amneziją, o ši ardo bendruomenės tapatumą. *Vertybinė* istoriografija, priešingai negu *reliatyvistinė*, saugo bendruomeniškumo dvasią.

Čia reikėtų pridurti, kad *vertybinį* istoriografijos modelį, aptardami nesena Vakarų Europos praeitį, ypač griežtai taiko kairieji ir kairysis liberalų sparnas. Lietuvoje viskas vyksta atvirkščiai – būtent kairioji ir liberalioji inteligentijos dalis karščiausiai pasisako už istorinį *reliatyvizmą*. Vertybinę poziciją gina tik dešinieji – konservatyvioji ir tautininkiška inteligentijos dalis. Vakarų kairieji liberalai nuolat pabrėžia: antireliatyvistinis istorijos naratyvas yra pažangus todėl, kad leidžia griežtai atsiriboti nuo represyvaus istebliškumo ir padeda visuomenei nusistatyti santykį su praeitimi. Jeigu tai tiesa, vadinasi, Lietuvoje pažangi ir „kairuoliška“ yra tik konservatyvioji dešinė.

Liberalizmui tiek Lietuvoje, tiek Vakaruose ateina laikas apsispręsti dėl kai kurių esminių dalykų. Savo griežtą laikyseną nacistinio istebliškumo atžvilgiu liberalizmas iki šiol grindė užuojauta aukoms ir istorinės atminties puoselėjimu. Jeigu tai tikrieji liberalizmo motyvai, vadinasi, jis turėtų liautis reliatyvizavęs ir komunizmą. O jeigu kairysis liberalizmas vis dėlto nuspręs (ir toliau) laikytis dvejopų standartų, kai požiūris priklauso nuo to, *koks* – kairysis ar dešinysis – buvo totalitarinis režimas, tada bus aišku, kad griežta „moralinė laikysena“ nacizmo atžvilgiu yra „vienos krypties“, kitaip tariant, tai ne kas kita, o tiesiog gudri kairiųjų kampanija, kuria siekta savireklamos ir bandyta išstumti varžovą, t. y. dešiniuosius. Tačiau – ir tai ypač svarbu mūsų temai! – net tuo atveju kairysis liberalizmas Vakaruose bus įtakinga srovė, nes išliks etiškas bent jau *savo bendruomenės* atžvilgiu. Kitokia ateitis laukia Rytų Europos kairiojo liberalizmo – jeigu jis ir toliau laikysis *reliatyvistinių* nuostatų, tai niekada netaps tokia reikšminga intelektualine ir moraline srove, kokia tapo Vakaruose, ir bus įtakingas tik tol, kol turės sovietinės nomenklatūros užnugarį. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Marija Gimbutienė/Laimos palytėta, Sudarytoja Austėja Ikamaitė, Vilnius, 2002, p. 173.

² *Veidas*, 1996-02-24.

³ Ten pat.

⁴ Daiva Litvinskaitė, 53-iasis *Santaros-Šviesos* suvažiavimas, 2006-10-07.

Zecharia PLAVIN

„LIETUVIAI IR ŽYDAI“ – NUOŠIRDUS POKALBIS AR ABIPUSĖ SIELOS KANKINYSTĖ?

Siekiant išsilaisvinti iš neurotinių supaprastinimų

Kodėl įvardijimą „lietuviai ir žydai“ rašau su kabutėmis?

Pažvelkime: kai lietuvių kilmės žmogus viešojoje erdvėje aiškina žydų istorijos, kultūros faktus, žydai, suprantantys lietuviškai, iškart pasirengia kolektyviniam atsakui su aršiais kaltinimais, iki galo dar net neišklausę lietuvių pasakotojo tezių. Tas pats atsitinka ir lietuviams: kai žydų kilmės žmogus savo tautiečiams ima pasakoti apie lietuvius, šie iš anksto jaučia artėjant žeminančių kaltinimų laviną ir rengiasi „ryžtingam atsakui“, nors vėliau gali paaiškėti, kad žydas pasakojo apie lietuvius iš gerosios pusės. Bet šaukštai, kaip sakoma, jau po pietų, nes abiejų tautų žmonėms „atsakas“ turi gero-kai didesnę visuomeninį svorį negu iš pradžių išdėstytos net ir geranoriškos idėjos. Tie „atsakai“, tarsi amžinai alkani plėsrūs rykliai, ryja originalias ir taurias idėjas, idealistiškai siunčiamas į tarpetninę erdvę. Jie praryja ir elementarų žmogiškumą, o žmonių santykius paverčia karikatūra. Dėl to ir atsiranda kabutės.

Esu įsitikinęs, kad viešas tarpetninis dialogas „lietuvių ir žydų“ tema yra toks komplikuotas dėl savų „ryklių“ teisuolių diktuojamo tono ir kuriamos atmosferos, o viso to pagrindas – nepagarba žmogui.

Prie tų kabučių dar grįšiu.

Ši tema nebuvo mano rašomosios veiklos tikslas. Jos imuosi, norėdamas palaikyti taurių Lietuvos žmonių pastangas simboliškai reinkorporuoti Lietuvos žydų paveldą ir sunaikintos bendruome-

nės išlikusius palikuonis į bendrą Lietuvos valstybės struktūrą ir kultūrą. Šios pastangos (kaip antai virtuoziška Lietuvos ambasados Izraelyje veikla, Lietuvos Vyriausybės atkaklus aktyvizmas, bandant sugrąžinti Lietuvos žydų kilmės piliečiams bendrapilietiško jausmą) dedamos nerimą keliančiame nelabai kokybiškų istorinių ginčų ir suvedamų sąskaitų fone, nuolatinės santykių krizės sąlygomis. Tokia padėtis mano vaizduotėje panaši į audrą, siaučiančią virš prarajos, kai staiga ant vienos iš aukštutinių uolų išdygsta gėlė, kurią abiejų krypčių vėjai kėsina išrauti ir nublokšti į bedugnę.

Lietuvoje turiu brangių lietuvių kilmės draugų, ši man šventa draugystė, tikiu, nepavaldi politiniams posūkiams. Bet yra ir daugybė kitų draugysčių tarp žydų ir lietuvių – subrendusios įvairiais laikais po karo, jos yra trapios ir gležnos, tačiau teikia vilties, kad įmanoma linksmesnė, įdomesnė, įkvėptesnė bendra ateitis. Tai ir yra toji „uolos gėlė“, kurią turime išsaugoti. Šiai draugysčių „gėlei“ skiriu savo apmąstymus.

„Žydų ir lietuvių pokalbis“ – tai viešųjų ryšių lygmens akcija, vykstanti pasaulyje ir Lietuvoje. Teminis jos epicentras yra 1941–1944 m. nacių okupacija ir visuotinės žydų žudynės Lietuvos teritorijoje, dalyvaujant nemažam, deja, lietuvių kilmės nusikaltėlių būriui.

„Žydų ir lietuvių“ buitinio pokalbio šalutinė, bet vis dėlto esminė, dalis – tūkstančių lietuvių pasiaukojimas,

kai rizikuodami tiek savo, tiek artimųjų gyvybe jie didvyriškai gelbėjo pavienius žydus ir jų šeimas.

„Lietuvių ir žydų pokalbis“ – tai ir dar viena viešųjų ryšių lygmens akcija, vykstanti daugiausia Lietuvoje. Šios epicentras yra daugelio žydų akivaizdus džiaugsmas, kai 1939–1940 m. į Lietuvą buvo įvesta okupacinė sovietų kariuomenė ir įsigalėjo režimas, visiškai sugriovęs šalies ūkį, verslo gyvybingumą, atėmęs paskutinius privačios laisvės likučius. Dešimtys tūkstančių nekaltų žmonių (lietuvių) buvo ištremta, daug jų mirė nuo šalčio Šiaurės Sibire, daug nužudė sovietų represiniai organai, kuriuose dirbo akivaizdžiai didelis žydų kilmės asmenų skaičius.

Kitaip sakant, „lietuvių ir žydų pokalbį“ schematiškai galima (tautosakos pavidalu) „susumuoti“ taip:

Lietuviai (visi arba juos apibūdinanti dauguma) yra žydšaudžiai;

Žydai (visi arba juos apibūdinanti dauguma) yra Lietuvos išdavikai, jos laisvės duobkasiai.

Iš esmės šitoks „pokalbis“ nėra dialoginis, jis atlieka visiškai kitą užduotį – tokiu „pokalbiu“ bandoma užgožti bauginančius savo pačių tapatumo klausimus, kai nepakanka teigiamų idėjų, pagrindžiančių priklausymą tai ar kitai tautai arba etninei grupei.

„Būti ištikimu lietuviu“ reiškia ieškoti jei ne pateisinimo, tai bent paaiškinimo, kodėl tiek daug „brangios tautos“ sūnų dalyvavo nekaltųjų žudynėse, klausiant, gal tie „nekaltieji“ nebuvo tokie jau ir nekalti?

„Būti ištikimu žydu“ reiškia nesiaiškinti, kodėl tiek daug žydų kilmės asmenų (kurie susigėdę rinkosi sau imperines rusiškas pavardes) taip uoliai tarnavo represiniam sovietų režimui (čia nekalbu apie ne žydų kilmės kagėbistus), ir išdidžiai atmesti „silpnablauzdžių žydų oportunistų“ raginimus nesipykti su šios kartos lietuviais.

Kiekvienas „ištikimas etninės grupės atstovas“ visa širdimi bando išteisinti savo tautą, kurią „aistringai myli“.

Kodėl vėl tiek daug kabučių?

Nes „tauta“ nėra vienasielis arba viena idėja gyvenantis organizmas, kiekvienoje tautoje (t. y. etninėje grupėje su politinėmis valstybingumo aspiracijomis,

su bendra kalba, su tam tikra koherentiška kultūra ir papročiais) esama žmonių, galvojančių ir jaučiančių savaip, kitoniškai, atvirkščiai, negu mąsto dauguma, arba bent jau savarankiškai. „Tautos balsas“ yra arba prietaras, arba taikant totalitarinę prievartą primestas bendras vienakryptis veiksmas, dažniausiai susijęs su kraujo praliejimu ir atnešantis didžiules kančias tautai priklausantiems žmonėms.

Asmuo, net ir demokratiškai išrinktas į vadovo postą, negali rimtai įrodinėti esąs „tautos balsas“ – taip skelbdamas jis (arba ji) tik atskleidžia savo polinkį į prievartą, o ji visada yra nusikalstama. Nors kalbėti „tautos vardu“ labai populiaru, to tikrai negalima vertinti kaip gerų norų ir geros širdies apraiškos.

Jeigu nėra vieno tautos balso, tai nėra ir tautos, kaip visų kultūrinės/etninės grupės narių, atsakomybės už pavienių nusikaltėlių, net jeigu jų būta daug, nusikaltimus, net ir tuo atveju, jeigu nusikaltimai buvo vykdomi visos tautos vardu.

Būtent todėl kaltinimo, kad „lietuviai šaudė žydus“, nederėtų bandyti atremti aiškinimais, kiek žydų tarnavo KGB. Verčiau patikrinti, ar nusikaltėliai buvo nubauti, ar jų nusikaltimai atitinkamai įvertinti. Skaičiuoti, kiek žydų tarnavo KGB, taip pat yra neprotinga – žydų kilmės nusikaltėlius (kaip ir visus kitus) reikia teisti ir bausti, o ne nustatinėti jų procentą. „Procentų skaičiavimas“ yra bejėgiško pykties apraiška, o toks pyktis visada nukreipiamas į silpnesnius, su kuriais lengviausia susidoroti. Įniršio apsėstasis nė nenuotokia, kad dėl to jis pats darosi silpnas, nes iš esmės praranda gebėjimą vienytis su jam artimais žmonėmis ir gintis nuo tikrai stiprių blogio jėgų.

(Nedidelė digresija: žydų aktyvumas KGB turėtų būti pastebėtas ne tik Lietuvoje, bet ir kitur, pavyzdžiui, Kirgizijoje, Turkmėnijoje arba buvusioje Karelijos autonominėje respublikoje. Pagal nuotaikas, kurias skleidžia asmenys, apeliuojantys į žydų, tarnavusių KGB, statistiką, jau seniai turėjo prasidėti visų Rusijos tautų sukilimas prieš žydus kaip KGB branduolį. Esą nuo tada, kai žlugo sovietų režimas, turėtume laukti, kad visi – čečėnai, mordviai, totoriai su kazachais ir jakutais – be paliovos keršys žydams už KGB ir už jų

statybinio Stalino terorą. Kažkodėl nekeršija. Gal jautai tiesiog nesusigauja, kas dėl ko kaltas? Gal viskas dar prieš akis?)

Yra dvi temų grupės, reikalaujančios ypatingo dėmesio.

Pirmoji: kaip Lietuvoje susiklostė atmosfera, leidusi, kad toks didelis lietuvių skaičius dalyvautų žydų žudynėse? Kas paskatino žydus, kad daugelis iš jų nė kiek nesivaržydami nuėjo tarnauti represiniam režimui? Kokie veiksniai lėmė šią šiurpią abipusę dinamiką?

Antroji: Ar mūsų laikais pokalbis tarp lietuvių ir žydų gali pasukti konstruktyvia linkme? Ar mums – vieniems ir kitiems – pakanka žinių, ar yra tinkamos sąlygos tokiam dialogui? Ar priešpriešinių kultūrų analizė gali būti populistinė?

Esu įsitikinęs, kad šių dviejų temų tyrimas ir aptarimas galėtų suteikti tvirtesnę pamatą žmonėms, siekiantiems tarpusavio supratimo ir bandantiems išlaikyti nuoširdžios draugystės ryšius.

Bendruomenės be elito

Dažnai sakoma: Lietuvoje nuo pat Vytauto Didžiojo laikų lietuviai ir žydai gyveno „kartu“. Deja, šis teiginys yra tik poetiška hiperbolė – iki pat XX a. tarpukario dauguma Lietuvos žydų nepažinojo nei lietuvių kultūros, nei istorijos, nei meno, t. y. to, kas yra kiekvienos nacijos savastis. Kita vertus, dauguma lietuvių nepažinojo žydų kultūros, nesuprato, kokia Talmudo ir ortodoksinio judaizmo reikšmė žydams, neišmanė tarpbendruomeninės žydų politikos. Iki finalinės sovietmečio fazės daugumos lietuvių ir žydų ryšiai buvo paviršutiniški, apsiribojo vien prekyba, susitikimais sovietinėse darbovietėse ir rėmėsi gandai. Tai bene blogiausias taikaus sambūvio variantas. Tiksliausiai žydų ir lietuvių santykius galėtų apibūdinti įvaizdis, kad tai „gyvenimas atskirai“, kai vienus nuo kitų skiria storos nesupratimo ir nesusipratimų sienos, suskaldžiusios visą šios gražios šalies teritoriją.

Žydai, kol laikė save diaspora, gyveno žydiško pasaulio problemomis, tiek psichologiškai, tiek kulto atžvilgiu atsiriboję nuo lietuvių (kaip ir nuo kitų etninių gru-

pių) kultūros. Religinė žydų literatūra į lietuvių (arba rusų, lenkų) kalbą nebuvo verčiama, o į žydų kalbą nebuvo verčiami kitų tautų kūriniai, nes tam priešinosi bendruomenių vadai – rabinai ortodoksai (tą literatūrą žydai skaitydavo imperijų kalbomis, daugiausia rusiškai, o į Vakarų nuo sienos – vokiškai). Savo ruožtu daugumai lietuvių iki šiol neaišku, kas yra pagrindinis „autentiškas žydų“ lobynas – ar hebrajiška Biblija, ar Talmudas, ar Josepho Caro „Padengtas stalas“ (*Shulchan Aruch*, halachiškų reikalavimų kompendiumas). O gal „Spinduliavimas“ (*Zohar*) – mistinė Moseš de Leono knyga?.. Taip pat nėra aišku, ką šie šaltiniai reiškia žydams mūsų laikais. O svarbiausia – nei hebrajiška Biblija (pusiau legendinė senovės hebrajų/žydų istorija, paremta pamokomais dialogais su Pasaulio Kūrėju ir poetiniais etiniais įvairių įkvėptų asmenybių komentarais), nei Babilono ir Jeruzalės Talmudai (žydų sociologiniai aiškinimais tarpusavyje dėl kasdieninės buities, dėl juridinių normų, dėl santykių su Viešpačiu, dėl švenčių ir šeštadienių, dėl ūkio, dėl moters prigimties, dėl lyčių santykių, dėl interpretacinių technologijų) nėra lietuvių suvokiami kaip žydų **politinė** problema, atnešusi jiems tiek skausmo ir kančių, pareikalavusi tiek aukų.

Iš esmės bendruomeninis (nesuvereninis) žydų išsibarstymas po pasaulį, lydymas atkaklaus dinastinio noro „nesimaišyti su kitataučiais“, yra juodoji politinė žydų religinių vadovų ortodoksų klaida, kainavusi nesusikaičiuojamą daugybę žydų kilmės žmonių gyvybių. Tą lėmė (ir lemia) nesugebėjimas savo teritorinę politiką ir atsakomybę suderinti su religine populistine – iš esmės infantilia – išskirtinumo ekstaze, kuri peršama kaip „tikroji savastis“. Kaip Hašmonėjų valstybės žlugimo laikais I a. prieš Kristų, taip ir šiomis dienomis žydų valstybė juda negera, nedemokratiška, ekstaziškai ortodoksine kryptimi, nesugebėdama atsikratyti vaikiško absoliutizmo ir viršenybės iliuzijų ramaus kolektyvinio išlikimo dėlei. Tai liudija gilų, tamsų ortodoksinio judaizmo neadekvatumą. Toks neadekvatumas verčia žydus aukoti visų pirma savo pačių gerovę.

Beje, šį neadekvatumą žydai skaudžiai pajuto dar XVIII a., kai gabiausiai bandė išsilaisvinti iš bendruo-

meninės ortodoksinės teokratijos. Aistringas „bėgimas nuo saviškių ortodoksijos“ skilo į daugybę srautų – vieni pasuko į krikščionybę, kiti ėmėsi reformuoti judaizmą, tretį pasinėrė į Apšvietą, į mokslus ir profesinę specializaciją, į ekonomiką ir verslą, į aukštuosius menus ir filosofiją, į sukčiavimą, į politines „rojaus žemėje“ utopijas, į karjerizmą ir oportunistą. O vėliau – į politinį ir valstybinį sionizmą. Bėgti skatino nenoras egzistuoti, suvokiant save kaip potencialią auką, laukiančią galutinės Viešpaties malonės. Bet aistringi visų šitų srautų atstovai neįtę vieni kitiems simpatijos ir nepuoselėjo nei solidarumo, nei vienybės jausmo. Tarp žydų buvo (ir tebėra) daug pykčio, o dažnai ir atviros neapykantos: visuomeninė aistra savo įtūžį beveik visada nukreipia į pernelyg didelės priešpriešinės aistros šaltinį.

Lietuviai, kaip ir kitų tautų žmonės, ortodoksijos atsisakiusius žydus dažnai pasitikdavo pusiaukelėje, būdami įsitikinę, kad šie žydai yra ištikimi savajai ankstyvųjų viduramžių ortodoksijai, ir klysdavo, sėdami nusivylimą, cinizmą, didindami amžiną tarpusavio santykių įšalą, net jei dirbdavo viename banko skyriuje arba vieno universiteto fakultete. O juk šiuose bankuose, universitetuose, ligoninėse kartu su lietuviais ir kitų tautų atstovais dirbo ir žydų kilmės gabiausi specialistai, taurūs žmonės. Deja, visuomeninėje plotmėje šis profesionalumas ir taurumas nebuvo vertinami kaip naujas, iš esmės atskiras kultūrinis darinys.

Kitaip sakant, kudirkiškas teiginys „*O sviete visi žino tą žydišką būdą, kad žyds žydą nekanda, ar rieby, ar kūdą*“ realybėje, ko gero, yra varguomenės atstovo, paskendusio savo bėdose, suklydimas.

Taigi žydų istorija slepia netaisomą konceptualinę klaidą, o lietuvių politinės tautos istorija turi negyjančią socialinę žaizdą, nes egzistuoja be specifiskai lietuviško politinio elito, kuris išnyko jau Ldk Gedimino laikais. Kūrybingiausi, pajėgiausi lietuviai keletą šimtmečių politiškai ir visuomeniškai reikėsi, šliedamiesi prie lenkų politinės kultūros, todėl atsirado emocinė ir komunikacinė praraja tarp tų pajėgiųjų ir eilinių, dažnai neturtinųjų lietuvių, gyvenusių kaimuose ir vienkiemiuose.

Metafizinėje plotmėje pavojingiausias buvo Lenkijos valstybės sunaikinimas XVIII a. pabaigoje: pajėgūs,

lenkiškai tvarkai pasidavę lietuviai prarado sau įprastą vasalo poziciją ir neteko juos ginančios politinės jėgos. Tokios sąlygos, kai nacionaliniai poreikiai reiškiami, liejant susikaupusias ir toliau kaupiamas neigiamas emocijas – susierzinimą ir pagiežą, yra ypač palankios klestėti visuotinei pykčio „kultūrai“. Eiliniai tautiečiai, negaudami dvasinės elito paramos, niršo trigubai stipriau, slegiami savo skurdo, suvokdami, kiek jų nedaug, neturėdami jokių savo atstovų tarptautiniuose sluoksniuose, stokodami gamtos išteklių... Šios emocijos plačiu srautu veržte veržėsi iš bene žinomiausio nacionalinės politinės krypties lietuvių poeto Vinco Kudirkos veikalų. Šios emocijos visų pirma pasireiškė kaip savųjų silpnųjų engimas, o tai lėmė nuolatinę etinę krizę.

Lietuvių politinės nacijos elito silpnumas, iki Pirmojo pasaulinio karo atrodęs tik metafizinis, tarpukario nepriklausomybės laikais faktiškai neleido lietuviams pasiekti pagrindinio tikslo – užsitikrinti politinės laisvės.

Apie kokį silpnumą kalbu?

Nacionalinis valstybingumas yra tik priemonė, turinti kiekvienam žmogui suteikti galimybę pozityviai kūrybiškai reikštis, tačiau tada daug kam tas neatrodė svarbu. Kad tai nebuvo pakankamai gerai įsisąmoninta, rodo ne tik 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, kai kariuomenė nuvertė piliečių išrinktą prezidentą Kazį Grinių ir Mykolo Sleževičiaus vyriausybę, bet ir demokratiškai nusiteikusių žmonių paklusnumas, susitaikant su autokratišku Antano Smetonos valdymu (neramumus kėlė tik Augustinas Voldemaras, Geležinio Vilko aktyvistas, iš esmės fašistinės krypties nacionalistas).

Pažvelkime į tuos įvykius šiek tiek iš arčiau (rašau šias eilutes su skausmu, nes esu tėvų, gimusių 1928–1930 m. Kaune, sūnus).

Jau nuo pat Lietuvos Tarybos, susibūrusios siekti Lietuvos Nepriklausomybės, laikų (1917–1918 m.) energingiausiai reikėsi intelektualai nacionalistai – Antanas Smetona ir Augustinas Voldemaras, turėję išskirtinai puikų išsilavinimą ir akivaizdžiai jautęsi tikraisiais savo tautos vadais. Dauguma kitų Tarybos narių – demokratų – buvo nuosaukaus charakterio, pilietiškai kuklūs. Toks žmogiškios energijos pasiskirstymas Taryboje lėmė, kad norėta princą Wilhelmą von Urachą skubotai paskelbti Lie-

tuvos karaliumi, o po kelių mėnesių, situacijai pasikeitus, šio plano atsisakyta, viešai atmetant ir visą pasaulėžiūrą, pagrindusią monarchijos atkūrimo Lietuvoje svarbą. Toks trumpalaikis nacionalinio tapatumo sukratymas, siekiant valstybingumo, negalėjo nepakirsti eilinių žmonių pasitikėjimo savo politiniais vadais.

Šį epizodą galima laikyti „nereikšmingu“, nuskendusiu užmarštin iškart po mūsų dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, bet teisėtai išrinktos valdžios nesipriešinimas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmininkams visai kitaip nušviečia Lietuvos politinio elito nuotaikas net ir 1918–1919 m.

Aiškindami, kodėl nesipriešino perversmui, liaudininkų partijos, ką tik laimėjusios rinkimus, bet dabar jau nuverstos, vadai savo dienraščio *Lietuvos žinios* 1926 m. gruodžio 21-osios vedamajame straipsnyje teigė: „Pasiaukojimas aukščiausiems krašto reikalams, be abejonės, bus tinkamai suprastas ir įvertintas demokratinės Lietuvos visuomenės.“

Ką reiškia toks paaiškinimas? Tai, kad Lietuvos žmonių laisvė ir demokratija NĖRA svarbiausios vertybės, ir tai pripažįsta ne tik perversmo iniciatoriai (turėję vos 3 atstovus Seime!), bet ir patys nuverstieji (!).

Tai kokios gi vertybės yra aukščiau už demokratiją?

Atsakymą rasime, pažvelgę į Trečiojo Seimo sudėtį: Krikščionys-Demokratai – 30 mandatų, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga – 22, Lietuvos socialdemokratų partija – 15, Lietuvių tautininkų sąjunga – 3, Valstiečių sąjunga – 2, Tautinės mažumos (vokiečiai, žydai ir lenkai) – 13. Iš viso – 85 Seimo nariai. (Duomenis pateikiu pagal: Alfonsas Eidintas, Lietuvos Respublikos prezidentai, 1991, Vilnius: *Šviesa*, p. 104.)

Krikščionių-Demokratų partija, pirmą kartą per nepriklausomybės metus negavusi daugumos, politinę valdžią užleido kairiųjų ir nacionalinių mažumų koalicijai. Pagal demokratijos taisykles tai buvo visiškai teisėta valdžia, kuri galėjo plėsti samdomojo darbo žmonių teises, pasirašinėti paritetines sutartis su Sovietų Sąjunga, steigti lenkų, vokiečių, žydų mokyklas...

Bet viena pasaulėžiūra tokią koaliciją laikė neteisėta.

Pagal perversmo iniciatorius ir nuverstuosius, reikia diegti mistinę nacionalinę idėją, kuria siekiama

ne Lietuvos piliečių gerovės ir laisvės, bet lietuvių etninės didybės („tu – didvyrių žemė“), su ja siejant visų krašto žmonių rūpesčius ir likimus. Taigi kitos etninės grupės (ne lietuviai) iškart išstumiamos iš teisėtos politinės erdvės, o kartu paskelbiama, kad ir patys lietuviai nėra laisvi pasirinkti savo tiesą. Jie privalo būti pasišventę didybės kūrimui, o tos didybės koncepciją kuria „iš aukščiau“ pašventinti (t. y. jėga įsigalėję) perversmo vadai.

Šitokia „didybės“ koncepcija daugelio lietuvių neįtikino, nes Lietuva – ne Kinija, ne Vokietija ir net ne Italija, taigi kurti pasaulinio masto didingą civilizaciją vargu ar sugeba. Bet, įsigalėjus cenzūrai, kiekvienas netikintis „tautos didybės“ koncepcija pradėjo bijoti, kad yra apsuptas „tikinčiųjų“, ir tai pasėjo visų nepasitikėjimą visais. O baimė akimirksniu paralyžiuoja norą pilietiškai reikštis ir tiesti ranką savo artimui.

1931 ir 1938 m. politiniai spektakliai, kurie buvo vadinami „tautos vado perrinkimais“, praėjo ramiai, žmonėms atrodė, kad iš esmės gyvenimas yra stabiliai organizuotas, tai sustiprino tikėjimą, kad visuomenė neapsinuodijo įtarumu ir pagieža, kad niekas nekeltų jai mirtino pavojaus. (Rašau tai dabar, kai šių dienų Izraelyje vyksta panašūs procesai, ir matau didvyrišką pavienių asmenų kovą su šiuo mūsų nuopuoliu, kryžiu į antidemokratijos bedugnę, nors dauguma šalies gyventojų nuoširdžiai tiki „nacionaline didybe“ ir audringai piktinasi savaisiais liberalais.)

O iš tikrųjų Lietuvos viešoji erdvė tada buvo jau mirtinai apnuodyta. Nors po perversmo buvo nužudyti „tik“ keturi komunistai, iš esmės moraliniai kodai, kaip vertybė, sankcionuota Lietuvos valstybės, buvo sunaikinti dar 1926 m. gruodį. „Tautos didybė“ (arba „šventumas“) tapo mirtinu eliksyru, paralyžiavusiu vietinės iniciatyvas ir iš esmės nulėmusiu Lietuvos bejėgiškumą tiek prieš lenkus, tiek prieš rusus ir vokiečius. Šis „eliksyras“ pagirdė ir nusikaltėlius, „atliekančius savo asmenišką pareigą, kad apvalytų Lietuvą nuo neištikimųjų ir nesavųjų“.

Apžvelgiant rūsčią Lietuvos dezintegracijos istoriją, kai šalis pasidavė lenkų ultimatumui 1938 m., o 1939–1940 m. naciams ir Stalinui, į akis krinta vienas faktas:

Lietuvos karinė galia visiškai nebuvo stiprinama. Tris milijonus gyventojų turinti šalis teoriškai galėjo išmokyti aktyviai kariauti ketvirtį milijono savo piliečių – tai reikštų, kad bet kam kariauti su Lietuva bus labai sunku ir tas karas negalės likti lokalinis. Ketvirtį milijono piliečių parengti karui galėjo tik demokratiška valdžia, kuri remiasi laisva diskusija ir visų piliečių tarpusavio solidarumu. Tokia Lietuva būtų galėjusi inicijuoti ne tik stiprią gynybą, bet ir aktyvią pasaulinio masto diplomaciją, kad savo pusėn patrauktų kuo daugiau sąjungininkų.

Bet piliečių karinis parengimas, diplomatijos drausa ir ūkio aktyvizavimas nėra vienos savaitės ar vienu metų reikalas. Tai puoselėjama dešimtmečiais ir privalo remtis visuotiniu piliečių noru padėti vienas kitam, tuo politiškai ir kultūriškai remiant savo valstybę.

Šią galimybę iš Lietuvos atėmė jos pačios valdžia lemtingiausią šalies istorijos valandą, todėl išaugusi nauja karta jau nebesuvokė tikrosios valstybingumo reikšmės. Vietoj to ruseno „tautos didybės“ jausmas, neleidžiantis priešais save matyti realaus žmogaus. Vos „tautos vadas“ pabėgo iš jo paties demoralizuotos ir okupantams atiduotos šalies, jo ilgai redaguotas *Lietuvos aidas* per 48 valandas pakeitė orientaciją ir ėmė sveikinti okupantus, ragindamas piliečius „ramiai dirbti“. Bet „tautos didybės“ jausmas niekur neišgaravo ir prasiveržė tam tikrų, labai gerai apie save galvousių grupių šėtoniškais nusikaltimais 1941–1944 m.

Tačiau grįžkime prie pradinio klausimo, kas lemia „lietuvių ir žydų viešojo pokalbio“ ydingumą?

Manyčiau, tarpetninis lietuvių ir žydų dialogas yra visiškai neproduktyvus todėl, kad klimpsta buitiniame kančios ir kaltės lyginimų lygmenyje.

Abiejų etninių grupių tragedijos, nors skirtingo masto, yra iki šiol neapsakomai skaudžios, ypač nukentėjusiųjų artimiesiems. Bet skausmas nėra susijęs su tikslais, kurių šios grupės siekė savo valstybingumu, verčiau sietinas su politine šių grupių negalia, o ji yra įsisenėjusio istorinio politinio ir idėjinio šlubumo padarinys. Mažos etninės grupės trokšta ne tik išlikti, bet ir sukurti jausminę savo politinio šlubu-

mo kompensaciją, tačiau tuo save tik dar labiau ir vis iš naujo sužeidžia.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad tarpetninis lietuvių ir žydų pokalbis, kai ieškoma, „kas už ką kaltesnis“, savaime stumia į nusikaltimą.

Kodėl? Todėl, kad nuskriaustųjų pagieža skriaudikams, nors tiesioginių skriaudikų jau nebėra (jie arba išnaikinti, arba mirė iš senatvės), ardo pačių nuskriaustųjų tarpusavio santykius ir kolektyvinį atsparumą. Tai vertybiškai netvirto tapatumo kaprizai, nes atsisakoma pasiaukojamai gintis nuo tikrai galingų priešišku jėgų ir kūrybiškai palaikyti vieniems kitus. Toks elgesys silpnina ryžtą atsisipirti gresiančioms nelaimėms ir didina galimų aukų skaičių.

Turime visada atsiminti: šimtai lietuvių su pasiukojamu taurumu gelbėjo žydus, įtvirtindami ne pagieža apnuodytą „tautos didybės“, bet kilnaus žmogiškumo idėją. Būtent tie žmonės atlaikė ilgus autoritarinio režimo metus, savo sielose puoselėdami tikrojo valstybingumo idėją.

Esu įsitikinęs, kad „lietuvių ir žydų“ *tarpetninį* pokalbį turėtų pakeisti *tarpkultūrinis* pokalbis, kai kultūros sąvoka išplečiama iki visų aukštųjų pasiekimų tyrinėjimo. Ir lietuviai, ir žydai (ir kiti istoriniai Baltijos gyventojai) yra sukaupę didžiulį žmogiškumo ir kultūros lobyną, taurų dvasinį paveldą.

Prieš gilinantis į šių lobių prigimtį, reikėtų suvokti, kad paveldas nustato ir tam tikrą tiek sąvokų, tiek jausmų hierarchiją. Leidžia pajusti ne tik nuodėmių pritvinkusias žmogiškojo kvailumo prarajas, bet ir bendražmogiškuosius idealus, kuriuos suvokę galėtume siekti tarpetninės santaros.

Pastoraliniai laimės idealai

Aš asmeniškai labai vertinu gilinimąsi į aukščiausios žmonių veiklos – meno – apraiškas, kai ieškoma visų pirma absoliutaus, pastoralinio gėrio koncepcijų. Dramatiška kova su blogiu, su sielvartu, su nelaimėmis, su neteisybėmis geriau suvokiama, kai idealistinę tikslą jau esame perpratę estetiškai ir emociškai, o jo koordinatės nubrėžtos kultūros lauke.

Tokių gėrio idealų esama ir lietuvių, ir žydų (kaip ir kitų etninių grupių) kūrinuose. Maždaug 1840–1930 m. laikotarpiu, kai žmogiškasis taurumas ir nacionalinės-politinės koncepcijos turėjo bendrą liberalų pagrindą, kai Europoje buvo ypač dažnai svarstoma apie nacionalinį inkliuzyvinį pilietiškumą, o nacionalinės valstybės koncepcija dar nedalijo savųjų piliečių į „titulinę naciją“ ir į „įtartinas mažumas, šalies ardytojas“, apibendrintas gėrio vizijas puoselėjo dauguma kultūros žmonių.

Šiame fone buvo sukurti tokie šedevrai kaip Juozo Gruodžio Sonata smuikui ir fortepijonui (1922), Paulio Ben Haimo Trys giesmės be žodžių (klarnetui ir fortepijonui arba fleitai ir arfai, 1952).

Gruodžio Sonata yra nuostabi „laimės-iš-arti“ poema, kai ne dirva ar žemė, bet erdvė priartina laimę. Ši laimė – tai artimumo išskilmės nuostabiame Lietuvos miškų, laukų ir upių peizaže, perteikiamame aromato metaforomis. Tai tikriausiai ir yra emocinis „ir tiesos, ir šviesos“ pagrindas – artima, iš prigimties šventiška žmonių santara, kuri tiesiog NEGALI remtis nenuoširdumu. Turbūt todėl Baltijos kelias ir kitos 9-ojo dešimtmečio pabaigos ir 10-ojo pradžios masinės demonstracijos Lietuvoje nešė „dainuojantį“ tyrumą, tiesiog apčiuopiamą tarpusavio darną. Ne formali valstybės koncepcija, bet LABAI artimi tarpusavio ryšiai, padorumas ir švelnumas buvo – ir tebėra – Lietuvos žmonių vilties *pagaliau gyventi* pagrindas. Šis padorumas – ne didelių pinigų, ne svajinamos karjeros ir ne prabangos reikalas, jis remiasi pagarba ir jautrumu eiliniams (nelabai turtingiems ir nelabai pajėgiems) žmonėms. Tai nėra himnas pavieniui bebaimei politikui ar verslininkui – tai verčiau šilta ir protinga darnios šeimos šventė.

Tokia iš Gruodžio Sonatos besiskleidžianti patirties puokštė nėra kaprizingo klausytojo fantazija – tai įsiklausymo į muziką kultūrinis ir visuomeninis komentaras. Esu įsitikinęs, kad šitaip įsiklausant į kūrinių galima pajusti aukščiausius tautos idealus, o jie padės rasti tinkamiausius būdus, kaip konceptualizuoti visuomeninę politiką. Labai sutrumpinant, galima pasakyti, kad įkvepianti Gruodžio kūryba tarsi pataria

rūpestingai puoselėti šventišką santarą tarp žmonių, sumaniai atsigręžti į ją, ypač tada, kai reikia pasukti jausmiškai dar nepažįstama raidos kryptimi. Ir reikėtų prisiminti, kad Lietuvoje santara – tai ypač šventiškas, intymus reiškinys.

Žydų muzikoje taikinga pastoralė yra labai retas – bet dėl to dar reikšmingesnis – reiškinys. Paulis Ben Haimas sukūrė ją pagal sefardų (ispanų kilmės žydų palikuonių) tradicijos hebraikoje kryptį (tai vadinamasis Viduržemio jūros stilius – *ha-signon ha-yam-tikhoni*). Tai itin švelni, beveik trapi lyrika, su nuostabia melodijos plastika nedeklaruojamame, bet nujaučiamame Didžiosios Erdvės – Visatos fone. Visata plyti kaip grandiozinė dykuma, kurioje žmogus randa vilties oazę. Šitame paveiksle nėra nė krislo išdidaus teisuoliško suprematizmo. Tai švelniai, netgi meiliai ir kukliai ištiesta ranka, o kartu troškimas suprasti Erdvę – Pasaulį.

Bet kurgi garsioji žydiška radikalizmo ekstazė? – tikriausiai paklaus manęs žydų kultūros specialistai.

Į tai atsakysiu taip: žydiška radikalizmo ekstazė nėra aukštos kultūros apraiška, greičiau buitinės neurozės simptomas. Ne veltui ji paplito viduramžių Europoje tarp aškenazių grupių ir primygtinai dominuoja būtent tarp viduramžių adoruojančių ortodoksų. Kaip ji susiformavo – tai jau atskira tema.

Pastoralinės romantinės ir postromantinės muzikos pavyzdžiai – tai siekiamų idealų prošvaistės. Talentingi šių kūrinių autoriai sako mums, kur ieškoti kelio, per moralines dykumas vedančio ramesnės, vertingesnės, gražesnės ir įdomesnės egzistencijos – oazės – link. Kompozitorių ir kitų menininkų pėdomis dabar turėtų žengti mokslininkai, kad išsamiai ir jautriai išžvalgytų šiuos nuostabių idealų kultūrinius sluoksnius ir supažindintų mus – eilinius skirtingų tautų žmones – su tuo, kas vertingiausia sunoko etniniuose talentų soduose. Ir tada gal ateis diena, kai kruvinos praeities laukai užžels raminaimai žalia vilties žole, o įvairūs žmonės – lietuviai, žydai ir visi – ims mokytis vieni iš kitų, svarstydami, ką galėtų padaryti, kad gyventume geriau, gražiau, įdomiau. Ir linksmiau. ■

Tomas KAVALIAUSKAS

APIE ANČIUKĄ DONALDĄ SU SVASTIKA IR HITLERIŠKĄ KATINĄ, SKAITANTĮ „MIAU KAMPF“

Naujas Stankero „deimančiukas“ vadinasi „Bijok vienos knygos žmogaus“. Šitas „deimančiukas“ suž(v)ėrėjo *Kultūros barų* nr. 12. Šį numerį vadinu kalėdiniu, nes jis pasirodo spaudos kioskuose būtent prieš Kūčių vakarą. Šventiškai nusiteikęs atsiverčiau savo mylimą žurnalą ir nustėrau, išvydęs šio istoriko tekstą „Bijok vienos knygos žmogaus“. Jame sumenkinama Hitlerio *Mein Kampf* rasistinė ideologija, netgi vengiama apie ją kalbėti, autorius verčiau akcentuoja knygos sąryšį su vokiečių filosofais, tarp jų ir su Friedrichu Nietzsche, apdainavusiu karą kaip aukščiausią žmogaus sielos pasireiškimą. Stankeras, suprantama, nepamiršta apsidrausti: cituoja kažkokią senieną iš 1972 m., Žydų reikalų instituto mokslo žurnalo autorių Cesarą C. Aronsfeldą, esą Hitlerio knyga yra įžanga į jo dvasinį pasaulį, todėl reikia būti su ja susipažinus. Na taip, susipažinti reikia su viskuo, o kai kurie asmenys padeda tai padaryti. Arba štai kitas apsidraudimas: Stankeras ima ir įvardija šio nacių monstro knygą kaip nemokšos

kūrinį. Netgi pridėta pavadinimo paantraštė: „*Mein Kampf* – klaidingų pažiūrų ir nemokšiško žinynas, tapęs bestseleriu“. O kokios tos „klaidingos“ pažiūros? Gal rasizmo ideologija klaidinga? Ar ji taisytina, jeigu tik klaidinga? Koks keistas ir klaidinantis tas žodis „klaidinga“. Ar neapykanta žydams ir noras juos sunaikinti arijų rasės grynumo dėlei yra viso labo „klaidingos pažiūros“?

Pažvelkime, ką rašo pats Hitleris:

„Žydų veiklos griaunamoji jėga kitų tautų kūnuose pagrinde priskirtina tik prie amžinų pastangų nuvertinti namų šeimininkų asmenybę ir pakeisti ją mase. Tad tvarką palaikantis arijų humaniško principas yra pakeičiamas griaunančiu žydo principu. Jis tampa puvimo fermentu, tarpstančiu žmonėse ir rasėse, o platesne prasme tampa ir žmonijos kultūros ardytoju.“ (Paimta iš: <http://www.mondopolitico.com/library/meinkampf/v2c4.htm>)

Kodėl garbingam istorikui nepakomentavus tokių viso labo „klaidingų“ ir neva nemokšišku pažiūrų?

Regis, kad kaip tik viskas ganėtinai mokšiška ir filosofiška Hitlerio surikiuota, jis puikiai suvokė, ko siekia ir ko turėtų siekti jo pasekėjai fašistai. Prancūzų socialinis antropologas Louis Dumont'as apie Hitlerio *Mein Kampf* antisemitizmą kalba be (stan)kerišku dviprasmybių:

„Nuo religinio antisemitizmo yra aiškiai pereinama prie rasistinio antisemitizmo, tai pabrėžia pats Hitleris. Antai Eckarto aprašytame ir 1923 m. paskelbtame dialoge Hitleris Lutherio tekstui priešpriešina teiginį, esą sinagogų bei žydų mokyklų deginimas nieko neduos, kol žydai fiziškai išliks. Knygoje *Mein Kampf* Hitleris pabrėžia, jog grynai religinis antisemitizmas yra nepakankamas: tai esą tušti plepalai.“ (Esė apie individualizmą: modernioji ideologija antropologiniu požiūriu, *Baltos lankos*, 2002, p. 161–162.)

Jei mums aišku, kad *Mein Kampf* yra ne tik antisemitinė knyga, bet ir kviečianti naikinti žydus, kuriant naują arijų rasės biologinį švarumą ir jos tvarką, tada kokios minties vedamas istorikas sugalvojo tekstą „dekoruoti“ ančiuko Donaldo, užsirišusio raištį su svastika, ir katino su Hitlerio veidu, laikančio po pažastimi *Miau Kampf*, karikatūromis? Koks čia humoras? Kokio pobūdžio čia skonis? Nežinau, iš kur išdygo šios iliustracijos, mat nėra nurodytas šaltinis. Aišku tik viena – jos šlykščios. Kalbant gątvės kalba, galima būtų klausti: kas čia kvailinamas? Skaitytojai ar konkreti žydų bendruomenė, ar dar kas nors? Ar šia publikacija norima pasakyti, kad šis globalus, bet neva nevykusiai parašytas rasistinis kūrinys yra nekenksmingas? Ar neapykanta žydams su nacistiniu filosofiniu pagrindimu nieko nereiškia? Ar ančiukas Donaldas, besimėgaujantis tokia nacistine biblija, siunčia žinutę, kad tai tinka ir vaikams? Kaip interpretuoti tai, kad vaikų pamėgtas animacinis herojus atsiduria fašistiniame kontekste?..

Stankeras rašo, kad Vatikanas Hitlerio *Mein Kampf* nėra įtraukęs į draudžiamų knygų sąrašą, o jis pats net kreipėsi į Europos Sąjungos informacinę centrą dėl viešo šios knygos platinimo ir lei-

dybos. Nežinia, kodėl šis istorikas toliau rašo, esą jam buvo pateiktas nelabai konkretus atsakymas – taip, kaip jis tą atsakymą atpasakoja, skamba labai konkrečiai: „rasizmas ir ksenofobija, kaip ir su jais susiję simboliai, įskaitant knygas, prieštarauja principams, kuriais remiantis sukurta ES ir kurie yra bendri visoms valstybėms narėms. Knygos *Mein Kampf* leidimas ir platinimas gali būti vertinamas kaip rasizmo ir žiaurumo kurstymas“ (p. 86). Kas čia „nelabai aišku“?

Maža to – o kam kreiptis į „Briuselį“ tokia tema? Ar Briuselio biurokratai turi mums pasakyti, kaip elgtis su fašistine rasizmo propaganda? Ar į tokį klausimą neatsako mūsų sąžinė? Ar žydų, romų ir neįgaliųjų genocido istorijos nepakankamos, kad neberekėtų klausinėti? Jei Briuselis, tarkime, neaiškiai atsako ir Vatikanas Hitlerio knygos neįtraukia į draudžiamų knygų sąrašą, gal tada šį „bestsellerį“ galima platinti ir netgi moraliai reabilituoti? Ar iki to šis istorikas nori prisikasti? Galima būtų paklausti, kokio tikslo vedamas Stankeras parašė straipsnį „Bijok vienos knygos žmogaus“? Gal toks pavadinimas siūlo susimąstyti, ar reikia bijoti nacių rasizmo? Gal tikrasis pavadinimas turėtų būti: *Nebijok vienos knygos žmogaus*? Kaip galima nebijoti, jei Hitleris su savo konclageriais realizavo tos knygos idėjas?! Kalbame ne apie šiaip teoriją, bet apie rasistinę teoriją, kuri buvo įgyvendinta Aušvice ir Vilniaus gete, Kauno garažuose, 9-ajame forte ir t. t. Bet ar reikia tą aiškinti istorikui, dirbusiam Vidaus reikalų ministerijoje?

O gal čia ir vėl nesusipratimas? Gal ir vėl šis istorikas netiksliai išreiškė mintį ir atrinko ne tas karikatūras tekstui iliustruoti? Vargšas ančiukas Donaldas: mat jis ne naxis, tik svastiką dėvi. Panašiai ir su Hitlerio *Mein Kampf*: pasak Stankero, ji nemokšiška, o kad jos pagrindu konclageriuose žmonės buvo deginami ir iš jų muilas gamintas, – nė žodžio. Skaitytojų dėmesys verčiau nukreipiamas į tai, kad *Mein Kampf* – tai globali knyga, išversta į įvairias kalbas, net arabų (istorikas pateikė iliustraciją, kaip atrodo ši knyga arabų kalba su Hitlerio nuotrauka). Teks-

te autorius išvardija šalis, kuriose nėra draudžiama leisti šią knygą, ir tas, kuriose draudžiama. Kadangi šiuo klausimu nėra tarptautinio konsensuso, susidaro įspūdis, kad istorikui tai kaip ir patvirtina *Mein Kampf* nekaltumą.

Ir taip samprotaujama po skandalo, kurį sukėlė ankstesnis šio istoriko straipsnis „Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolas – didžiausias juridinis farsas istorijoje“. Šis straipsnis, publikuotas *Veido* žurnale, ironizavo patį Niurnbergo teismo procesą ir jo teisingumą, baudžiant nacių už karo nusikaltimus. Skaitant šį tekstą, susidarė įspūdis, kad naciai buvo kaltinami nevykusiai, biurokatiškai, gal net be reikalo, o Hitleriui apkaltinti... nebuvo įrodymų, tarsi pats *Mein Kampf* tekstas būtų nepakankamas įrodymas! Vėliau Petras Stankeras portalą *balsas.lt* videointerviu teisindamasis teigė, kad gal jis netinkamai išreiškęs mintį, rašydamas apie 6 milijonų *neva* nužudytų žydų legendą. Įdomu, kad pavartotas žodis „gal“... Kodėl nepasakyti aiškiai, be jokių „gal“?

Tiesa, kitose šio videointerviu vietose Stankeras pareiškė, kad neneigia Holokausto, tik abejoja, ar nužudyta 6 milijonai žmonių. Tai, regis, yra visiškai normalu, nes vieni istorikai pateikia vienokius, o kiti – kitokius skaičius. Pikantiška tai, kad per tą interviu, konkrečiai 20 pokalbio minutę, atsitiko tai, ką vadiname Freudu riktai: „Mano tyrinėjimų tikslas nėra tik paneigti Holokaustą“, – ištarė Stankeras. Paprastai rikto atveju skubiai pasitaisoma, šiuo atveju to nebuvo. Vis dėlto, atsižvelgiant į nuširdų istoriko prisipažinimą, kad jį ištiko šokas dėl kaltinimų, verčiau nekreipti dėmesio į psichoanalitines interpretacijas. Per visą pokalbį Stankeras aiškiai kartojo, kad naciai yra karo nusikaltėliai, Holokaustas buvo vykdomas, pats savo knygoje aprašė žydų žudynes Lietuvoje, pabrėžė, kad aukų skaičiumi yra manipuluojama. Racionalūs sakiniai svarbesni už froidistinį liežuvio susivėlimą, taip gali nutikti bet kam, ypač esant spaudimui. Skaitytojai gali patys *Google* peržiūrėti šį vaizdo įrašą, kad susidarytų savo nuomonę. Tik kodėl toks „aiškumas“ (ne be rikto) siūlomas tik po to, kai buvo pakeltas

viesulas dėl „legendos apie 6 milijonus“? Jei ne viešas triukšmas, taip ir turėtume tokį paliktą tekstuką kaip niekur nieko. O juk tame skandalingame sakinyje yra kai kas daugiau Stankero pasakyta, t. y. kad nesama jokių Hitlerio kaltės įrodymų: „Svarbu ir tai, kad Niurnbergo procese teisinį pagrindą įgavo legenda apie 6 mln. neva nužudytų žydų, nors iš tiesų teismas neturėjo nė vieno A. Hitlerio pasirašyto dokumento apie žydų naikinimą (šio dokumento, jeigu jis egzistavo, iki šių dienų niekas nerado, nors pažadėta net milijono dolerių premija).“ Taigi išeiina, kad Hitleris dėl Holokausto nekaltas, o ir pati *Mein Kampf*, yra kaip rašo istorikas, viso labo nemokšos bestseleris.

Štai dabar nebesinori klausti, kodėl Stankerui nepasidingojo, kad Holokausto aukų skaičius yra ne mažesnis, o didesnis. Pavyzdžiui, Timothy's Snyderis per *Eurozine* kongresą Vilniuje 2009 m. gegužės 9 d. teigė: Holokaustas buvo kur kas baisesnis ir masiškesnis reiškinys, negu mes manome. Verta pabrėžti: būtent *Kultūros barų* redakcijos nuopelnas, kad Snyderis atvyko į Vilnių, jo pranešimo pagrindu parengtas straipsnis „Holokaustas – nepripažinta realybė“, į lietuvių kalbą išverstas Almanto Samalavičiaus, buvo paskelbtas ir žurnale, ir knygoje „Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis“, kurią išleido *Kultūros barai*.

Gretindami šiuos du istorikus, matome išryškėjusias dvi skirtingas kryptis: Snyderis siekia išryškinti *maksimalų* Antrojo pasaulinio karo metais vykdyto genocido mastą, o Stankeras priešingai – abejoja pateikiamais skaičiais ir ieško mažesnių.

Kaip žinome, Vilniaus apygardos teismas istoriko straipsnyje „Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolas – didžiausias juridinis farsas istorijoje“ neišvelgė Holokausto neigimo ir nacių žiaurumų sumenkimo. Tokiu Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu ši istorija ir galėjo pasibaigti, tačiau išteisintas istorikas nusprendė dar kartą pasisakyti nacizmo tema, su ančiuko ir kačiuko karikatūromis ironizuodamas nacizmo blogį. ■

ŠIUOLAIKINIS MENAS – TARSI NUOGAS KARALIUS

Rašytojas Sigitas Parulskis, sostinės A. Mickėvičiaus bibliotekos skaitytojų klube pristatydamas savo naujausią esė knygą „Prieš mirtį norisi švelnaus“, atvirai išdėstė gana kritišką nuomonę apie šiuolaikinį meną; „Jeigu meno kūrinys suprantamas tik tuomet, kai parašoma 150 puslapių paaiškinimo, tada jis – labai vargingas. Kūrinys pats privalo turėti visą informaciją ir visus atpažinimo įrankius... Kai iš paaiškinimų sukuriamas menas, o pats meno objektas – visiškai niekinis, man toks žaidimas neįdomus, nepriimtinas. Nenoriu jo žaisti.“

Rašytojas šimtą kartų teisis – „menas dėl meno“ yra nerimtas rimtų žmonių žaidimas, neturintis nieko bendra su tikruoju menu. Tad kodėl taip lengvai pasiduodame „netikro“ meno apžavams? Jaunuosius kūrėjus ir meno kritikus galima suprasti – jie „pasišlydę vertime“, nes labai skuba, ieškodami savo kelio, kuriuo dar niekas prieš juos nėjo, taigi niekas „nepripėdavo“. Tačiau kaip suprasti patyrusius meno kūrėjus ir kritikus, kurie liaupsina savo jaunųjų kolegų labai abejotinos meninės vertės kūrinius?

Kaip naujausią pavyzdį galima paminėti Andriaus Jakučiūno knygą „Lalagė“. Per knygos aptarimą autorius atvirai prisipažino, kad išleidęs romaną „Tėvynė“ pajuto didžiulę tuštumą. Tasai tuštumos jausmas jį taip sudomino, kad iš jos tyrinėjimų atsirado „Lalagė“. Reikia išties neeilinio psichologinio ir filosofinio talento, kad sugebėtum „pagimdyti“ kūrinį

„iš tuštumos“. Tačiau Dievas juk sutvėrė Pasaulį iš Chaoso. Kodėl negalėtų to pakartoti ir mūsų jaunieji kūrėjai? Juk jie irgi yra Dievo atvaizdas, klonas...

„Lalagės“ vertintojai nebuvo rūstūs teisėjai. Gal naujame prozos kūrinyje išžiūrėjo „šventą“ dieviškumo kibirkštėlę, kurios nemato eiliniai skaitytojai? Pasak kritikų, nesvarbu, kad knygoje viskas suvelta, sukeista vietomis – tikras kratinytis, gal net jovalas, vis tiek ši knyga yra „neeilinis šiuolaikinės lietuvių literatūros reiškinys“. Gal todėl Lietuvos rašytojų sąjunga per Tris Karalius skyrė „Lalagės“ autoriui premiją „už meniškiausią 2011 m. kūrinį“.

Gyvenimas pilnas paradoksų. Tad gal ir neverta, vertinant naują kūrinį, atsiklausti skaitytojų nuomonės – komisija geriau už juos žino. Gal ir gerai, kad skaitytojas ilgai vargs skaitydamas – ieškos kūrinio siužeto, veikėjų charakterių „rakto“, sakinių prasmės... Beje, kūrinio autorius geranoriškai paaiškina, esą „...prasmė sakinyje visai nereikalinga. Sakinys turi išsiutinti skaitytoją, kad jis visai kitaip imtų skaityti knygą.“ Štai kaip – skaitytojui reikia gerai „išsiusti“, kad suprastų knygos vertę! O jeigu skaitytojas „neįsiust“? Na, tada jis beviltiškas, nes pernelyg šaltų nervų, kad galėtų skaityti sudėtingus kūrinius.

Sakoma, kad šiuolaikinis menas – tai jaunųjų kūrėjų ieškojimai. Tačiau jaunystė – reliatyvi sąvoka. Antai garsusis kino dokumentininkas Jonas Mekas,

susižeręs begales apdovanojimų, per vaisingus kūrybos metus susikūręs nenuneigiamą meno avangardisto įvaizdį, sulaukęs garbingo amžiaus, kai, atrodo, turėtų rūpėti vien dvasios reikalai, ima ir nusileidžia taip žemai, kad žemiau kažin ar yra kur, – turiu omenyje, kad jis paprasčiausiai nuleido kelnes ir kaip didžiausią meno kūrinių pateikė nuogos savo sėdynės nuotrauką. Žinoma, mes labai vertiname bet kokią kino patriarcho kūrybą, todėl net iš skurdaus Kultūros ministerijos biudžeto nepagailime keleto dešimčių tūkstančių litų, kad nuoga sėdyne galėtume papuošti šiuolaikinio meno galerijos sieną. Sakyčiau, labai simboliškas aktas!

Ir ko tik meno gerbėjai neranda šiuolaikinio meno parodose! Neseniai viena inteligentų šeima prieš didžiausias metines šventes tradiciškai aplankė Kauno M. Žilinsko dailės galeriją. Tėvus ištiko šokas, kai išvydo, kokius ant sienos judančius vaizdus krizendami apžiūrinėja mažamečiai jų vaikai. Mat vienas „menininkas“ pateikė tokį savo kūrybos „šedevrą“ – nufilmavo besikergiančius gyvulius. Stambiu planu pateiktas „aktas“ taip pat tikriausiai pretenduoja į meną. Kai su tokia meno samprata nesutinkanti žiūrovė savo pasipiktinimą raštu išdėstė Kultūros ministerijos klerkam, netrukus gavo išsamų jų paaiškinimą: kompetentinga ministerijos komisija nustatė, kad eksponuojamas kūrinys neprasilenkia su meno kriterijais.

Bet grįžkime truputį atgal – matysime, iš kur semiamasi įkvėpimo. Prieš gerą gabalą metų Kauno paveikslų galerijoje rodyta žymaus užsienio fotomenininko Serrano darbų paroda sukėlė nemažą šurmulį tarp meno gerbėjų. Dalis žiūrovų pasipiktinę tvirtino, kad nuotraukos yra ne meninės, o pornografinės. Jie nesuprato, ką bendra su menu turi žmogaus lytinių organų ir įvairiausių sueities pozų išryškinimas. Parodos organizatoriams atrodė kitaip, bet vieną kūrinių jie vis dėlto susiprotėjo paslėpti toliau nuo žiūrovų akių, todėl parodos ašis – „Myžalų Kristus“ – buvo rodomas tik rinktinei publikai, t. y. tiems, kurie tariasi suprantantys, ką visa tai reiškia.

Žinoma, geriausiai meną supranta jo kūrėjai. Vienas garsus Lietuvos fotomenininkas kadaise vienam spaudos leidiniui tvirtino: „Aš galiu gerti, galiu gulėti tarpuvartėje ir šlapintis į kelnes... Kam tai rūpi? Gal man tai patinka?“

Gulėti tarpuvartėje gali uždrausti nebent policija, bet kas uždraus parodoje pakabinti prišlapintas kelnes? Kam rūpi, kad „naiviams“ žiūrovams nepatinka iškrypusios vaizduotės vaisiai, pateikiami kaip šiuolaikinio meno kūriniai?

Kaipgi neprisiminti tada senos, pamokančios Anderseno pasakos apie patiklius miestiečius, gudrius karališkų drabužių siuvėjus ir visiškai nuogą karalių? Deja, mes, žiūrėdami į šiuolaikinio meno „šedevrus“, niekaip neišdrįstame pasakyti, kad tas karalius seniai nuogas... Nes esame išmokyti be išlygų tikėti, kad siuvėjų (kūrėjų) tiesa taip giliai paslėpta jų kūriniuose, kad ne mums, eiliniams meno vartotojams, ją atkasti. Todėl nustebę ir sutrikę tik traukome pečiais ir nieko nesupratę tylėdami slenkame iš parodų salės lauk. Čia daugiau oro. Čia daiktai dar vadinami tikraisiais vardais.

Tad ko mes ieškome kultūros renginiuose? Meno? Dvasinės atgaivos? Ne jau mūsų gyvenimą jau visiškai užvaldė du svetimi ausiai žodžiai *shopping and fucking*? Kadaise rodyto spektaklio pavadinimą jo rengėjai „užmiršo“ išversti į lietuvių kalbą. Gal tai tik detalė, bet ji daug ką pasako apie meno tendencijas, apie kūrėjų santykį su žiūrovais.

Homo nudens – nuogo žmogaus kultas, klestėjęs antikos Graikijoje ir Romoje, sugrįžo, bet tokiu iškreiptu pavidalu, kad gena mus į tamsiausias pašamonės džungles. Dar užsilikusius pavienius meno (ne pramogų) gerbėjus „gudrūs siuvėjai“ pribloškia „nuogų“ faktų dygsniais – jeigu nesupranti, nematai kūrinyje meno, pats esi kaltas.

Bet ar įmanoma pamatyti tai, ko nėra? Jeigu menas egzistuoja, „plaukioja“ tik jaudrintoje kūrėjo vaizduotėje, jeigu, anot Sigito Parulskio, reikia perskaityti 150 puslapių paaiškinimo, kad suprastum, ką kūrėjas norėjo pasakyti savo kūriniu? ■

Vilkaviškis

IŠVARYTA LIETUVA XXL FORMATU

Nacionalinis dramos teatras Kalėdų išvakares ir Naujuosius metus sutiko trankiai, su keiksmiais (ojėzau). Triukšmingoje masuotėje ant aktoriaus ir Teatro sąjungos naujojo pirmininko Ramučio Rimeikio galvos šmėsčiojo Kalėdų senio kepuraitė, bet ne todėl, kad Mariaus Ivaškevičiaus pjesės „Išvarymas“, režisuotos Oskaro Koršunovo, premjera įvyko paskutinėmis gruodžio dienomis. Surūdijusiame laive, ant dugno, liūliuojamas Temzės vandenų, Kalėdas sutiko beveik mirtinai primuštas pagrindinis herojus – maišyto kraujo lietuvis Benas Ivanovas. Spektakliui įsibėgėjant, keiksmų tolydžio mažėjo, bet grotesko daugėjo.

Muzikinis dramos spektaklis trunka daugiau kaip penkias valandas ir pasakoja vos ne „Krikštatėvio“ vertą epopėją. Išvaryta Lietuva XXL formatu. Galutinis įspūdis neslegia, priešingai – publiką išlydi miela daina ir turistų fotoaparatus blykstės. Žiūrovai, kaip dabar dažnai nutinka, plojo atsistoję, ir tarp jų tikrai buvo emigrantų, sugrįžusių namo švęsti Kalėdų. Keistos tonacijos pramoga – tarsi Milano Kunderos aprašyta nepakeliama būties lengvybė.

„Išvarymas“ – ne visai įprastai rengtas spektaklis. Tokie projektai bręsta ilgai. Kad jis atsirado, visų pirma prisidėjo – atsiprašau – emigravusi Lietuva. O jau paskui įsitraukė prasmingus ryšius mezganti Lietuvos kultūros atašė Jungtinėje Karalystėje Daiva Parulskienė, būsimasis NDT meno vadovas Audronis Liuga ir, žinoma, rašytojas Marius Ivaškevičius, kuriam buvo sudarytos sąlygos apsisototi Londone ir rinkti medžiagą pjesei autentiškoje aplinkoje. Daug lėmė ir deklaruota naujoji teatro programa, žadėjusi sutelkti po vienu stogu stipriausias kūrybines jėgas. 2010 m. rudenį, kai NDT vadovu tapo Martynas Budraitis, visas pirmasis sezonas iš esmės buvo skirtas realiam planavimui antrojo, kurio rezultatai ir turėjo parodyti, kaip ir ar sėkmingai teatras keičia kryptį. Žingsnis po žingsnio, pradėdamas nuo ka-

merinių pastatymų ir susikaupęs premjeroms didžiojoje scenoje, NDT per 2011/2012 m. sezono pirmąjį pusmetį pristatė save kaip teatrą Tribūną, aktyvios kūrybos, įdomaus kultūrinio vyksmo vietą.

Šiaip jau sena kaip pasaulis (e/i)migracijos tema tapo viena iš šiuolaikinės globalios visuomenės socialinio gyvenimo magistralių su daugiakrypčiu judėjimu. Dar visai neseniai, kai Lietuva atgavo nepriklausomybę, pirmiausia buvo kalbama apie XX a. emigrantų grįžimą ar įsitraukimą į šalies gyvenimą. Vakariečių užuominos, kad netrukus ir mes patys neišvengiamai susidursime su naujais šio reiškinio pavidalais, tai tik laiko klausimas, atrodo nepagrįsti gąsdinimai, ar bent jau tolima, todėl nepavojinga, perspektyva. Homogeniškai (jei ne klausrofobiškai), gintis įpratusiai Lietuvai pirmiausia kėlė nerimą imigrantai, pabėgėliai iš skurdžių ar diktatoriškų kraštų. Bet procesas „netikėtai“ pasisuko priešinga kryptimi – masės ėmė ir išvažiavo. Keliomis bangomis. Naujausia, niekaip neslūgstanti, kilo maždaug prieš trejus metus. Šiandien viešojoje erdvėje jau sklendo futuristinės prognozės, kad pigią darbo jėgą teks importuoti iš tolimų ir artimesnių Rytų, nes savos greitai pritrūks. Kita vertus, neseniai LTV studijoje greta Lietuvos bočių sėdėjo ir diskutavo lietuviškai su akcentu ir be jo kalbantys išsilavinę kitašaliai ir savi reemigrantai (bravo vedėjai Editai Mildažytei už laidos „Europos vidury“ dalyvių parinkimą).

(E)migraciją kaip galimybę išnaudojo ne vienas, ypač jaunesnės ir vidurinėsios kartos, kūrėjas (ne tik iš kultūros srities). Štai keletas pavardžių: kompozitorius Vykinas Baltakas, operos solistai nuo Violetos Urmanos iki vadinamųjų „bohemičių“, dailininkas Žilvinas Kempinas, režisieriai Eimuntas Nekrošius, Rimas Tuminas, Cezaris Grauzinis... Kad ir kur būtų jų namai, jie kuria, būna „ten ir čia“. Todėl nevisiškai įtikina Oskaro Koršunovo

„Išvarymas“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS. Spektaklio scena

per spektaklio spaudos konferenciją pasakyti žodžiai, kad jis – irgi savotiškas emigrantas, nes neturi galimybių visų savo sumanymų realizuoti Lietuvoje. Dėl galimybių „čia“ – matyt, tiesa. Tačiau galimybės „ten“ – vis dėlto ne „išvarymas“, o talentu ir atkakliu darbu pelnytą pasirinkimą, istorijos dovana, kokios pusšimtį metų neturėjo ankstesnių kartų kultūros žmonės.

Nepasakysi, kad Lietuvos kūrėjai ignoruoja emigraciją kaip reiškinį. Nepretenduojant į išsamų vaizdą, galima prisiminti Paulinos Eglės Pukytės ironiškus patirties dviejose šalyse sugretinimus knygoje „Netikras zuikis“, Kristinos Sabaliauskaitės ir Agnės Narušytės kultūrinę publicistiką iš britų salyno (įdomu, kad visos trys išeivės yra baigusios Vilniaus dailės akademiją). Pastarosiomis dienomis perka miausių knygų dešimtuke atsidūrė Zitos Čepaitės lengva ranka parašytas „Emigrantės dienoraštis“, ir tai nenuostabu, nes kažin ar Lietuvoje rastume žmonių, kurių artimiausioje giminių, draugų ar pažįstamų aplinkoje nebūtų naujųjų emigrantų (kaip kadaise – tremtinių). Vis dėlto naujausio NDT spektaklio ambicija yra kito lygmens – tai bandymas kurti kolektyvinį emigravusios Lietuvos portretą.

„Išvarymo“ ir ankstesnės NDT premjeros – Jono Vaitkaus pastatyto Henriko Ibseno „Visuomenės prieš“ – pradžia panaši: kai publika įleidžiama į salę, abu spektakliai jau vyksta. „Visuomenės prieš“ scenoje grūdasi besilinksminantys žmonės, plyšauja, blyksi *spa* centro diskoteka. „Išvarymo“ scena, tokia pat didelė ir taip pat pilna žmonių, primena industrinį loftą ir tipišką britų barą su milžinišku ekranu per visą galinę sieną, transliuojančiu futbolo rungtynes. Scenografas Gintaras Makarevičius, jam talkinančios animatorės ir videomeninkės, rodomas Dariaus Žiūros videofilmas „Kelias“ su mirguliuojančiais vandenimis puikiai organizuoja ir išplečia scenos erdvę, palieka vietos vaizduotei.

Mariaus Ivaškevičiaus tekstas toks tirštas, tarsi į pjesės formą būtų norėta sutalpinti romaną. Režisieriui teko veiksmą gryninti, kad jis neslėgtų, nedusintų žiūrovų. Geras vaistas – humoras, kurio nestokoja nei rašytojas, nei spektaklio kūrėjai. Režisieriui dar pasitelkus ir gyvai grojančius muzikantus, žiūrėti spektaklį tapo tikrai smagiau ir lengviau. Penki „Happyendless“ grupės muzikantai – Saulius Prūsaitis, Laimonas Jančas, Kęstutis

Benas – Ainis STORPIRŠTIS

Pavalkis, Paulius Adomėnas, Gediminas Augustaitis – yra lygiaverčiai spektaklio dalyviai, aktorių partneriai, padedantys išlaikyti spektaklio ritmą, spinduliuojantys uždegančią kūrybos energiją. Būtent iš muzikantų duobės sklinda pozityvas, „švarios gaidos“, skambančios tarsi kontrapunktas riebiai kalbinei aplinkai.

„Išvartytųjų“ istorija prasideda ir baigiasi kolektyvine kelione autobusu. Jau pirmoji scena intriguoja į muzikinį taktą linguojančiais į „naują rytojų“ išsiruošusiųjų veidais, o epizodo kulminacijos, kai keliolika nederančių balsų iš širdies užbliauna dainą „Balnokit žirgus, lietuviai“, galėtų pavydėti pats Zappa. Dar viena puikiai surežisuota komiška masuotė – broliai ir sesės rankose laiko dalgius, kastuvus ir šakes, o didžiajame ekrane šie daiktai sklendo ore kaip besvoriai, niekam nereikalingi žaislai. Iškėlę koją į Rytų

Londono parko pievelę ir iškart apgauti, netekę pasų, būrai lietuviai išsiskirsto kas sau – ieškoti laimingo gyvenimo.

Pagrindinio herojaus tekstą režisierius padalija dviem aktoriams, kad suprastintų gana komplikotą pjesės struktūrą. Pasakojimas tampa aiškesnis, vertinamas per distanciją. Pusamžis Benas (Vytautas Anužis), sėdėdamas invalido vežimėlyje su įsmeigta mažyte trispalve, tarsi kapitonas vairuoja spektaklį – susieja paskiras scenas, komentuodamas dvylikos metų klajonių istoriją. Suvaržytas, turintis viso labo mikrofoną, kad būtų girdimas, aktorius (drauge su muzikantais) diktuoja emocijų epizodų toną. Tai visko matęs vienakojis. Jo leksika jau švari, be keiksmų, bet gyvi prisiminimai vis dar graužia iš vidaus, verčia iš naujo išgyventi prievartą, meilę, kraipyti žandikaulius, mokantis anglų kalbos, verkti ir šauktis Aukščiausiojo, kai sugriūva paskutinis bandymas gyventi gražiai.

Visa tai išskleis atskirais siužetais jau kitas Benas – jaunasis Ainis Storpirštis, tapęs vienu iš aktorinių spektaklio atradimų. Atkaklus, nenuilstantis, akrobato sugebėjimų turintis vyrukas daug kartų viską pradeda nuo nulio, nuolat keičia vardus, apsimeta lenku, anglu, jau, regis, išsikaptys ir įsitvirtins, bet vėl nubloškiamas į dugną. Jo prieglobstis – laidojimo namai *Funeral*, minkščiausia lova – karstas, geriausias draugas – Fredis. Idealas vos nesužlunga, kai Benas sužino, kad Mercury gėjus, maža to – kažkoks azijietis, bet vis tiek sugebėjo tapti žmogumi, „gyvenimo čempionu“ (žinoma, spektaklyje gyvai atliekamas grupės *The Queen* hitas). Taip Benas pratinasi prie įvairovės, kuri į jo gyvenimą įsiveržia kartu su kaleidoskopiškai užklystančiais personažais. Toks, pavyzdžiui, yra Azimas (Tadas Gryn) – su tabaluojančia ant kaklo galva ir kvailu juokeliu *out of date* apie pasibaigusį dešros galiojimo laiką lūpose, amžinai laimingas, išsišiepęs, nuolankiai pasirengęs tapti kilimėliu kojoms valytis. Bet vis dėlto iki tam tikros ribos, kol neliečiamas jo fundamentas – koranas.

Per visą spektaklį Benas ieško savo priešo – vyro, po kurio smūgių per stebuklą liko gyvas, bet iš tikrųjų didysis jo, kaip ir visų spektaklio personažų, priešas tūno viduje. Spektaklio pabaigoje herojus, jau apsitrynęs Londone, kalba švariai, tačiau susikaupęs įniršis, agresyvus

barbaro genas niekur nedingo (tiesa, aktorius Ainio Storpirščio prigimtis tą bjaurastį gerokai sušvelnina).

Beno klajonių karuselė atskleidžia vis kitus likimus, spektaklyje jų gal koks tuzinas, tiesa, nelygu, kiek kuriam dramaturgas skiria vietos, o režisierius – sceninio laiko. Ryškiai švysteli anarchistė Olga (Elzės Gudavičiūtės vaidinama herojė atšiauresnė, kieta ir šiurkšti, palyginti su jausminga Gintarės Sabaliauskaitės vaidyba). Kalba ji su rusišku akcentu, kaip ir kiti personažai, turi mėgstamą žodelį *avtomatiškai* ir madingą draugelį – latvį Karlį su oranžinėmis tamprėmis (Marius Čižauskas). Balalaikinė ukrainiečių pora, Saško (Irmantas Jankaitis) su Oksana (Rimantė Valiukaitė, Vitalija Mockevičiūtė), žiūri Kijevo TV, kuri per politinius skandalus transliuoja multikus, – tai išplečia spektaklio geografiją iki Rytų Europos platumų.

Įsimena ir stačiokiškos Reginos (Jolanta Dapkūnaitė, Neringa Bulotaitė), tarmiškai kalbančio Romo (Arūnas Vozbutas), apsimiegojusio Algirdo (Algirdas Dainavičius) veidai. Kartais atrodo, kad epizodų virtinė niekada nesibaigs, tarsi koks begalinis serialas. Gausybė medžiagos sprogdina tiek dramaturgo, tiek režisieriaus, tiek aktorių vaizduotę, vedžioja visus už nosies, ne visada pasiduoda disciplinai. Nors Koršunovas pjesę šiek tiek kupiūravo, atsisakė epizodo apie lenkę Karoliną ir sprogimą Londono metro, citatos iš filmo „Haris Poteris“, dar šio to, bet šiuos trumpinimus tuoj pat kompensuoja aktorių improvizacijos ir muzikiniai numeriai.

Už svaigančių skrydžių ir sukrečiančių nuopuolių, švelnumo ir žiaurumo protrūkių, neįtikėtina groteskiškų istorijų iškyla paprastas kuklus noras – būti žmogumi. Iš esmės šitas siekis yra visų spektaklio personažų variklis. „Išvartytas“ Lietuvos ambicija.

„Arčiausiai žmogaus“ jaučiasi priartėjęs nuostabūs Edis (Martynas Nedzinskas). Konteinerių turinio žinovas, plaukus susukęs į dredus, kai gauną spyrį į tarpkojį, išraiškiai suvaidina ištisą pantomimą apie skausmą. Buvęs benamis neatpažįstamai pasikeičia, virsta glebiu dabita, dendžiu su languotomis kelnėmis (visus „vintažinius“ kostiumus parinko ar sukūrė Agnė Jagelavičiūtė). Netenki amo, kai šis karališkųjų medžioklių dalyvis staiga pratrūksta loti kaip šuo ir, metęs niekinamą žvilgsnį publikos pusėn, išeina toliau rinkti savo gyvenimo ančių.

Eglė – vienintelė emigrantų autobuso keleivė, kuri atvyko dar „būdama žmogumi“, ir nuėjo šiurpios degradacijos kelią. Su šia heroje Ivaškevičius susiejo nemažai epizodų, siužetiškai ne pačių originaliausių. Svajojusi fotografuoti žmones, jų sielas, Eglė „matuojasi“ ir barakudos, ir klubo prostitutės rūbą, ir islamišką burką. Aktorė Monika Vaičiulytė demonstruoja tokį emocijų išlydžių diapazoną, kad tampa viena ryškiausių spektaklio žvaigždžių. Svajonių nuotaką su firminių pirkinų krepšeliais, su baltų gėlių puokšte ir nuolat kartojamu *nevermind* („nesvarbu“) galėtų suvaidinti bet kuri aktorė. Bet kai reikia „išversti vidurius“ (Eglė klausia: „Ką mes čia veikiame? Kodėl iš viso mes šitam mieste?“) arba išgrūsti artimu tapusį Beną, žavioji blondinė parodo plėšrūno „nagus“, laukinę jėgą. Vaidmens viršūnė – epizodas, kai duris į klubą, tapusį vieninteliu jos namais, užtveria Mareku pasivadinęs apsaugininkas Benas. Blondinė, užsivilkusi žydrą triko, epizodą pradeda nuo lengvo flirto su oriai dirbančiu tautiečiu, kaskart sugrįždama su nauja energija ir įniršiu, tarsi galva daužytų sieną, kol virsta ant aukštakulnių klypinėjančia apgailėtina kale. Ji dar kartą pakyla lemiamai atakai – išsviesta iš orbitos, metalo tinklu kabarojasi jau ne prasigėrusi mergšė, o piktoji dvasia. Po akimirkos perslāpusi, pažeminta ji sustingsta stop kadre – ventilatoriaus šachtoje žemyn galva pakimba sunaikintas žmogus.

Pasigėrėtiniais vaidybos perliukais virsta Beno susitikimai su dar vienu autobuso keleiviu – Vandalu (Marius Repšys). Gražu žiūrėti, kaip mirtini priešai broliaujasi ilgoje bičiulių sugėrovų scenoje. Spektaklio pradžioje Vandalas, po stora odine striuke slepiantis fantastiškai valdomą breiko šokėjo kūną, kalba išimtinai necenzūriniais žodžiais. „Neišku, stiprus ar durnas“, anot jo paties, išibėgėjant veiksmui, jis įterpia ir normalių žodžių, o keiksmams suteikia vis daugiau „teigiamų“ intonacijų. Vandalui, įsikūrusiam statybose, komforto viršūnė yra nudrengtas lėktuvo krėslas. Londone jis griaua, o Kaune stato namą – regi jį su balkonais prie upės ir Puntuko vaizdu. Vandalas siekį būti žmogumi dar labiau sustiprina svajonė turėti šunį – kartono lape nupieštas mastifos snukis Vandalui yra šventas paveikslas. Dar jis norėtų pamatyti karalienę ar bent jos rūmus, mat iki jų jam toloka. Kai turėsiam mastifui Benas ir Vandalas renka vardą,

Benas po N metų – Vytautas ANUŽIS, Benas – Ainis STORPIRŠTIS, Eglė – Monika VAIČIULYTĖ

D. Matvejevo nuotr.

aktoriai juokais pasiūlo savo tikrąsias (ir muzikuojančio Prūsaičio) pavardes, taip spektaklyje auginama žmogaus šuns metafora. Simpatiško snukio mastifas (vis dėlto, matyt, vardu Repsys) pasitinka Beną, kai šis ateina atsiminti Vandalo pelėnų, supiltų į skardinę dėžę.

Viena įspūdingiausių spektaklio scenų – Vandalo ir Beno maudynės Temzėje. Į dumblą grimzantys vyrukai bando gelbėtis, sliuogia stulpais aukštyn, šaukiasi Jėzaus, o prie jų kojų stiebiasi žmonių piramidė. Biblinį vaizdą primenanti mizanscena. Spektaklyje aliuzija į Nukryžiuotąjį sušvinta ne kartą, tiek paskiras istorijas, tiek visą spektaklį kilstelėdama iki egzistencinio lygmens. Tai erdvė, kurioje dėl žmogaus sielos kovoja bestijos ir dievai. Šitoje erdvėje vyksta paskutinis Beno ginčas su burką vilkinčia Egle – jiedu stovi kaip įbesti ant baro kėdžių. Eglės frazė „tu maiše“ ir šėtoniškas juokas neleidžia abejoti, kieno viršus. Šitoje erdvėje atsiduria ir Olga, kai ją lyg baleriną Benas kelia aukštyn. Pirmą kartą – kaip svajonę, kai reikia iširopti į skvoterių bandomą užgrobti pastatą, kad jie pagaliau turėtų namus. Antrą – kai Olga išniekinama, ieškant jos tarpvietėje LSD (nuostabios mizanscenos – ikebanos, prie kurių ranką, spėju, pridėjo choreo-

grafė Vesta Grabštaitė). Dar viena vertikalė – iš šokančių žmonių suformuota rytietiško grožio kompozicija, tokia utopinė komanda *Babay United*, kai žiūrėdami futbolą Benas ir Azimas užlipa ant „minos“, t. y. užkabina tapatybės temą. Rytai ir Vakarai, Čingischanas ir Kristus, gyvulus ir žmogus yra svarbiausios spektaklio takoskyros, brėžiamos daugybe pavidalų, pasitelkiant aibę vardų.

„Išvaryme“ apstu literatūrinių aliuzijų ir kodų: Benas – tai ir garsusis Londono bokštas Big Benas, o didžiausias Beno priešas pavarde Stillmanas – išvertus reikštų „dar žmogus“ (jo dramą vaidina Paulius Ignatavičius). Painių užuominų ir sąryšių apstu. Kita vertus, daugiažodė Ivaškevičiaus pjesė galbūt slepia įvairių sceninių sprendimų galimybę. Štai paskutinė Beno mylimoji, korektiška britė Liz (Toma Vaškevičiūtė), kuriai patikėtas epilogas – pokalbis su Beno sūnumi, mažuoju „princu Viljamu“, klausinėjančiu apie ambicijas ir Harį Poterį. Pjesėje Liz lyg tarp kitko užsimena apie jogą ir Benui, kai ši apima išiučio priepuoliai, vis pataria teisingai kvėpuoti. Spektaklyje šių frazių nėra, bet skaitant pjesę topteli, kad laisvai kvėpuoti mokėsi ir sovietinis kalinys iš Eimunto Nekrošiaus spektaklio „Kvadratas“. Netoli nuėjome. ■

LIFTAS Į BENDRĄ BŪTĮ

Paroda/eksperimentas „Bendrabūtis“

Vilniuje ir nauja galerija Lift Gallery Klaipėdoje

Buvusioje spaustuvėje (Paribio g. 12), antro aukšto kairėje salėje, vyko paroda/eksperimentas „Bendrabūtis“ – pristatyta keliolikos autorių, Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjungos (LTMKS) narių, kūriniai. Dalį šio projekto žavesio sudaro tai, kad ši sąjunga, nors gavo projektinių pinigų apžvalginei savo veiklos parodai, tokio „solidaus“ ir, deja, pastaruju metu gerokai susikompromitavusio formato, laimei, atsisakė. Jauna projekto kuratorė pasirinko LTMKS kaip bendrabučio idėją. Siekdami bent minimalių socialinių garantijų, kokias buvo užsitikrinusios sovietmečiu įkurtos ir šaknis į kultūros podirvį jau giliai įleidusios dailininkų ar fotomenininkų sąjungos, ryžtingi jauni kūrėjai 1998 m. įsteigė alternatyvią savo instituciją, irgi – kiek ironiškai – pavadintą „sąjunga“. O keliolikos metų permaininga šios sąjungos veikla iš tikrųjų priminė savotišką bendrabutį arba bendrą būtį. Bandyta nepaskęsti, neišnykti, suvienyti menininkus, puoselėjančius tam tikrą kūrybos sampratą, nors neturėta nei savo galerijos, nei bent kiek stabilesnės materialinės bazės, glaustasi laikinose patalpose tik parodoms arba kiek ilgesniam laikui, kaip antai prieštaringai vertinamoje *Fluxus* ministerijoje 2010–2011 m. Simboliškas buvo ir LTMKS nario Algio Lankelio 1999 m. kuruotas projektas „Butas“, kai visi norintys galėjo apsilankyti menininkų butuose ar dirbtuvėse Vilniuje ir Kaune. Pernai sąjunga tokias „atvirų durų“ dienas rengė *Fluxus* ministerijos dirbtuvėse.

„Atskaitinė“ paroda buvo sudaryta demokratiškai, bet netapo tiesiog „suneštine“: „*Menininkai buvo*

kviečiami siūlyti vieni kitų sukurtus ar tik projektuotus, tačiau kolegai nupasakotus darbus, trumpai ar išsamiai nusakant savo pasirinkimo priežastį. „Bendrabūtyje“ sutikusią dalyvauti menininkų skaičius bei patys kūriniai tampa savotiškais daugybę narių vienijančios sąjungos būsenos simptomais, o taip pat dar kartą atkreipia dėmesį į „tarpdiscipliniškumo“ termino vartojimo ir supratimo paradoksus Lietuvoje.“¹

Intrigą mezgė projektą praplečiantys tekstiniai paaiškinimai, kuriuose šalia kūrinių pavadinimų, sukūrimo metų ir technikų buvo išdėstytos kūrinius pasiūliusiųjų motyvacijos. Pavyzdžiui, Linas Jablonskis pasiūlė Paulinos Pukytės kūrinių, kuris, Jablonskio manymu, patiktų jai pačiai. O Pukytė atrinko Jablonskio kūrinių, kuris, jos manymu, patiktų jam pačiam. Neringa Černiauskaitė pasiūlė Rokui Dovydeniui eksponuoti vazas, nes jos tiesiog gražiai atrodys tapybos fone... Dainius Liškevičius „atrodė“ Aisčio Baltušniko piešinius, už kuriuos Baltušnikas 1992 m. buvo pašalintas iš Kauno dailės instituto. Vytautas Michelkevičius pasiūlė eksponuoti Sauliaus Dirsės porcelianinę skulptūrėlę, nes jos turinys jam paradoksaliai asocijavosi su tam tikrame laikmetyje įstrigusia mūsų dailės istorija. Jono Zagorsko tapybos kūrinyje su vidinėje stalčiaus pusėje nutapytomis trimis lenkų kuratorėmis, kurios šypsosi, absoliučiai patenkintos savimi, pasiūlytas todėl, kad labai priimana vietinę mūsų situaciją, ir t. t. Ypač ironiška tai, kad didžiąją parodos dalį sudarė tapyba ir kitos „tradicinės“ medijos – piešiniai, koliažai, savaip pa-

Parodos/eksperimento „Bendrabūtis“ fragmentas

radoksalizavo tarpdisciplininio meno sąvoką, tarsi apvertę ją aukštyn kojomis. Taip atsirado vienas įdomesnių pastarojo meto parodinių precedentų.

Naujoji posovietinė kultūros nomenklatūra taip užsmagė Vilnių, kad tokios daugiau ar mažiau nestandartinės iniciatyvos sostinėje darosi tikra renybė, o Klaipėdoje atvirksčiai – jau keletą metų sparčiai ir dinamiškai formuojasi (arba net jau yra susiformavusi) tiek oficiali institucinė šiuolaikinio meno, tiek ir alternatyvių (anti)meninių iniciatyvų scena. Prieš kokį dešimtmetį uostamiesčio (šiuolaikinio) meno gyvenimas priminė silpną sostinės procesų aidą, o šiandien jau reikia konsultacijų, jei norime susidaryti bent apytikrį gausios (kontr)meninės „produkcijos“ vaizdą.

Menininkai, okupavę keletą pramoninių miesto erdvių ir pastatų, plėtoja savitą šiuolaikinį meną. Aktyvių grupuočių, pavyzdžiui, vietinės Meno kūrėjų sąjungos (MeKuSa) pastangomis neformali šiuolaikinio meno, undergroundinės muzikos kultūra, pasi-

telkiant performatyvias intervencijas, įvairias akcijas ar neformalius minifestivalius plėtojama ne tik Klaipėdoje, bet ir visame Vakarų Lietuvos regione, – iš esmės formuojamas naujas decentralizacinis reiškinys sostinės atžvilgiu. Šiame kontekste inovatyvi dar viena uostamiesčio menininkų ir kuratorių Dariaus Vaičekausko ir Gyčio Skudžinsko idėja – Klaipėdoje viename iš „Amberton“ viešbučio liftų jie įkūrė *LIFT gallery*. Mobilios galerijos idėja remiasi alternatyvių vietų, kur menininkai galėtų realizuoti savo iniciatyvas, paieškomis, tačiau „alternatyva“ šiuo atveju originaliai išverčiama „į kitą pusę“, nes liftas yra komercinėje erdvėje ir diktuoja specifinę parodų ar projektų formą. Meninės/kuratorinės alternatyvos dažnai siejamos su galerijos „baltojo kubo“ išardymu ir ištirpdimu mažiau fiksuotose (para) socialinėse erdvėse ir kontekstuose, o dar radikalesniais atvejais apskritai sunku tokias alternatyvas lokalizuoti laiko ir erdvės atžvilgiu, jos koncentruojamos, pavyzdžiui, interneto tinkle.

LIFT gallery ne tik bando sugrįžti į „baltąjį kubą“ – čia jis netgi sureikšminamas, sutelkiamas tiesiogine ir perkeltine (funkcijų) prasme. Visų pirma, reikia laikytis saugos reikalavimų, neužgriozdinti erdvės ar kaip nors kitaip nesuardyti objekto įrenginio funkcionalumo – liftas skirtas žmonėms judėti iš vieno aukšto į kitą. Nereikia pamiršti, kad objektas priklauso nieko bendra su menu neturinčiai komercinei struktūrai, jo erdvė, taigi ir į ją pakliūvantys asmenys nėra publika ar žiūrovai tikrąja to žodžio prasme. Ar pavyks juos bent trumpam, kol liftas kyla į viršų ar leidžiasi į apačią, tokiais paversti, sukurti „žiūrovų nuostatas“, priklauso nuo konkretaus menininko sumanymo. Meninių intervencijų galimybės riboja ir nuolatinis judėjimas aukštyn žemyn. Taigi „baltojo kubo“ idėja transformuojama tarsi priešingu būdu – ne išardant, bet pabrėžiant ir maksimaliai apribojant funkcinę erdvę. Menininkas, nori jis to ar ne, tiesiog įstatomas į specifinės „alternatyvos“ ribas, nes turi taikytis prie (ne)standartinės situacijos. Galerijos sumanytojai „baltojo kubo“ koncentratą įterpė į jam visiškai svetimų funkcijų ir prasmų kontekstą, jei ne sutraukdami, tai bent groteskiškai iškraipydami įprastą meno ir žiūrovų santykį.

LIFT gallery surengė jau tris parodas, specialiai kurtas liftui ar jam pritaikytas, – tai Juozo Laivio „skanografijos“ iš ciklo „Tarp žiedų“, Gyčio Skudžinsko „Daily Setup II“ ir Martos Vosyliūtės konceptualūs atvirukai „Ventės ragas“.

Juozas Laivys eksponuoja „skanografijas“, kuriose „kaip gyvas“ matome gėles, alyvos šakelę, kitaip saktant, iš esmės žongliruoja banaliomis puošybinėmis konvencijomis, tačiau pats beprasmiško „skenavimo“ ar nereprezentatyvumo faktas kiek suardo konvencinę tvarką. Gytis Skudžinskas manipuliuoja žiūrovų rega, pasitelkdamas minimalizmui ar konstruktyvizmui artimą geometrinį dekorą, kuris veidrodinėse lifto sienose ir lubose dekonstruoja lifto dėžutės erdvę, apeliuodamas į klasikinį avangardą.

Marta Vosyliūtė taip pat iš pažiūros paviršutiniškai žaidžia žiūrovų dėmesiu, siūlydama užmesti akį į atvirukų kolekciją, kurioje Ventės Rago vaizdai, tam tikros urbanistinės detalės derinamos su šmaikščiais komen-

Gytis SKUDŽINSKAS. „Daily Setup II“

tarais, pavyzdžiui, tinklų paukščiams gaudyti atvaizdas pateikiamas kaip Christo diplominis darbas, vandens lygį matuojantis prietaisas pristatomas kaip minčių gylio matuoklis ir t. t.

Visos trys parodos kontekstualios tuo atžvilgiu, kad negali tokios būti tiesiogine šio žodžio prasme. Žiūrovai intriguojami tarsi neįpareigojančiomis, tačiau vizualiai kontekstualiomis užuominomis ir nejučia tampa žaidimo dalyviais. ■

¹ Kas kuria bendrą būtį: pokalbis su meno kritike Neringa Černiauskaite. *7 meno dienos*, nr. 2 (970), 2012-01-13 http://www.7md.lt/lt/2011-12-02/tarp_disciplinu/kas_kuria_bendra_buti.html

SCENOGRAFIJOS BURTAŽODŽIAI

Metams baigiantis, Vilnius tapo, galima sakyti, mistikos sostine: mirgėjo didžiuliai plakatai su pirštinėmis rankomis, mojuojančiomis virš dūmus skleidžiančio juodo cilindro, stebino kalėdinės videoprojekcijos, pavertusios Katedrą plytiniais rūmais, o jos kolonas – medžiais ir vafliniais skanėstais. Viliojo unikalus kanadiečių *Cirque du Soleil*. Beje, lietuvių iliuzionistai savo kerinčią energiją šiemet liejo JAV pramogų sostinėje Las Vegase ir Italijoje – 25 metų studentas Mantas Wizard (Žmuidziavičius), turintis jau 13 metų iliuzionisto patirtį, garsina Lietuvą geriausių pasaulio stebukladarių šou.

Du neprilygstami Lietuvos scenografijos meistrai – Jūratė Paulėkaitė ir Vitalijus Mazūras – naujuose rudens sezono spektakliuose ryžosi sukeisti vietomis sceną ir salę.

Paskutinis Jūratės Paulėkaitės apipavidalintas spektaklis – Henriko Ibseno „Visuomenės priešas“, kurį Nacionaliniame dramos teatre pastatė režisierius Jonas Vaitkus, byloja apie dramatišką tiesos paiešką ir pragmatizmo, abejingumo susidūrimą. Dalį žiūrovų dailininkė priverčia susėsti scenoje ir jie ne tik užima atlikėjų vietą, bet ir iš abiejų pusių sumažina, įrėmina vaidybos aikštelę, kurios funkcijos iš dalies perduodamos didžiuliam ekranui, pakibusiam virš aktorių galvų. Jame tekstas atvirai iliustruojamas, pažodžiui kartojami herojų dialogai. Teiginius apie gydyklos klestėjimą sustiprina ekrane teliustruojantis vanduo, dėmės jo paviršiuje sumirguliuoja, kai paaiškėja, koks jis užterštas. Žiūrovai irgi atsiduria ekrane – aktoriai juos filmuoja tiesiai iš scenos. Taip sustiprinamas realybės poveikis teatrinei iliuzijai.

„Visuomenės priešas“ žiūrovus pribloškia staigus scenos grindų nusileidimas – veiksmas perkeliamas į tuščią baseiną primenančią įdubą po grindimis, o kai ji uždengiama juoda plėve, sunku atsikratyti asociacijos su kapo duobe. Vis dėlto netikėta sienos griūtis spektaklio finale pranašauja atsinaujinimą.

Dailininkas ir režisierius Vitalijus Mazūras naujame „Lėlės“ teatro spektaklyje „Jūratė ir Kastautas“ (pjesės bendraautorė – Daiva Čepauskaitė) personažus kartu su žiūrovais susodina scenoje už stalo. Stalas dailininkui susijęs su ankstyvaisiais asmeniniais teatro potyriais, su mistika, kuri užvaldo, kai paprastas buitinis daiktas paverčiamas pasaulio centru ir teikia kūrybos džiaugsmą: „Kai į mokyklą atnešdavo Balinskio klijavimo duris ir paguldydavo jas ant dviejų ilgų suolų, vaidindavome spektaklį.“¹ Nuo tokio autobiografinio klodo dailininkas ir pradeda: „Buvo karas. Atsimenu, kai mane miegantį Norkaus Antanas išmetė per tvorą. Atmerkęs akis pamatčiau degantį Domeikos tvartą.“ Skriejantis liepsnojantis namas spektaklyje skausmingai perskrodžia tamsą.

Intensyvaus scenos ir salės dialogo, aktyvios reakcijos į veiksmą neretai siekiama šokiruojant jo dalyvius, tačiau natūralių medžiagų faktūros, skaidrios spalvos, trapios detalės, juvelyriškai nugludintos ir meistriškai sutvirtintos, primena ankstyvųjų poetiškų Mazūro spektaklių dvasią. Pribloškia suluošinta lėlė, klibikščiuojanti su ramentu vietoj kojos, ilga ir kraupi gimdymo scena, šurpus poravimasis, primenantis satyrines antikinio teatro scenas, kur siaučia vislūs ožiai su didžiuliais raudonais falais. Sukrečiantis epizodas, kai prieš pat žiūrovus ima suktis lėktuvo propeleriai, nors tai viso labo paprasčiausios lazdos aktorių rankose, sukiojamos dideliu greičiu. Kartais įsiterpia brutalusis stilius, bet iš esmės režisierius ir scenografas pateikia ilgai kauptą autentiškos patirties dokumentaciją, kurią galima suvokti ir kaip iššūkį.

Prie stalo vyksta ir dar vienas naujas rudens sezono spektaklis – „Vėjo Motė“ (Menų spaustuvė), pasitelkiantis visą paprastumo arsenalą. Maža erdvė, minimalios priemonės, dažniausiai vienas aktorius. Tai jaunas teatras, kurio siela – aktorė, režisierė ir dailininkė Saulė Degutytė. Jis ir vadinasi Stalo teatru.

„Vėjo Motės“ reginio pagrindinė „materija“ – plonas, glamžytas, elastingas, trapus ir kvėpiantis popierius. Iš jo masės išneria figūra su baltais vielos sparnais. Sukuriama magiško veiksmo programa, kuriai ypač svarbus tempas, kad prie naujo epizodo būtų pereinama be ilgų pauzių, o veiksmas nesikartotų. Scenų jungtys atsiranda tariant burtažodžius, priartėjama prie žiūrovų, kad jie pajustų popieriaus sklaidžiamą kvapą, vėduoklės judinamą orą. Viskas čia vyksta panašiai kaip per tikro iliuzionisto seansą, kai fokuso paslaptį lemia ne tik rankų miklumas, bet ir daiktai, naudojami triukui atlikti. Neretai aktorė, kaip koks magas, paprašo, kad žiūrovas paliestų daiktą, kuriam vėliau nutinka kas nors nepaprasta. Tai rodo, kad teatro menas dar nepraradęs iliuzionistinių gebėjimų.

Iliuzijai kurti svarbus ir klaidinimo efektas. Kaip klaidina skirtingos prigimties vaizdai, užklojantys vienas kitą, atskleidžia dailininko Artūro Šimonio scenografija Jaunimo teatro spektakliui pagal Dale'o Wassermano „Skrydį virš gegutės lizdo“ (režisierius Valerijus Griško). Įvairiuose Lietuvos teatruose intensyviai dirbantis dailininkas labai atsakingai renkasi išraiškos priemones. Šiuolaikinė scenografija, dažnai vadinama teatro dizainu, – tai videoprojekcijos, kompiuterinė grafika, tūrinė forma, kostiumai, instaliacijos... Specialistų iš skirtingų dailės sričių bendras darbas ne visada užtikrina conceptualiai vieningą sprendimą. Šįkart scenografas savarankiškai pasirinko vizualinės išraiškos būdą. Spektaklio veiksmas vyksta psichiatrinėje ligoninėje, kur tikrovė susidveja, įaudrinta pacientų psichika neatlaiko psichologinės įtampos, jie visiškai pasineria į savo kliesdesius ir regėjimus.

Šimonis komponuoja vaizdą iš kelių dalių ir sukuria piramidę su dviem skirtingomis veikimo zonomis. Kasdieninis ligonių gyvenimas vyksta palatose ant lovų, pakauštinio postamento papėdėje. Pakyla skirta medicinos personalui. Toks suskirstymas nurodo socialiai įtemptus jų tarpusavio santykius, o televizoriaus ekranas, kuriame matome griežtą medicinos seselės veidą, asocijuojasi su konfliktinėmis būsenomis, engimu, kontrole, kai griežtai koreguojamas tiek ligonių elgesys, tiek realybės suvokimas. Techninės galimybės leido dailininkui įtaigiai perteikti slogią uždarą atmosferą, iš kurios desperatiškai bando išsivaduoti sudrumstas protas. Nors kompiuteri-

nės grafikos vaizdai intensyviai atakuoja realiai apčiuopiamus pavidalus, „nusėda“ ant baltų kostiumų, scenos vaizdas niekur nedingsta, jis tik iškraipomas ir sluoksniuojamas. Vienas kitą užklojantys kontrastingi reginiai, mirgantys abstraktūs vaizdai, mistifikuojantys realybę, išryškėjantys ir vėl išnykstantys pavidalai leidžia suvokti, kad spektaklio herojai balansuoja ant pražūtingos klie-desių, iliuzijų ir jiems svetimos tikrovės ribos.

Šio rudens sezonu pagal kūrybinį produktyvumą niekas negalėjo varžytis su Mariumi Jacovskiu. Dviejuose Vilniaus teatruose jis apipavidalino tris spektaklius. Maksimalio Gorkio pjesė „Motina (Vasa Železnova)“ pastatyta Vilniaus mažajame teatre (režisierius Kirilas Glušajevs) byloja apie valdžią ir prisitaikymą. Neatsitiktinai scenoje matome į eilę sustatytus stulpus, kuriuos viršuje kerta vienas, kabantis horizontaliai. Psichoanalizė tokį susikirtimą vadina socialinės sąveikos būdu, kai tarp skirtingų asmenų ar institucijų sukuriami optimali komunikacija. Ji nusako santykį tarp grupės narių, siekiančių įsitvirtinti. Efektyviausias būdas išsaugoti autoritetą – tai sustiprinti savo valdžią ir paveikti paklusnius asmenis. Scenografija hierarchinius santykius įtvirtina skirtingais lygmenimis – pabrėžiama viršaus ir apačios dominantė, o griežtą tvarką užtikrina tiksli stabilių vertikalių ritmika. Šie architektūros elementai, pabrėžtinai laibi, trapūs, nenušlifuoti, tarsi dirbtinai surikiuotos dekoratyvinės atramos, pabrėžia bejėgiškumo ir valdingumo kontrastą. Valdingumą išreiškia pati scenografijos medžiaga – geležiniai apkaustai ant medinių sijų, matyt, yra nuoroda į stiprų pagrindinės herojės Železnovos charakterį.

Marius Jacovskis sukūrė scenografiją ir Mikos Mylyaho „Chaosui“ (rež. Yana Ross, kostiumų dailininkė Jolanta Rimkutė, Nacionalinis dramos teatras), pasakojančiam apie įtampą tarp asmeninio gyvenimo ir karjeros, tarp jausmų ir išskaičiavimo. Čia dailininkas išradimai susieja keletą erdvių – asmeninė, darbo ir poilsio zonos papildo viena kitą.

Spektaklio vaikams „Mama katinas“ (režisierius Evaldas Jaras, Vilniaus mažasis teatras) scenografija – tai neišvaizdi miesto dalis su patamsėjusia apleisto plytinio namo siena, kuri grėsmingai uždengia visą galinę scenos dalį. Bet ji, pasirodo, turi atvirą antrą aukštą, kur

personazai pabėga, ieškodami vietos pasislėpti ar norėdami išbandyti aukštį. Sienoje žiojėja didžiulio vamzdžio anga, irgi tinkama slėpynėms. Dramatiška aplinka išradingai pritaikoma žaidimui, kliūtys tampa patogios, rimtus sukrėtimus sušvelnina vaikiškas nerūpestingumas. Tai rodo, kad spektaklių vaikams Marius Jacovskis nelaiko antrarūšiais.

Shakespeare'o drama „Audra“ apie negyvenamoje saloje atsidūrusią gražią mergelę ir OKT spektaklis pagal „Audrą“, pavadintas „Miranda“ (režisierius Oskaras Koršunovas, kostiumų dailininkas Aleksandras Pogrebnojus), turi nedaug bendra. Spektaklio scenografas Dainius Liškevičius, keliaujantis menininkas, tų kelionių įspūdžius paverčiantis meno kūriniais, šekspyrišką egzotiką lengvai užmaskavo buitiniu paveikslu. Kiek nori gali sukti galvą dėl to, ką matai scenoje, ypač jei žinai, kokios pjesės atėjai žiūrėti. Pavaizduotas nuobodus, kituose spektakliuose ne kartą matytas sovietmečio interjeras, spintos, šiandien jau pažymėtos *vintage* ženklų, taisyklingai perskiria erdvę į dvi lygias dalis. Mažas kambarys skirtas dviem likimo nuskriaustiems, vienas prie kito prirakintiems žmonėms, todėl abu personazai turi po vienodą spintos dalį ir savo fotelį. Pasikartojantis vienodų daiktų išdėstymas, simetrija įtvirtina monotonišką kasdienybę, buitines ritualus. Gyvenimo įvairovė lieka už durų. Tačiau mistiška šviesa po tomis durimis, kurioms prasivėrus pamatome neaprepiamą mįslingą erdvę, išlaisvina slepiamas emocijas, „atrakina“ aistras ir prasideda fantastiška kelionė jau be vidinio pasipriešinimo, kad maginė sąmonė paslėpta po tokiu storu nuobodulio „pudros“ sluoksniu.

Sukurti iliuziją labai padeda klaidinanti naudojamo daikto paskirtis. Scenografai mėgsta netikėtai ją pakeisti. Jauna dailininkė Laura Luišaitytė spektakliui pagal Tennessee'o Williamso pjesę „Katė ant įkaitusio skardinio stogo“ (režisierius Agnius Jankevičius, Jaunimo teatras) sukūrė scenografiją iš kostiumų, tvarkingai sukabintų ant pakabų. Įprasta, kad kostiumas scenoje turi praktinę paskirtį – personažo apranga nurodo jo lytį, amžių, profesiją, socialinę padėtį ir t. t. Šiuo atveju kostiumas tampa objektu be personažo. Scenografinė kostiumo funkcija nėra naujiena, tačiau įdomu, kad taip jį naudoja beveik išimtinai moterys scenografės. Pirmieji tokie gluminantys pa-

vyzdžiai pasirodė 8-uoju dešimtmečiu Janinos Malinauskaitės, Dalios Mataitienės scenografijoje – kostiumai buvo kabinami, guldomi, glamžomi ir t. t. Luišaitytė kostiumais tarsi aklina siena užtveria sceną. Tačiau ši subtilių spalvų „siena“ labai netvirta, judanti nuo kiekvieno prisilietimo, prasiskleidžianti, priglaudžianti besislepiančius, „pagyvėjanti“, atsiradus raudonam kostiumui... Drabužių spinta, moteriškos gyvenmenos atributas, spektaklyje atskleidė herojų netobulumą ir silpnybes. Režisieriaus tikslas – parodyti, kad po išoriškai nuglaistytais gražiais jausmais slepiasi neapykanta ir išdavystė, o dailininkė tą iškalbingai išreiškė daiktiniais įvaizdžiais.

Šio sezono spektakliuose netikėtai daug manipuliacijų praeities meno kūriniais, pasitelkiant sudėtingą daugiaplanės istorijos kontekstą. Martai Vosyliūtei, sukūrusiai scenografiją režisieriaus Gintaro Varno spektakliui „Nusiaubta šalis“ (kostiumų dailininkė Jolanta Rimkutė, Nacionalinis dramos teatras) apie karaliaus Artūro planus pertvarkyti pasaulį, teko spręsti sudėtingą uždavinį – taip suvaldyti daugiasluoksnę Tankredo Dorsto dramą, kad visos keistenybės, komplikuoti reiginiai paklustų vienai linijai. Ja tampa vienybės galią simbolizuojančio stalo idėja. Daugelyje praeities meno kūrinių ji vaizduojama paprastai – prie didžiulio apskrito stalo sėdi karalius su ištikimaisiais savo bendražygiais. Tačiau dailininkė žino, kad tas stalas yra tik įsivaizduojamas, o perskaičius dramą tampa aišku, kokia trapi ir vis tolstanti yra ši svajonė apie vienybę. Niekas kitas to trapaus ir tauraus tikėjimo neperteiktų geriau negu stiklas, bespalvis, skaidrus ir permatomas. Magiška scena, kai personazai iš lėto ratu dėlioja ant žemės stiklinius rutulius. Ratas, su tvirtintas šachmatų figūromis, padeda suvienyti jėgas, atsiriboti, apsiginti nuo piktų kėslų. Esama įspūdingų scenų pagal viduramžių dailės kūrinius – kartu su besisukančiu daugiasluoksniu apskritu viduramžišku kalendoriumi jos pabrėžia nuolatinės kaitos motyvą. Stebuklingo Prancūzijos Bajo gobeleno (XI a.) 70 m ilgio kopija padėjo sukurti fantastišką mirioramai artimą kino juostos efektą, parodyti jį kaip didžiųjų įvykių dokumentą, kurį pratęsia paeiliui sukomponuoti spalvingi gotikinės knygos puslapiai.

Spektaklyje atrodytų kiek per daug didingų vaizdų, o sklandus tolygus pasakojimas pernelyg ilgas, jei ne

D. Čepauskaitė, V. Mazūras. „Jūratė ir Kastautas“. Dailininkas Vitalijus MAZŪRAS, teatras „Lėlė“

U. Naudžius nuotr.

„Miranda“. Dainius LIŠKEVIČIUS, OKT

„Vėjų Motė“. Dailininkė Saulė DEGUTYTĖ, Menų spaustuvė

A. Vvedenskis. „Eglutė pas Ivanovus“. Dailininkas Jonas ARČIKAUSKAS
Lietuvos Rusų dramos teatras

M. Myllyah. Chaosas. Dailininkas Marijus JACOVSKIS
Nacionalinis dramos teatras

M. Gorkis. „Motina (Vasa Železnova)“. Dailininkas Marijus JACOVSKIS
Vilniaus Mažasis teatras

M. Ivaškevičius. „Išvayrimas“. Dailininkas Gintaras Makarevičius
Nacionalinis dramos teatras

H. Ibsen. „Visuomenės priešas“. Dailininkė Jūratė PAULĖKAITĖ
Nacionalinis dramos teatras

D. Matvejevo nuotr.

ryškiai išsiskiriančios kulminacinės scenos. Netikėtai joms pasirinkta miniatiūrinio šešėlių teatro išraiška. Svarbiausią karaliaus galios įrodymo sceną, kai jis ištraukia kardą iš akmens, susitikimą su mylimąja, jo mirtį matome miniatiūriniame šviesos ekranėlyje, kuris plūduriuoja juodoje tamsoje tarsi iš didžiulio istorijos folianto išplėštas asmeninės tragedijos puslapis.

Kitas vaizdų struktūros posūkis vyksta pirmame scenos plane. Čia stabiliai dunkso šaltos konstrukcijos, pasirodo grėsminga didžiulė lėlė, regime šiurpias nuodėmingo pasaulio konvulsijas. Aktyvus ir grėsmingas veiksmas supurto utopinę ramybę, stiklo rutuliai virsta biliardo kamuoliukais, šachmatai – boulingo kėgliais. Jauni herojai su odiniais šiuolaikiškais drabužiais įkūnija dabartį, pritvinkusių prievartos, agresijos ir cinizmo.

Sudėtingu vaizdų susipynimu, kai praeitis dabarties kontekste atrodo kaip intarpas, kaip inkliuzas, įaudrinantis vaizduotę dėl jo atsiradimo motyvų, imponuoja Gintaro Makarevičiaus scenografija Mariaus Ivaškevičiaus pjesei „Išvarymas“, kurią režisavo Oskaras Koršunovas (kostiumų dailininkė Agnė Jagelavičiūtė, Nacionalinis dramos teatras). Spektaklis pasakoja apie sudužusį tikėjimą, prarastas viltis, tikslus ir svajones.

Pradžioje sceną užplūsta euforiški panoraminiai Londono videovaizdai: architektūros paminklai, didžiuliai stropiai prižiūrimos žolės plotai, futbolo rungtynių įrašai, Freddie'o Mercury'o koncertų epizodai, šėlsmo baruose akimirkos, kupinos hiperrealistinio optimizmo. Perdėtai žvaliai idealizuojamas pasaulis, kurį tikimasi užkariauti, pavergti. Tarp tų vaizdų scenografas pagal dramaturgo sumanymą įterpia Renesanso meistro Hieronymuso Boscho fantasmagoriškos realybės paveikslą „Linksmųjų sodas“. Visu grožiu užgulęs ekraną, jis pritrenkia pranašiška nuojauta, kad idilišką rojaus viziją greitai pakeis pragaro košmaras. Visą sceną užimantis tilto per Temzę įvaizdis su didingomis konstrukcijomis nugrimzta į tamsą ir suskaidomas į saleles – taip sukuriamas patiltės, virstančios nesaugia slėptuve, įvaizdis. Ekране miestovaizdžius keičia interneto puslapiai, televizorius su animaciniais kadrais. Taip pereinama prie individualaus pasakojimo, stiprėja vienatvės ir baimės, atsidūrus svetimame krašte, jaus-

mas. Praeities ir dabarties susipynimai primena sapną, iš kurio norėtūsi, bet neįmanoma pabusti.

Panašiai prasideda ir absurdo dramos meistro Aleksandro Vvedenskio „Eglutė pas Ivanovus“ (režisierius Jonas Vaitkus, Lietuvos rusų dramos teatras). Spektaklio premjera, simboliškai įvykusi prieš pat Naujuosius metus, prasidėjo maginiu iliuzionistės ar dirigentės judesiu priešais intriguojamai pravertą uždangą, nes „spektaklis – visada stebuklas“, pasak scenografo Jono Arčikausko.² Scenoje viskas susipynę, vaizdai, kaip ir dera sapnui, atsiranda ant pagalvės, pakimba ore. Kyla ir leidžiasi ilgus lentynos, nuklotos pagalvėmis, sudėliotos trikampaiais, kad primintų apsnigtų eglių eilę.

Sapne daiktai nepaaiškinamai tolsta ir artėja, atsiranda ir išnyksta, įgauna vis naujus pavidalus. Didžiulė ilga balta siena ima irti, darosi panaši į bažnyčios altorių, staiga vietoj jo atsiranda paprastas ilgas stalas su nutįsusia staltiese. Stalui pasisukus šonu, pasirodo didžiuliai ratai ir prieš akis išnyra keistas dviratis vežimas. Netrukus jis virsta madų podiumu. Taigi scenoje daiktas įgauna daugybę funkcijų ir prasmių, verčia vaizdą skaityti kaip tekstą, ne veltui sakoma, kad scenografija – tai rašymas vaizdais, vaizdų tekstai. Šiame spektaklyje jie pavergia magišku daikto pasikeitimu, kai prarandama erdvės ir laiko nuovoka.

Stebuklai, kaip ir sapnai, kartais įgauna groteskiškas ir absurdiškas formas. Spektaklyje „Eglutė pas Ivanovus“ tarsi per iliuzionistų pasirodymą krinta nukirsta galva ir ją nešioja atgijęs begalvis kūnas, senukai su žydrais vaikiškais marškinėliais ir seilinėliais vaidina kūdikius...

Pribloškiančiomis transformacijomis kerį spektaklio kostiumai. Jonas Arčikauskas sukūrė tikrą maskarado fiestą iš daiktų ir keisčiausių istorinių aprangos dalių. Vietoj papuošalų čia blykčioja stalo įrankiai.

Rudens sezonu teatras patvirtino savo galią sukrėsti ir paguosti, įdomu, kokių burtažodžių ir užkalbėjimų jis pažers pavasarį? ■

¹ Vitalijus Mazūras, Teatras toks kvailas, kad rodo viską, *Literatūra ir menas*, 2004-05-07.

² Jonas Arčikauskas: „Viskas kuriama konkrečiu veiksniu“, 2011-11-17, Menų faktūra, Jonas Arčikauskas „Prie arbatos“. Menų faktūros archyvas. (Prieiga 2012-01-03)

LAUKIANT PAVASARINIO LIETUVIŠKOS MUZIKOS POTVYNIO

*Muzika yra gyvoji žmonijos istorija, kuria pasitikime,
nes jos kalba susijusi su mūsų išgyvenimais.*

Elias Canetti

Prieš gerus dvidešimt metų atrodė, kad prisiminsime kiekvieną iš tų dienų – dėl viltingo jaudulio, vis naujos patirties, atsiveriančių neįtikėtinų galimybių, ypatingo ryšio tarp žmonių, susitelkusių į vieningą bendruomenę. Bet įvykiai klostėsi taip sparčiai, euforija sluoksniavosi pramaišiu su kartėliu, atradimai – su netektimis, kad tiesiog svaigome ir sielvirtavome, o vertingų to laiko dokumentų beveik niekas nekaupė, atrodė, atmintis savaime viską išsaugos. Todėl dabar, kai suabejoję atminties galia norime pasitikrinti, nelabai rasime kur.

Savus autentiškus potyrius atmiešė vis sunkiau apėpiamas globalios informacijos srautas, kiekvienas turėjo tą naują būklę suvokti, kad susigaudytų ir apsispręstų, kaip gyvens toliau. Reikėjo atgauti orumą ir žemę po kojų. Skubėjome mokytis kalbų, perprasti moderniausias technologijas, atsirinkti, su kuo mums pakeliui. Tie, kas dalija svetimų valstybių vizas, greitai leido įsitikinti: užsienyje niekas nedžiūgauja dėl fakto, kad pasaulis nuo šiol atviras ir mums. Vis dėlto lietu-

viai, suvokę, kad nevaržomai gali atsidurti netikėčiausiose žemės vietose, gausiai „pasisėjo“ po visus kontinentus. Gal kada nors vėl ateis laikas Šiaurės Jeruzalei susirinkti savo vaikus? Bet kol kas naujosios kartos emigrantai mokosi gyventi svetur. Tarp jų nemažai ir menininkų, kurie savo menines vizijas bando „užgrūdinti“ rinkos žaizdre.

Dalis atsispyrusiųjų emigracijos pagundai neįstengė susitaikyti su intensyvėjančio gyvenimo spaudimu, su „kietos“ realybės grimasomis. Daug ką išmušė iš vėžių dvejopas kūrėjų „reitingų“ pasikeitimas – iš pradžių atrodė, kad kūrybos riteriai *par excellence* susikeitė vietomis su oficialiąja sovietine meno nomenklatūra, bet ši, kuriam laikui kiek pritilusi, netrukus vėl ėmėsi „vadovaujamojo vaidmens“. Dar vieną smūgį sudavė maskultūros cunamis. Ar akademinė muzika tapo mažiau elitiška negu buvo, sunku išmatuoti, bet kad popsas ištvino be ribų, matyti plika akimi. Ar tie autoriai, kurie persiėmė rinkodaros strategijomis, nebus priversti nuolankiai bėgti paskui jas? Kad ir kaip būtų,

suvokti naujus dėsnius, verčiančius meną tapti kultūros industrija, pavyko nelengvai ir ne visiems.

Į klausimą, kokie reiškiniai galėtų būti laikomi tarpiniais, pereinamaisiais, o kurie rodo, kad kultūros vaidmuo ir vieta radikalčiai pasikeitė, turbūt bus atsakyta kada nors vėliau.

Kol kas utopiška tikėtis, kad lietuvių muzikos vaidmuo būtų ne toks nišinis. Gal taip yra ne vien todėl, kad mūsų tiek mažai, kad trūksta tradicijų ir išprusimo, bet ir todėl, kad muzika nebepatenkina to dvasinio poreikio, kuris nuo seno su ja siejamas? Dabarties realizmas kiek kitoks – dažnai tenka pripažinti tiek dvasinį skurdą, tiek kompetencijos stoką.

Valstybės tarnybos, tiek kaltintos, kad daro ne tą ir ne taip, didžiąją sprendimų dalį stengiasi perduoti visuomeninėms taryboms. Bet daugelis vyresnės kartos menininkų vis dar yra įsitikinę, kad kažkas (valstybė, ministerija?) turėtų užtikrinti tai, kas laikytina visuotiniu viešuoju gėriu.

Nepriklausomybės priešaušryje visu rimtumu užsimota rengti Kultūros kongresą – atrodė, jei viską teisingai įvardysime, svajonės greitai taps realybe. O minint dvidešimtąsias Nepriklausomybės metines daug kalbėta apie kultūros politikos kaitos gaires. Tai rodo, kad nevaisingą kultūrinį romantizmą pagaliau bandoma „įžeminti“ ir ieškoma racialesnių sprendimų. Tie 20 metų užgesino kai kurias, pripažinkime, naivokas viltis, įliejo sveiko skepticizmo, bet ir išmokė suvokti savo atsakomybę.

Laisvės siekis neatsiejamas nuo žmogaus prigimties. Menininkai tą ypač gerai žino, ne veltui tiek daug laisvųjų profesijų žmonių įsitraukė į Sąjūdį ir palaikė pirmuosius kaitos žingsnius. Bet ir nusimetus svetimųjų pančius nevalia sustoti, nes vidinis išsilaisvinimas vyksta nepaliaujamai.

Muzika, nors turi profesinę autonomiją, pastaraisiais dešimtmečiais patyrė didelę tiek kitų kraštų, tiek kitų menų įtaką. Mes per tą laiką taip ir neatsakėme į klausimą, „kuo paverčia kultūrą multikultūriškumas?“¹ O gal tiesiog bijome išgirsti atsakymą, nes jis dar užuomazgoje pakirstų mūsų užmojus? Menas nepaiso sienų, jam visas pasaulis yra be ribų, tačiau

sąlyčiai ne tik praturtina, jie gali sukelti ir vertybinę sumaištį. O gal pavieniai autoriai jau yra pajėgūs atsišpirti globalizacijos gundymams? Gal įmanoma susikurti naują tapatybę, kuri nesikirstų su europietiška, bet išsaugotų tai, kas yra lietuvių muzikos ryškesnių kūrinų savitumo pagrindas?

Kokybiškai brandžiausia lietuvių muzika rimta, sunki, persmelkta sunkios praradimų patirties, bet tuo ji ir yra tikra. Menininkai savo noru prisiėmė misiją stojiškai ginti tautos savastį, nes tik tada ji įstengs išlikti. O kai buvo atkurta Nepriklausomybė, to aiškaus tikslo tarsi nebeliko, suviliojo iliuzija, kad nuo šiol kiekvienas atsako tik pats už save, tarsi menas būtų atleistas nuo priedermės ugdyti bendruomeniškumo jausmą, kurti tautos tapatumo pagrindus, stengtis pakylėti jos dvasią.

Mažlaus meno samprata irgi pakito, dabar jo sukuriama labai mažai. Nei jam kurti, nei jį suvokti nepalankus desperatiškai skubantis laikas. Nemažai autorių atsisakė išorinio poetiškumo. Vieni pridengia jį karčia ironija (Algirdas Martinaitis, Faustas Latėnas), antri – aštriais sąskambiais arba nugesina elektroniniais tembrais (Antanas Jasenka), treči slepia po daugiasluoksniomis susmulktintų intervalų faktūromis (Rytis Mažulis). Esama autorių, kurie tarsi iš šalies žvelgia į savo kūrinį. Žongliuojama paradoksaus, kryžiuojasi iki galo nesuvoktos koncepcijos, todėl sunku aiškiai įvardyti, kas yra kas, o profesionalumas ir meistrystė nebeturi į ką atsiremti. Nors fokusų darymas irgi yra menas, vis dėlto norėtuši regėti ne vien triukus, išdaigas, keistenybes, bet ir prisilietimą prie būties esmės, norą atskleisti dvasios galias. Tomo Juzeliūno žodžiai, kad jis pasigenda kultūros kaip kasdieninio darbo,² irgi atspindi tam tikrą profesinio sutrikimo būseną ir pastangas atsikratyti užkrečiamos paviršutiniškumo ligos.

Pasak Antano Kučinsko, viską lemia jau ne kūrinio kokybė,³ bet vadybos logika ir reklamos galia. Tai ne tik ardo vertybinius kultūros pamatus, ne tik glumina publiką, nes verčia nepasitikėti savo intuicija, bet ir paneigia paties meno paskirtį.

„Jeigu žmonės nebeįžvelgs skirtumo tarp meistriškai pagamintos pramogos ir meno, kuris kritikuoja visuomenę, laužo tabu, tapsime ekonomikos įkaitais. Jeigu kūrybinės industrijos išraus iš meno lauko gabiausius menininkus, visuomenė nebeturės vedlių, galinčių pasiūlyti alternatyvų požiūrį į pasaulį“⁴ – pabrėžia Karlsrūhės (Vokietija) aukštosios dizaino mokyklos prorektorius Uwe Hochmuthas, įsitikinęs, kad menininkai neturėtų mąstyti kaip inžinieriai.

Pirmaisiais atkurto Nepriklausomybės metais muzikų bendruomenė patyrė nemažai pokyčių. Atkrito ideologinis užsakymas ir spaudimas jį vykdyti. Lietuvių muzika išsiveržė į tarptautinę areną, deja, neužteko nei jėgų, nei supratimo, kad būtina įtvirtinti vieną kitą naują to vertą vardą kaip šiuolaikinės lietuvių muzikos ženklą. M. K. Čiurlionis negali amžinai likti vienintele lietuvių meno ikona.

Kartu su laisve gavome ir galimybę kitaip išgirsti savo kuriamą muziką. Kitų kraštų klausytojai patvirtino, kas mūsų kūryboje yra savičiausia, o kas priskirtina tiesiog bendroms laikotarpio tendencijoms, ir tai tapo tarsi takoskyra, labai aiškiai užbrėžusia brūkšnį tarp kūrybos, atveriančios naujus horizontus, ir kūrybos, kuri yra vienkartinis programos pajvairinimas (numeris). Šarūnas Nakas sako, kad galėtų sudaryti per 20 metų girdėtos įdomios „lietuviškos muzikos sąrašą. Bet tai nebūtų susiję su išpūdziais, kurie keičia gyvenimą ar estetines nuostatas“⁵

Po truputį atprantame manyti, kad esame unikalūs, ne vienas kitų kraštų muzikas lietuvių kūryboje girdi nemažai Baltijos kraštams bendrų bruožų.

Išbandymas „sauja sidabrinių“, išliekantis per amžius, taip pat įgavo kitas formas. Ideologinius opusus, kurie sovietmečiu buvo rašomi karjeros ir finansiniais sumetimais, iš dalies pakeitė kūriniai pagal festivalių užsakymą, patvirtinantys profesinį statusą ir sutvirtinantys materialinę autoriaus padėtį, bet dažnai suvaržantys vidinę kūrybos laisvę, nes kūrinys rašomas taip, kad atitiktų pageidaujamus standartus.

Šiuo laikotarpiu išlošė autoriai, turintys vadybinių sugebėjimų, ypač jaunieji, žaibiškai pagaunantys laiko dvasią, ir, be abejo, tie, kurių muzika jau buvo

užėmusi tam tikrą nišą. Vyresnieji ilgai pratinosi prieš sąvokos „projektas“ ir su ja susijusios kūrybinės industrijos, kai vertinamas ne rezultatas, o idėja. Kitaip tariant, iš pradžių reikia ne sukurti kūrinį, už kurį būtų atlyginta, bet dalyvauti konkurse, pateikti idėją, o tada arba gausi finansavimą, arba ne. Tai suteikia galimybę laimėti tam, kuris sugebės savo koncepciją tiesiog geriau verbalizuoti, t. y. pateikti, o ne įgyvendinti. Nors ekspertai, aišku, vertina ir ankstesnę paraiškovo veiklą, tačiau pirkti „katę maiše“ vis tiek yra kur kas didesnė rizika.

Nepriklausomybės kūdikis – „Gaidos“ festivalis ne tik išskėlė lietuvių muziką į tarptautinį lygmenį, bet ir sustiprino jos prestižą tarp lietuvių atlikėjų. Jei nori, kad pakviestų ką nors atlikti ir per kitą festivalį, jau nebeužtenka kūrinį „kaip nors“ sulipdyti (nors dar pasitaiko ir tokio atlikimo). Pasikeitė pati koncertų struktūra. Beveik išnyko tradiciniai žanrai. Gal tik simfoninė kūryba vis dar išlieka pageidaujama, tik dažnai jau be tradicinės simfonijos sampratos. Daugėja žanrinių „miksų“, suburiamos netradicinės atlikėjų sudėtys. Kartais net profesionalui labai sunku įsivaizduoti, ką per kokį koncertą išgirs. O kai toje pačioje programoje greta ryškiausių pasaulio autorių kūrinių skamba lietuvių kompozicijos, tas kontekstas puikiai išryškina tiek privalumus, tiek trūkumus. Vis dėlto labai reikia ir grynai lietuviškos muzikos koncertų, kad geriau atsiskleistų jos visuma.

Dar vienas ryškus pokytis – mažėja muzikos, paremtos tradicine atlikimo samprata. Iš naujosios muzikos nelabai ką atlikėjai gali išsirinkti, kad tinkamai (efektingai, techniškai) pademonstruotų savąjį meną publikai. Nelabai kas tinka ir akademiniam repertuarui, todėl dažnas jaunas virtuožas į savo rečitalį apskritai neįtraukia lietuvių muzikos. O tokių atlikėjų, kurie programas sudaro veikiami naujų idėjų ir jaučiasi joms įsipareigoję, nėra daug. Mindaugas Urbaitis kerta dar griežčiau: „Susirenka atlikti muzikos, apie kurią neturi jokio supratimo – nei stilistinio, nei interpretacinio, nei artikuliacinio, nei adekvačiai tai muzikai valdo instrumentus. Tai bėda, bet ką gi padarysi? Gyvenam su ja.“⁶

Mažai rašoma ir tradicinės solinės fortepijono, smuiko, netgi kvartetinės muzikos. Daugelis kūri-

nių yra pasmerkti vienkartiškumui, nes juos atlikti kaskart „susibėga“ vis kiti instrumentininkai, solistai. Konkrečiam ansambliui parašyta muzika turi daugiau šansų, kad bus atliekama palyginti dažnai.

Sunkiausia apibrėžti kūrėjų savimonei kaitą. Jai daro įtaką daugybė veiksnių – amžius, artimiausia aplinka, kitokios patirties galimybė, pradinė veiklos motyvacija ir tai, ar įmanoma, ar neįmanoma gyventi iš kūrybos. Tačiau lemiamas veiksnys turbūt yra vertybinės nuostatos. Kiek jos priklauso nuo noro būti populiariam, o kiek yra susijusios su asmenybės branda ir profesiniais kriterijais? Pasaulyje, kurį valdo rinka, autentiško kalbėjimo „atsargos“ sparčiai senka – gal jis galėtų tapti vienu svariausių mūsų muzikos bruožų? Bet tai lemia jau ne tiek sąlygos, kiek asmenybės bruožai. Kaip vienoje radijo laidoje kalbinamas Virginijaus Gasiliūno kartą išsitarė šviesaus atminimo rašytojas Juozas Aputis, „tikrumas kūryboje pirmiausia pagrindžiamas nuojauta“.

Neišvengiamai būta ir nusivylimų. Ypač daug jų patyrė vyresniosios kartos menininkai. Įstrigo poeto Sigitos Gedos žodžiai: „Pati didžiausia ir kvailiausia mūsų iliuzijų esmė ir buvo galvojimas, neva tai kam nors reikalinga.“⁷ Vyresniajai kartai sunku ir skaudu suvokti, kad šiandien „rinkodaros valdomoje tikrovėje deramasi tik dėl tų aplinkybių, kurios susijusios su reitingu ir kaina, bet niekada dėl turinio“.⁸

Kompozitorius Giedrius Kuprevičius dėl to kaltinti labiau linkęs pačią menininkų bendruomenę: „Menininkai su pasimėgavimu baigia išstumti iš savo kūrybos kultūrą, vietoj jos siūlydami tik efektą, akibrokštą, skandalą, įvyniotą į painų menotyrinį žodyną, apipintą heterofilosofiniais aksesuarais ir nesuderintų tarptautinių žodžių srautu. Menas be kultūros didina visuomenės depresiją ir perša mintį, kad pasaulis neturi jokios ateities, o gyvenimas yra beprasmis.“⁹ Tokių persergėjimų būta ir anksčiau. Jų aktualumą sustiprina nuojauta, kad tam tikra civilizacijos forma artėja prie pabaigos, o kas ją pakeis, kol kas dar sunku nuspėti.

Metafizinė gelmė galėtų tapti atsvara merkantilumo ir paviršutiniškumo seklumoms.

Matome, kaip galingai prasiveržė ilgai slopinta sakraliosios muzikos versmė (Broniaus Kutavičiaus „Jeruzalės vartai“ Vidmanto Bartulio „Nelaimėlis Jobas“, „Vėrinys Marijai“, Algirdo Martinaičio stambieji kūriniai, iš dalies – apokaliptiškasis ciklas, Onutės Narbutaitės tragiškieji apraudojimai, Ryčio Mažulio mikrovisatos, Ramūno Motiekaičio kompozicijos).

Religinės muzikos situacija pasikeitė dvejopai. Darbar ji rašoma nepasislėpus ir palyginti stabiliai, tačiau pasigendame buvusių dažnų lietuvių vargonų muzikos premjerų, reguliarių vargonų muzikos koncertų, o ir apskritai bendruomenės suinteresuotumo ja. Apeigose skambėjusi muzika anais laikais buvo daugiausia mėgėjų rankose, bet ir šiandien iš profesionalų sulaukia nedaug pasipirties, nes tam tikras taikomasis jos pobūdis neleidžia kompozitoriams įgyvendinti savųjų šios muzikos girdėjimo vizijų, todėl jiems nėra patrauklus. Vidmantas Bartulis, Feliksas Bajoras iš pradžių ėmėsi mišių žanro, tačiau jų kūryba bažnytiniam chorams pasirodė pernelyg moderni. Vos vienas kitas autorius rado savo ryšį su apeigų kanonu, daugiausia čia yra nuveikusi Kristina Vasiliauskaitė.

Rašantiems sakralinę muziką reikia pasirinkti, ką iš artimiausių dešimtmečių natūraliai tęsti, kartu nevengiant moderniosios leksikos. Bet tą pajautą reikia savyje tiesiog turėti.

Ilgai eksploatuotą lyrišką gamtająusminį kameriškumą iš dalies keičia technicistiniai urbanizuoti garsovaizdžiai. Nesvarbu, kad pradžia savo ankstyvaisiais darbais padarė dar „mašinistai“ (Rytis Mažulis, Ričardas Kabelis, Nomedas Valančiūtė, Šarūnas Nakas), bet Antano Jasenos, Vytauto V. Jurgučio, Martyno Bialobžeskių kūriniai rodo: muzika jau ne tik neabejotinai persikėlė į XXI a. miestą, bet ir atsirado didesnė distancija tarp jos ir autoriaus „aš“. Tam tikras muzikos „proziškumas“, vengimas atskleisti asmeniškąsias būsenas, pasikliovimas „atitrauktos rankos“ principu geriau dera su užsakymų sistema. Bet ne visi jaunesnės kartos kompozitoriai totaliai ten pasuko. Subtilių atsivėrimų vis dar esama Ramintos Šerkšnųtės, Mariaus Baranausko, Justės Janulytės, Egidijos Medekšaitės kūrinuose.

Postmodernistiškai drąsiai buvo išplėtos raiškos ribos. Bandymų pasižvalgyti ten, kur nebūta, visokių demokratė-

jimo „akcijų“ surengta tikrai nemažai, prisiminkime kad ir Bartulio „Pamoką“, „duotą“ dar 1993 m. Apskritai anksčiau nebuvo galima nė įsivaizduoti, kad moderni muzika skambėtų oro uoste ar geležinkelio stotyje... Jau nekalbant apie tai, kas vyksta kultūros paribiuose ar elektroninės muzikos ir vaizdo technologijų sankryžose. Deja, vis daugiau randasi ir tokios muzikos, nuo kurios norisi apsaugoti vaikus...

Didėja poreikis užtikrinti sceninį „atraktyvumą“. Aki-vaizdu, kad tokią nuostatą suformavo televizinė kultūra, kuri nuolat ir nė kiek nesivaržydama „daro“ įvykius iš nieko, taigi nuolat akcentuoti kokį nors įvykį tapo tiesiog privaloma. Tylus, kasdieninis darbas kultūros lauke be savireklamos triukšmo visiškai nuvertintas – nei toks menas, nei vartotojų santykis su juo, atrodo, nebeturi perspektyvų. Juk vartotojams nuolatos reikia rinktis, todėl dauguma greičiau „užkibs“ ant sensacingos reklamos meškerės, negu eis pasiklausti koncerto, kuris paremtas kokybe, o ne atrakcija.

Gerokai paprasčiau kompozitoriams tapo išleisti savo muzikos CD, o jei to imasi užsienio firmos, beje, jau pristačiusios Broniaus Kutavičiaus, Onutės Narbutaitės, Ryčio Mažulio, Ričardo Kabelio ir kitų autorių kūrybą, labai išsiplečia sklaidos galimybės. Deja, kartu ypač aiškiai suvokiame fizinį savo mažumą: neaprėpiamos pasiūlos jūroje tapome vienišais „burlaivių“ kapitonais, kurie ne tik bando nenuskęsti, bet, jei pasiseka, tam tikrą, nors ir nedidelį, atstumą „plaukia“ rinktinėje „transatlantinių lainerių“ draugijoje. Tačiau vien to negana, įsimintiną įvaizdį „nukala“ viešųjų ryšių agentūros, leidyklos, o mūsų kūrėjai kol kas neturi savo asmeninių agentų, nėra ir struktūros, kuri tuo rūpintųsi – valstybės ambicijos ir galimybės čia dar nesiekia. Natų leidyba merdėja. Muzikos informacijos centro, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos leidyklos neturi pasaulinės sklaidos ir nepatenkina net pačios Lietuvos poreikių. Be to, įsigalėjusi praktika naudotis atšviestais rankraščiais taip pat neskatina leidybos kokybės.

Kur kas mažiau svarbūs tapo formalieji dalykai, nors negalėtume sakyti, kad jų visiškai nepaisoma. Vis dėlto dabar kur kas lengviau prasimušti į viešumą profesinių studijų nebaigusiam ir diplomo neturinčiam kompozitoriui, ypač asmenims, turintiems kitą muzikinę profesiją.

Jie dažniausiai kuria tiems instrumentams ar sudėtims, kurias gerai pažįsta (pvz., Martynas Švėgžda von Bekeris rašo pjeses smuikui, Vytautas Miškinis – chorui).

Su šia tendencija artimai susijusi kita tema – tai mėgėjiškos kūrybos įsigalėjimas ir pakitusi profesionalumo samprata. Popkultūros siautėjimas, kad ir kiek jį teisingume postmodernizmo diegiamu pliuralizmu, sukėlė didžiulę vertybinę sumaištį, kurios pasekmių iki galo dar nesuvokiame. „Blefai, vardu kultūra“, – susiklosčiusią situaciją tiesiai apibūdina prancūzų menotyrininkas Jeanas Clairas, kalbėdamas apie prasmų tuštumą, atsivėrusią šiuolaikinėje kultūroje.¹⁰ Panašiai svarsto ir Algirdas Patackas – vertindamas, kas pasiekta per dvidešimt nepriklausomybės metų, jis apgailėstauja: „Sritis, kuri, atrodo, turėjo daugiausia galimybių, šiandien beveik neturi ką padėti ant jubiliejinio stalo. Tai kultūra.“¹¹

Išryškėjo muzikos, ypač didelių sudėčių ar sceninių veikalų, ir jos atlikimo kaina. Todėl vengiama eksperimentuoti ar statyti spektaklius pagal puikius, bet publikai neįkandamus, todėl rizikingus kūrinius. Nesusidomėta net jau patikrinta Juliaus Juzeliūno opera „Žaidimas“. Ribotos dotacijos, skiriamos teatrams, verčia juos ieškoti išeities, kooperuojantis su festivaliais. Pagal festivalių užsakymus parašyta keletas išskirtinai brandžių repertuarinių kūrinių – Broniaus Kutavičiaus „Lokys“, Mindaugo Urbaičio „Acid City“, beje, laikytinas dideliu žingsniu į akademinės ir popmuzikos jungtį.

Gerokai ambicingesni tapo regioniniai teatrai. Jų, ypač Kauno muzikinio teatro, repertuaras nacionalinių pastatymų skaičiumi dažnai lenkia Nacionalinį operos ir baleto teatrą. Daug įvairesnė tapo sceninių veikalų forma – kartais jie priartėja prie multižanrinių kamerinių darbų. Muzika, rašoma teatrui, įgavo kur kas didesnę reikšmę nei turėjo anksčiau – ji traktuojama kaip originali kūryba (pvz., Gintaro Sodeikos „Vienatvė dviese“), išleidžiama CD (naujausias įrašas – Giedriaus Puskunigio „Sapnų žemėlapis“), jos autoriai pelno pripažinimą (pvz., Faustui Latėnui paskirta tarptautinė Konstantino Stanislavskio premija).

Mažiau per šį laiką galvota apie kūrybą vaikams. Ji neskamba rimtuose festivaliuose, todėl jos sukuriama labai nedaug. Kai buvo „nurašytas“ 40 metų atlaikęs ir

visai nusidėvėjęs Jurgio Gaižausko „Buratinas“, pagaliau susiprasta paskelbti konkursą, buvo sukurta ir pastatyta nauja opera vaikams – Jono Tamulionio „Bruknelė“. Nors per tą laiką ir kiti autoriai parašė puikių operų vaikams (Algirdo Martinaičio „Avinėlio teismas“, Rasos Dikčienės „Naktis“, Zitos Bružaitės „Grybų karas“, Vidmanto Bartulio „Aušrinė“ ir kt.), bet jos netapo repertuarinėmis, kai kurios buvo pastatytos tik Kaune, Klaipėdoje... Tai rodo didelį teatrų, ypač Vilniaus, nelankstumą, juk spektakliai, skirti vaikams, ugdo būsimuosius žiūrovus, be to, pamėgtus vaidinimus mažieji lanko ne po vieną kartą.

Galime džiaugtis, kad jau sugrįžo beveik visa emigrantų modernistų kūryba, nors koncertų programose labai trūksta sugretinimų, kas panašiu laiku sukurta ten ir čia. Apskritai vis dar nesame užmezgę aktyvaus, sąmoningo kūrybinio ryšio su praeitimi. Tiesa, „Gaidos“ festivaliai bandė tą daryti. O Kompozitorių sąjunga 2011-aisiais surengė ciklą koncertų, kuriuose skambėjo Atgimimo laikais parašyta muzika. Tokia kartojimų praktika yra labai reikšminga.

Naujajai emigracijos bangai kompozitorių bendruomenė nepasidavė. Tik Vykintas Baltakas ir Ričardas Kabelis buvo ilgesniam laikui nuklydę į Vokietiją. Bet dabar į kitus kraštus „nutekėjo“ jau ne viena kompozitorė (Justė Janulytė, Žibuoklė Martinaitytė-Rosashi, Dalia Raudonikytė-With, Eglė Sausanavičiūtė).

Kad ir kaip keista, užuot puoselėjusi kūrybinį potencialą, nemažą pavojų kūrybos ateičiai kelia naujoji aukštojo mokslo reforma. Jau užpernai apskritai nebuvo suformuotas pirmas kompozitorių kursas. Gal reikėtų rinkti bendrą kursą su muzikologais, nes kuriančių žmonių visada negausu ir kiekvieno praradimas yra labai didelis nuostolis. Nemažai jaunų žmonių planuoja studijuoti kompoziciją svetur – taigi nacionalinė kompozicijos mokykla atsidūrė ant išnykimo ribos. Mindaugas Urbaitis niūriai pranašauja: „Mes sunkiai galime prognozuoti, koks pasaulis bus po 50 metų. Man atrodo, kad visokios valstybių ir nacionalinių kultūrų koncepcijos grius kaip kortų nameliai, jau dabar smarkiai kliba.“¹² Teigiama tendencija ta, kad jaunieji kompozitoriai drąsiai vyksta

į įvairius kūrybos kursus, garsių kompozitorių vedamas studijas, mezga kontaktus.

Muzikos lyg ir nesukuriama daugiau, bet ji gerokai įvairesnė, kompozitoriai (Bronius Kutavičius, Osvaldas Balakauskas, Feliksas Bajoras, Onutė Narbutaitė, Vidmantas Bartulis, Rytis Mažulis, Ričardas Kabelis, Raminta Šerkšnytė, Justė Janulytė ir kt.) gauna užsakyimų iš kitų kraštų.

Nepaprastai išsiplėtė elektroninės muzikos plotai. Nuolat tobulėjant technologijoms, atsiranda kompozitorių, kuriuos ji pasiglemžė totaliai (Vytautas V. Jurgutis) arba iš dalies (Antanas Jasenka, Gintaras Sodeika, Ričardas Kabelis, Egidija Medekšaitė).

Svarbu atsakyti į klausimą, kokius nacionalinio tapatumo bruožus išryškina lietuvių muzika? Su kuo galėtų ir galbūt norėtų tapatintis jaunoji kompozitorių karta? Kokį naują profilį galima suformuoti iš Broniaus Kutavičiaus, Osvaldo Balakausko, Ryčio Mažulio, Onutės Narbutaitės, Mariaus Baranausko, Justės Janulytės kūrybos? Ar tai, kas gyva ir įtaigu atrodo mums patiems, sutampa su tuo, ką iš mūsų autorių įtraukia naujosios muzikos koncertų rengėjai užsienyje?

Socialinį muzikos angažuotumą Nepriklausomybės pradžioje išryškino keletas visiškai skirtingų žanrų: sukaupia tragiškoji patirtis išsiliejo akademinėse partitūrose, o aktyviam veiksmui skatino populiarioji muzika – tą rodo mitingų, roko maršų repertuaras. Sovietmečiu buvusią ryškią takoskyrą tarp vadinosios rimtosios ir lengvosios (estradinės) muzikos pradėjo naikinti džiazas muzikantai. Jie ir šandien sukuria, sakyčiau, geriausią santykį tarp kokybės ir masiškumo. Per pastarąjį dvidešimtmetį praraja tarp popso ir akademinės muzikos dar labiau pagilėjo, tačiau atsirado kūrėjų, tyrinėjančių paribio zonas, kuriose ieško naujų jungčių. Martyno Bialobžeskio, Jono Jurkūno, Lino Rimšos projektai, pristatomi „laisvosiose“ festivalių zonose, tampa jungiamąja grandimi tarp skirtingų skonių publikos. Panašūs procesai būdingi ir dailei, ir literatūrai. Pasak Aušros Jurgutienės, atsiranda kūrinių, sąmoningai naikinančių takoskyrą tarp „tikrosios“ ir „pramoginės“ grožinės literatūros, nebijančių pripažinti „objektyviosios galios“, kuria

disponuoja vartotojų kultūra, matančių „gyvenimą labai atviromis akimis“.¹³ Panašiai ilgimasi ir „atvirų ausų“, juoba kad muzika yra gerokai konservatyvesnė negu literatūra.

Įdomu, ką šiuo metu veikia tie kompozitoriai, kurie ir nelaisvės sąlygomis įstengė jaustis laisvi? Bronius Kutavičius modifikuotai tęsia atviro įsipareigojimo tautos atminčiai programą, Osvaldas Balakauskas dar labiau paniro į *homo ludens* būseną, Feliksas Bajoras toliau braunasi per garsinių savo vizijų brūzgynus, Naujieji romantikai įvairiais keliais artėja prie skausmingosios *sacrum* sferos, Ryčio Mažulio komanda tapo nepaženkiama, preciziškai koduodama idėjas, Nepriklausomybės metų „vaikai“ (Marius Baranauskas, Raminta Šerkšnytė, Ramūnas Motiekaitis, Justė Janulytė, Egidija Medekšaitė), neišleisdami iš akių konstruktyvizmo pamokų, vėl leidžia padvelkti lengvam poetiškumui. Keista ir gaila, kad laisve visiškai nesugebėjo pasinaudoti viena laisvesnių sovietmečio asmenybių – Antanas Rekašius. Netikėtai išsiskleidė šiek tiek periferijoje buvęs Giedrius Kuprevičius, vieną po kitos sukūręs kelias istorines operas ir nemažai kitų sceninių veikalų. Dėmesio verta išskirtinai debiutuojanti, su NOA (Naujosios operos akcija) susijusi jaunųjų kompozitorių karta, istorines vertybes derinanti su šiuolaikiniais žmonėms būdingu laisvu juos dominančių dalykų pasirinkimu. Kartu šie jauni kūrėjai atsineša su savimi organišką teatrinę formą, kurios sąlygiškumą neretai paverčia žaidimu. Jie dar jaučia spontaniškos saviraiškos džiaugsmą, o iš naujo atrasdami senus dalykus, visiškai neturi kompleksų dėl stiliaus originalumo.

Intertekstualumą sovietmečiu buvo vos pradėta taisyti (čia lyderiu laikytinas Vidmantas Bartulis), o Nepriklausomybės laikais įvairių bandymų „prisijaukinti“ svetimą kūrybą jau gana apstu (tą daro Mindaugas Urbaitis, Algirdas Martinaitis, Onutė Narbutaitė ir kt.).

Su Nepriklausomybe gimusi „Gaida“ ir stimuliuo, ir fiksavo vykstančias kūrybos permainas. Ji pateikdavo tai, ko pas mus iki tol nebuvo, drauge atmetė kai kurias iki tol buvusias įprastas muzikinio gyvenimo normas. Šis dvidešimtmetis, ypač jo pradžia, turėjo ir ryškią edukacinę kryptį, pristatė daugelį XX a. muzikos kla-

sikos pavyzdžių. Publika pajuto platesnį kontekstą, kuriame galėjo geriau įvertinti lietuvių autorių kūrybą.

Nepriklausomybė ne tik išvadavo iš informacijos bado, bet ir kaskart vis labiau pribloškia jos pertekliumi ir neaprėpiamyste. Atsirinkti iš tokios gausos ne visi sugeba. Gal ir dėl šios priežasties pagrindiniai Lietuvos festivaliai pristato daugiausia XX a. pabaigos iškiliausius opusus.

Daiva Budraitytė, rašydama apie ketvirtąją „Gaidą“, vylėsi prasidėjiant „pavasarinį lietuviškos muzikos potvynį“,¹⁴ matyt, tikėjosi, kad jos trūkumą kompensuos „Jauna muzika“ ar kiti festivaliai. Tačiau patenkinti geros muzikos poreikį per tuos dvidešimt metų vargu ar pavyko. Nors, jei išrinktume įspūdingiausius kūrinius (o ypač jei pavyktų gerokai patobulinti jų atlikimą), tai keletas savaičių trukmės šventę neabejotinai surengtume. ■

¹ Almis Grybauskas, Exegi monumentum, *Kultūros barai*, 2010, nr. 12, p. 29.

² Apie dienos sapnus, tradicijų inerciją ir lokalumo aurą, *Kultūros barai*, 2010, nr. 12, p. 48.

³ Ten pat, p. 49.

⁴ Rūta Mikšionienė, Skaitmeninės revoliucijos purtomame pasaulyje meninkai neturėtų mąstyti kaip inžinieriai. Kultūros horizontai 2020, *Kultūros barai*, 2011, nr. 11, p. 7–11.

⁵ Už festivalinio bumo ribos. Pokalbis su Mindaugu Urbaičiu ir Šarūnu Naku. Kalbėjosi Jūratė Katinaitė, In.: „Gaidos“ obertonai 1991–2009. *Recenzijos, pokalbiai, reminiscencijos*, (Sudarytoja Rūta Stanevičiūtė), Vilnius, LKS, 2010, p. 513.

⁶ Už festivalinio bumo ribos... p. 506.

⁷ Sigitas Geda, Dainos, kurių išmokė motina, *Šiaurės Atėnai*, 2010 m. balandžio 23 d.

⁸ Arūnas Spraunius, Palaiminti, kurie niekuo nesistebi, arba Vadybininkų rojus, *Kultūros barai*, 2011, nr. 10, p. 3.

⁹ Giedrius Kuprevičius, Kultūra be kultūros, *Nemunas*, 2009 m. spalio 22–28, p. 2.

¹⁰ Jean Clair: Blefas, vardu kultūra, *Kultūros barai*, 2010, nr. 7/8, p. 28–32.

¹¹ Algirdas Patackas, Ką padėsime ant stalo? *Naujasis židinys-Aidai*, 2009, nr. 12, p. 498.

¹² Už festivalinio bumo ribos... p. 510.

¹³ Jūratė Čerškutė, Kokia literatūra XXI amžiuje? *Metai*, 2011, nr. 4, p. 156.

¹⁴ „Gaidos“ obertonai..., p. 91.

METAARCHAJIŠKA KŪRYBOS SALA

Tatjanos Kazimierėnienės grafika

Miškų samanų ir kerpės, Kuršmarių išplauti šiaudeliai ir akmenėliai, iš vytelių supintos Neringos kopų tvorelės ar iš žolių sunarstyti paukščiai, filigraniškai išraižyti metalo plokštėse ir atspausti didelio formato popieriaus lakštuose, neįtikėtinai lengvai ir tiksliai perteikia gamtos harmoniją ir kūrinijos grožį. Jokių metaforų. Tik metafizika. Su švelniai prislopintų spalvų žaisme. Tai metaarchajiška Tatjanos Kazimierėnienės kūrybos sala, kurios krantai skalaujami mitinės archaikos bangų, bet pasitelkiamos ir XXI a. kūrybinės technologijos, vis tobulinant grafikos technikas ir mediatyviai perteikiant artimas temas. Moterų figūros iš šiaudų, šakelių virsta paukščiais, o sukonstruota statika tampa paradoksaliai veržli. Greta – paslaptingos kaukės su moterų veidais ir prabangiais ornamentais, „diureriškos“ gėlės, išgrynintos ir puošniai lengvos, tarsi autorė žaismingai flirtuotų su Renesanso meistru.

2011-aisiais grafikė metalo plokštėje išraižė Gediminaitės Zimburgės portretą, savaip perteikdama Insbru-

ko Hofkirchės galerijoje matytą iškilmingą bronzinę jos skulptūrą visu ūgiu, užsakytą Šventosios Romos imperatoriaus Maksimiljano I, kuris norėjo įamžinti savo senelę Zimburgę. Taip XXI a. menininkė permeta lieptą į XV a. krantą, kad pasižvalgytų po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją.

Simboliška, kad būtent Tatjanos Kazimierėnienės ofortų paroda atstovavo Lietuvai per mūsų šalies kultūros ir meno dienas Portugalijoje „Vilnius – Primavera Cultural em Portugal“. Kaip tų dienų dalyvė pavirtinsiu: portugalams grafikės paroda padarė įspūdį ir – kas svarbiausia – padėjo geriau suprasti Lietuvą, jos gamtos savitumą.

Skaidrūs gamtos sonetai – „Lietaus“ ciklas, „Žolės“, „Paukštis“, „Sala“, „Nendrės“, „Pakrantės motyvai“, „Pajūris“, ciklas „Diena“, „Naktis“, „Vakaras“, – eksponuoti Tatjanos Kazimierėnienės parodoje „Akademijos“ galerijoje, sugrąžino prie apmąstymų apie gamtiško Lietuvos tapatumo darną. ■

Tatjana KAZIMIERĖNIENĖ. Sala I. 2010. Ofortas, akvatinta; 100x32

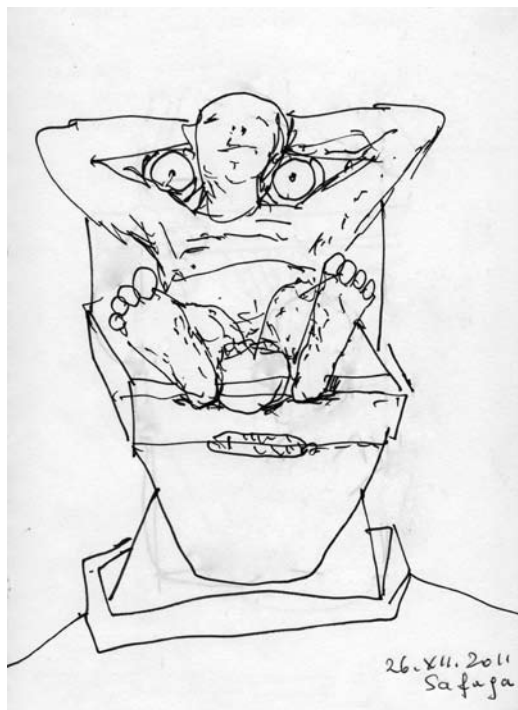
SIUŽETAU NAUJIEMS PAVEIKSLAMS IŠ ŠVENTINIO EGIPTO

Po mano kelionės į Turkiją turizmo agentūros ėmė nuolatos vilioti naujais paskutinės minutės pasiūlymais. Pasižiūriu į jų siunčiamus tolimų pajūrių vaizdus, pasvajoju, o prieš pat Kalėdas susigundžiau – Egiptas, Safaga, už 60 km nuo Hurgados.

Į lagaminą vėl dedu popierių eskizams, pieštukus, pasteles, fotoaparata. Varšuvos oro uoste girdžiu nemažai šnekančių lietuviškai, užkalbinu – pasirodo, lietuviams lenkų agentūros pigesnės. Skrendam. Stiuardėsė įspėja, kad lėktuve galima gerti tik tą alkoholį, kuris parduodamas čia. Mano kaimynas nusiperka *coca-colos*, bet apdairiai pastiprina ją degtine iš savo krepšio. Nemažai turistų pasėkė jo pavyzdžiu, taigi 4 valandų skrydis jiems neprailgo.

Lėktuvo, atskridusio iš Varšuvos, pasieniečiai, regis, nelaukė, kontrolieriai šnekučiausiai tarpusavyje – gal apie bėdas, prislėgusias Egiptą, kai vieni kaimynai bruzda, kiti grasina, o ir šalies viduje

neramu... Prie pasų kontrolės langelio nusidriekė laukiančiųjų eilė, nebuvo tik paties tikrintojo.

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Safaga

Pagaliau jis atsirado, žvalus, su antpečiais – kiekviename blizgėjo po tris reljefines žvaigždutes. Oriai ima pirmojo keleivio pasą. Bet štai nesklaidumas – pasirodo, antspaudas streikuoja. Pareigūnas atsuka tušo buteliuką, o tas lyg tyčia išsipila ant stalo. Išardo savo darbo įrankį, veltinuką drėkina pirštu. Jo delnai jau juodi. Matyti, kad neįgudęs. Tai primena man laikus, kai Dailės institute kūrėu ekslibrisus ir dariau atspaudus – dažus į metalo plokštelę įtrindavau pirštais. Ta technika vadinosi ofortas arba akvatinta. O šio pareigūno performansas – tai jau tikras šiuolaikinis menas, kankinantis už būdelės susigrūdusius žiūrovus, kurie nekantriai stebi jo veiksmus. Bet aš seku „procesą“ su pasigėrėjimu – vis dėlto esama čia šiokių tokių meno užuomazgų. Pamatęs, kad neturi

servetėlių delnams nusivalyti, pasų tikrintojas eina į tualetą ir atsineša balto minkšto popieriaus. Jis nesku- ba, nes jaučia, kad nuo jo irgi šis tas priklauso – gali uždėti antspaudą bet kaip ir bet kur, o gali parinkti tinkamą vietą reikiamame paso puslapyje. Iš pradžių išbando antspaudą – dažų truputį per daug, ir jis pa- lieka keleivių pasuose riebius grafinius ženklus arabų kaligrafija: *Egiptas – Hurgada, gruodžio 23 diena.*

Kūčių vakaras. Organizatoriai mažą liekną egi- ptietę aprenge Kalėdų seniu, o kad solidžiau atrody- tų, po apsiaustu pakišo pagalvę. Ji veda poilsiautojus prie jūros kranto – ten sėdi gyva šventoji motina ir maitina kūdikį. Tamsoje nematau, ar kūdikis gyvas, ar ne. Kitą dieną atsitiktinai sužinojau, kad šventąją motiną vaidino lenkė, krūtimi maitinusi, ačiū Die- vuvi, lėlė. Šalia dirbtinės uolos ganėsi gipsinis kupra- nugaris, paramstytas iš visų pusių, kad nepargriūtų. Didelis ažūrinis užrašas MERRY CHRISTMAS buvo apšlakstytas benzinu ir padegtas. Dangaus fone jis liepsnojo keletą minučių, o turistai klegėdami foto- grafavosi. Pamaniau, kad egiptiečiams tokia kalėdinė atrakcija turėtų atrodyti tikra maniakų šventė... Po to marga minia sėdo prie stalų. Kelnerių armija stovėjo, šaukdama *Merry Christmas*, ir garsiai trankė samčiais į metalinius padėklus. Visu garsu įjungė ausis dras- kančią muziką ir aptukusi egiptietė salės centre leidosi šokti pilvo šokį. Sprukau lauk iš pragariško triukšmo. Eidamas pajūriu svarsčiau, į kokį košmaro spektaklį patekau. Su begaliniu ilgesiu prisiminiau Kūčias Lepšių kaime prie Panevėžio, – eglutę, papuoštą saldinaisiais, obuoliais ir stiklo blizgučiais. Atrodė, vėl matau mamą, paduodančią į stalą kisielių, kūčiukus, aguonų pieną. Stalo vidury ant šieno padėta balta „plotkelė“. Kamba- ry kvepia eglute, žvakelių vašku ir ramybe.

Guliu saulėje, išsitemęs kremu, kad nenusvilčiau. Tiesą sakant, gruodžio saulė čia silpnoka, bet geriau būsiu atsargus. Kai guliu ant nugaros, matau mėlyną dangų, kurį įrėmina medinis paplūdimio skėtis. Kai guliu ant šono, matau raudonuojančius poilsiauto- jų kūnus ir jūrą. Kai guliu ant pilvo – matau smėlį

ir išpaustas praeivių pėdas. Bet jeigu net ant galvos atsistočiau, vis tiek nepavyks išvengti bukinančio gausmo, į kurį susilieja banalus, tuščias dykinėtojų plepėjimas lenkiškai, rusiškai, vokiškai, lietuviškai ir kitomis pasaulio kalbomis. Keisčiausia, kad visur ir visada tas gausmas būna stulbinamai vienodas...

Staiga pamatau sceną – viena poilsiautoja gesti- kuliuoja, kad jai nuo piršto nusmuko brangus žiedas ir įkrito į smėlį. Patarnautojas, dalijantis pliažinius rankšluosčius, klūpo ant kelių ir ieško to žiedo. Atei- na barmenas. Ieško trise. Delnais žarsto smėlį. Ta sce- na man labai primena burokų ravėjimą sovietmečiu „Raudonosios žvaigždės“ kolūkyje prie Panevėžio. Va- gos ilgos, saulė kepina, bet apsišarvavęs geležine kan- trybe su geležiniu kauptuku rankose šiaip taip iriesi pirmyn... Smėlio ravėtojai greit neteko kantrybės. Iš- siskirstė neradę nei žiedo, nei kitų brangenybių. Bet rytojaus dieną paieškos tęsėsi. Per naktį civilizacija pažengė į priekį ir procesas buvo patobulintas: dabar vienas su kastuvu sėmė smėlį, o kitas laikė rėtį. Smėlis švelniai byrėjo pro skylutes – pamenu, mama, prieš kepdamu duoną, panašiai sijodavo miltus. O čia susi- kaupę vyrai semia ir sijoja – puiki scena figūriniam paveiks- lui apie brangaus žiedo ieškojimą Sa- fagos pajūryje. Ar surado tą žiedą? Greičiausiai ne, nes negirdėjau aukso ieškotojams įprastų džiaugsmo šūksnių. Bet juk egiptiečiai moka slėpti savo emocijas.

Animation – kas vakarą 21 valan- dą viešbučio klube vyksta vaidinimai. Keletas jaunų en-

Stasys EIDRIGEVICIUS. WC

tuziastų daro tai, kas užaina ant seilės. Vieną vakarą ant kėdės prikabino užrašą WC, egiptietis parodijavo, kaip šlapinasi įvairių tautų atstovai – kinas, juodaodis, rusas... Sibiriečiui labiausiai nepasisekė – čiurkšlė, kol pasiekia žemę, pasirodo, suledėja. Tie ledokšniai pažyra į visas puses ir įkaitusi publika net leipsta iš juoko. *Relax.*

Šalia viešbučio – daugybė suvenyrų parduotuvių. Vos stabteliu, pardavėjai tuoj klausia: iš kur atvykote? Nusprendžiau pajuokauti: iš Lepšių, – sakau. Jiems tas žodis dar negirdėtas. Svarsto, kur galėtų būti tokia šalis. Siūlo arbatos, rodo viską, ką turi. Žvilgteliu į figūrą iš juodo akmens – egiptietis su didele styrančia varpa, vienakojis. Pardavėjas pasakoja legendą, kad kartą, kariams išėjus į mūšį, mieste liko tik vienas vyras. Pakariavę šie grįžta – ogi visos miestelio moterys nėščios!

Stasys EIDRIGEVIIČIUS. Safaga

Nukirto jam vieną koją, bet pastatė akmeninį paminklą. Taigi ir nubaudė, ir įamžino, nors šis buvo jau įsimąžinęs pats...

Gaunu elektroninį laišką iš Kairo: „Atvažiuoju ketvirtadienį“, – rašo Dainius Junevičius, Lietuvos ambasadorius Egipte. Kai dirbo Lenkijoje, lankydavosi beveik visuose mano parodų atidarymuose. Sužinojęs, kad Lietuvoje išleistas mano albumas, paprašė: atvežk. Taip ir padariau, įteiksiu jam dovaną. Klausiu, kuriame kambaryje apsistojo. Sako: 702-ame. Tas numeris man įstrigęs į atmintį. Autobusu nr. 702 Varšuvoje važiuodavau iš *Wiatraczna* žiedo į savo tylų medinį namelį, kuriame tapiau, piešiau. Mažai ką ten kviesdavau. 1999 m. grįžęs iš Romos sužinojau – iš vakaro kilęs gaisras. Sudegė paveikslai, piešiniai, knygos. Pamenu, po keleto metų atvažiavo į Varšuvą Arūnas Baltėnas ir sako: noriu nufotografuoti tave dirbtuvėje. Neturiu dirbtuvės, – atsakiau, – sudegė, bet galim nuvažiuoti. Arūnas fotografavo mane tarp sudegusių daiktų likučių, prie juodų namo griaučių. Keletas tokių mano, vargšo padegėlio, nuotraukų įdėta ir į naująjį albumą.

Knygos priešlapyje piešiu Dainiui autografinį kupranugarį ir sakau: nupiešti iš atminties tikrai nėra lengva – kupranugario silueto linija tokia neįprasta, ypač kai tą gyvulį matai tik retkarčiais, pavyzdžiui, ant cigarečių *Camel* pakelio. Arba paramstyta pagaliais per egiptietiškas Kūčias.

Visą mano viešnagės laiką pajūryje prie viešbučio buvo montuojama konstrukcija – kilo į viršų, plėtėsi į šonus. Pastatytą aptraukė balta plėvele. Čia vyks naujametinė puota. Egiptiečiai vėl nersis iš kailio, kad pamalonintų turistus. Antro tokio pokylio tikrai neištverčiau... Laikas namo. Autobusas veža į oro uostą. Pasirodo, ten – streikas. Dauguma skrydžių atšaukta. Skrenda tik užsakomieji lėktuvai.

Kai nusileidžiame Varšuvoje, paaiškėja, kad streikas ir čia. Visas pasaulis streikuoja. Svarstau, o jei dailininkai sugalvotų streikuoti? Kaip jų streikas atrodytų? Ar kas nors pastebėtų, kad visi paveikslai – tik žodžiai? ■

XXI a. REPRESENTUOJA XX a. VIZIJA?

Lietuvos fotografijos metraščiai

Skaitmeninė revoliucija pasiūlė tokias radikaliai naujas vaizdų kūrimo technologijas, kad meninei fotografijai iškilo dilema: būti ar nebūti? Iš vienetų ir nulių sudarytas virtualus atvaizdo kodas keičia fotografijos, kaip meno praktikos ir kultūros objekto, sampratą. Bandoma, pasak Tomo Gunningo, iš naujo nustatyti medijos ribas, atrasti jos prasmę. Kas yra ir kas nėra fotografija? Kur ji prasideda ir kur baigiasi? Kur lokalizuoti CGI (*computer generated graphics*) – šiapus ar anapus fotografijos ribų? Atsakymų ieško visi: kritikai teigia, kad pasikeitė pažintinė ir būtiškoji fotografijos bazė, praktikai permąsto fotografijos kaip indeksiško atvaizdo supratimą ir kuria tai, ką prancūzų filosofas Jacques'as Ranciere'as vadina „vaizdais/sakiniais“, darančiais poveikį ne tiesiogiai per vaizdus, regimus nuotraukoje, bet per kultūrinius kodus.¹ Institucijos rengia parodas, praktikų kūrinius gretindamos su teoretikų įžvalgomis.

Simptomiška, kad šiame visuotinio sutrikimo kontekste Amsterdamo fotomuziejus (*FOAM*) surengė parodą „Kas toliau? Fotografijos muziejaus ateitis“. Paroda, skirta plačiam visuomenės sluoksniui, atkreipia dėmesį į pasikeitusį fotografijos vaidmenį. Vienas iš jos kuratorių Erikas Kesselsas atspausdino visas nuotraukas, kurios per 24 valandas buvo įdėtos į interneto svetainę *Flickr*, skirtą viešai dalytis vaizdais. Rezultatas – milijonas nuotraukų, išmėtytų per du aukštus. Šūsnys anoniminių vaizdų, sukrautų vienas ant kito, skatina žiūrovus fiziškai

pajusti šiandieninę vaizdų begalybę. Fotografė Soo Kim sako, kad „vis greitėjantis skaitmeninis pasaulis verčia jaustis vizualiai vis labiau priblokštam“.² Nuotraukų esama visur ir tiek daug, kad jos užgožia realų gyvenimą. „Šiandien kaip niekada sunku nustatyti, kur prasideda ir baigiasi atvaizdas“, – teigia Raymond'as Bellour.³ Nyksta riba tarp meno ir tų nuotraukų, kurios tiesiog fiksuoja kasdienybę. Kad banalios buitinės nuotraukos vis labiau braunasi į muziejinę institucinę erdvę, patvirtina ir minėta *FOAM* paroda.

Pirmas konkretus (ir tam tikru atžvilgiu esminis) klausimas, ar skaitmeniniame amžiuje fotocheminė fotografija apskritai išliks? Pagal klasikinę fotografijos teoriją nuotrauka – tai nuo objekto (referento) sklindančios šviesos fotocheminis ir egzistencinis atspaudas. Egzistencinis ryšys tarp objekto ir jo atspaudu atrodė esminis daugumai XX a. fotografijos teoretikų – nuo André Bazino iki Roland'o Barthes'o ir Susan Sontag. Fotojuostelėms užimant vis siauresnę ir vis labiau specializuotą nišą, šis ryšys yra permąstomas tiek praktiškai, tiek instituciškai, tiek teoriškai. Nemaža dalis teoretikų teigia, kad ypatingas fotovaizdo ryšys su objektu yra ne kas kita, o kultūrinis konstruktas, nes ką tik atsiradusiai fotografijai norėta suteikti mokslinį atspalvį.⁴

Antras klausimas, išplaukiantis iš pirmojo, yra toks: kadangi skaitmeniniu fotovaizdu lengva manipuluoti, o manipuliavimo programos prieinamos visiems, ar ontologinis fotografijos ryšys su referen-

tu (taip pat ir su tiesa, ir su realybe) turėtų būti peržiūrėtas? Požiūris, kad scena, fiksuota nuotraukoje, iš tikrųjų įvyko, yra labai gajus. Vis dėlto ryšys tarp fotografijos ir realybės darosi vis labiau abejotinas. Diskusijoms šia tema tebevykstant, galima pakartoti Richardo Howello ir Roberto W. Matsono teiginį, kad fotografijos ryšys su realybe yra grindžiamas pasitikėjimu, o ne empirine tiesa, ir kad šią sąsają skaitmeninė revoliucija paveikė kur kas mažiau nei tikėtasi.⁵

Kyla ir daugiau svarbių klausimų, susijusių su besikeičiančia kultūrine fotografijos pozicija. Ar gyvename fotografijos knygų (apimančių ir menininkų mažais tiražais savarankiškai leidžiamas publikacijas, vadinamuosius *zinius*, – dar viena sritis, kurią ignoruoja oficiali Lietuvos fotokultūros politika) aukso amžiuje? Jei kiekvienas yra fotografas, tai koks vaidmuo tenka „profesionaliam“ fotografui? Ar tinklaraščiai (vadinamieji *blogai*) yra naujos galerijos, o tinklaraštininkai (*blogeriai*) – naujieji kuratoriai? Turint omenyje CGI vaizdus, ar nebūtų geriau vietoj sąvokos *fotografija* vartoti terminą *lens-based media*? Ar muziejai ir galerijos turėtų rinkti ir rodyti skaitmenines fotografijas? Kokia bus fotografijos institucijų ateitis?

Lietuvos fotografija neišvengiamai (nors ir pavėluotai) turės užduoti sau šiuos klausimus, antraip pasiliks XX a. fotovisatoje. Fotografai, gvildendami aktualias problemas, ieško naujos estetikos – tai iš dalies ir lėmė, kad šiuolaikinis (progresyvusis) fotomenas tapo nišinės publikos aistra. Poslinkis nuo estetikos, kuri daugiau ar mažiau suprantama visiems, prie koncepcijos, kuri aprėpia gerokai platesnį kultūrinį kontekstą, tad jai suvokti reikia tam tikrų žinių, ne tik sumažino potencialių žiūrovų (pagal kapitalistinį meno modelį – pirkėjų) skaičių, bet iš dalies paaiškina ir oficialių Lietuvos institucijų inerciją, įtarumą naujovių atžvilgiu. Tai nestebina, nes, pasak Kevino Moore'o, „šiandieninį vizualinį raštingumą lemia vis didėjanti kolektyvinė kultūrinės atminties duomenų bazė“,⁶ padedanti iššifruoti šiuolaikinių fotografų kūrinius idėjas. Ši duombazė neatsiranda savaime, tai kultūrinio išsi-

lavinimo, įgyjamo nebūtinai (ir būtinai ne vien tik) instituciškai, dalis.

Naujus uždavinius sprendžiantis fotomenas reaguoja į sparčiai kintantį socialinį kontekstą.⁷ Svarbu suvokti, kad Lietuvos kultūrinė situacija irgi pasikeitė, todėl nuotraukos, darytos XX a., mažai ką apie ją sako. Dabartinių šalies aktualijų, susijusių su visiškai nauja kultūrine ir socialine būkle, su emigracija, su tapatumo krize, su postkapitalistine recesija ir t. t., tikrai neįstengs atspindėti į aiškias kompozicijas sudėlioti romantiški nespalvoti Lietuvos fotovaizdai. Drįsčiau teigti, kad jie priklauso veikiau vaizdų – konceptualaus pasaulio suvokimo atspindžių ir minčių – archyvui. Tą sakau su didžiausia pagarba klasikinei Lietuvos fotografijai, kuri ryškiai įrašyta į mūsų kultūrinio tapatumo žemėlapi. Vis dėlto akivaizdu, kad XX a. nuotraukos oficialiu lygmeniu nuolatos pristatydami taip, tarsi jos atspindėtų XXI a. realybę, paminame fotografijos kaip kritinio įrankio funkciją. Be perstojo reprodukuodami monochrominius peizažus, žydinčias obelis ir spaliukus, einančius į mokyklą, artėjame prie Walterio Benjamino ir Vilemo Flusserio aprašyto košmaro, kai reprodukcinė technologijos galia nurungia žmogaus gebėjimą kritiškai vertinti jį supantį pasaulį.⁸ Lietuviams (ir pasauliui) pristatoma romantinė kaimiškosios Lietuvos vizija turi nedaug ką bendra su dabartine šalies realybe ir liudija, kad mažai kas ryžtasi savo problemas analizuoti čia ir dabar. Lietuvos fotografijos reprezentacinė būklė tokia kritiška (nepaisant keleto šviesių išimčių, veikiau patvirtinančių taisyklę), kad geriausias jaunas šalies fotografas pasirinko pusiau anglišką, pusiau vokišką slapyvardį, ir tai simptomiška.

Vartau Lietuvos fotografų sąjungos išleistus pastarųjų penkerių metų „Lietuvos fotografijos metraščius“. Nors įdėtas pluoštelis „naujų“ nuotraukų, tarsi bandant pateisinti žodį *metraštis*, kuris nedviprasmiškai nusako objektą – tai *pastarųjų* metų rezultatai, atspindintys pokyčius, – leidiniai mažai kuo skiriasi nuo tų, kurie buvo sudaryti 8-uoju ar 9-uoju dešimtmečiais. Pasikartojančios pavardės, užval-

džiusios reprezentacinę erdvę, gerai pažįstama, apgalvota estetika, nespaltvota kompozicija. Stalčiuose dūlančios fotojuostelės, įamžinusios objektus, vis ištraukiamos naujesniems pagal datą, tačiau sustingusiems laike pagal estetiką fotoalbumams. Jos puikiai galėtų iliustruoti Roland'o Barthes'o „La Chambre Claire“ ir sąvoką „tai buvo ten“, kuri, tiksliau tariant, populiarusis jos suvokimas, kartu su Bresono terminu „lemiamas momentas“,⁹ ypač būdinga klasikinei nespaltvotai fotografijai. Lietuvos XX a. fotografijų pagrindinės atramos yra referentiškumas (lygus indeksiškumui pagal Charleso Sanderso Peirce'o ženklo trilogiją), lemiamas momentas, kuris „pagaunamas“ arba „sustingdomas laike“, būtojo istorinio ir kultūrinio konteksto suvokimas (*studium*), detalės, leidžiančios sukurti asmeninį žiūrovo ryšį su nuotrauka (*punctum*). Pasak Philippe'o Dubois, „fotografija – tai priemonė keliauti per laiką ir atmintį.“¹⁰ Nuotrauka – tarsi įrodymas, kad ten ir tada įvyko tai, ką matome joje. Šiandien Barthes'o indeksiškumo atsisakoma, ieškant naujų teorinių apibrėžčių, aiškiau įvardijančių problemas, kurias nagrinėja šiuolaikiniai fotografai, ir estetika, kurią jie pasitelkia.¹¹

Šiai indeksiškumo ligai būdingi ir nemalonūs šalutiniai padariniai. Perspektyvių jaunų fotografų, kurių estetika neatitinka klasikinio gražios nuotraukos suvokimo, reprezentacija yra palikta užsienio žurnalams ir parodoms. Pavyzdžiui, kuratorius Dario Utrero projekte „Snimky“ pristatė kelis lietuvių fotografus, visai nežinomus Lietuvoje. Iš nemažo skaičiaus jaunų autorių, nereprezentuojamų oficialioje fotoerdvėje, norėčiau specialiai paminėti Ugnę Straigyte, Ulijoną Odišariją, Jūratę Gačionytę, Paulą Herbštą, Kimm Whiskie (manychiau, jauni fotografai griebiasi slapyvardžių dažniausiai tam, kad išreikštų savo nepripaimą ir nepritarimą oficialiai šalies fotokultūros politikai). Jų nuotraukos dialektiškai ir kritiškai kalba apie jaunų žmonių egzistenciją ir pasaulėžiūrą. Deja, naujoji lietuvių fotoestetika neranda vietos šalies fotoerdvėje, nors turėtų būti atvirkščiai, – juk, kaip teigia Charlie's White'as, kalbėdamas apie nuotraukas, „žiūrėti į jaunus žmones yra esmingai svarbu visuomenės

savivokai“.¹² Sunku pasakyti, kodėl Lietuvoje susiklostė toks atsainus požiūris, tačiau jauni menininkai yra atstumiami, ir tai rimta šalies kultūros problema, susijusi anaip tol ne vien su fotografija.¹³

Man regis, lietuvių fotoreprezentacija, užstrigusi ant ribos tarp praeities ir dabarties, stengiasi atlikti tai, ką meno kritikas ir filosofas Georges'as Didi-Hubermanas vadina noru apibrėžti medijos ribas,¹⁴ nes toks apibrėžimas esą leidžia paskelbti ją „šventa“ ir pakelia jos prestižą.¹⁵ Tokia reprezentacija sako, kokia yra *tikroji* lietuviška fotografija (nors jau vien tai yra nonsensas), apibrėždama, kokios savybės jai būdingos. Tačiau tos savybės viso labo tėra būdvardžių rinkinys, apibūdinantis tam tikrą nespaltvotos fotografijos, anuo metu buvusios naujausiu iš institucionalizuotų menų, estetinę kryptį, įgavusią dominuojantį ir reprezentacinį pobūdį XX a. antrojoje pusėje.

Lietuvos fotoreprezentacijos politinė strategija užstrigusi tame laike, kai nuotraukos esmę ir vertę sudarė tai, kas joje *pavaizduota*. Šiandienos fotomenui svarbu ne tai, kas pavaizduota, bet tai, ką nuotrauka *signifikuoja per kultūrinius kodus*. Fotografas Michaelas Queenlandas nuotrauką apibūdina kaip idėją ir informaciją.¹⁶ Dialektinis ryšys su ją supančiu pasauliu lemia, kad nuotrauka yra aktuali tame kontekste, kuriame ji pristatoma. Konceptualaus fotomeno požiūriu nuotrauka yra idėjos dublerė. Pavyzdžiui, Stokholmo fotografijos muziejuje šiuo metu eksponuojama kino Liu Bolin serija „Nematomas žmogus“: autorius „pasislepia“ urbanistiniuose peizažuose, nudažydamas savo kūną taip, kad įgautų tai vietai specifiškai tinkamą kamufliažą. Žiūrovai, pasitelkdami tiek kultūrinius kodus, tiek istorinę informaciją, suvokia, kad autorius kalba apie *būtinybę užsimaskuoti* – taigi apie *cenzurą* šiandieninėje Kinijoje. Liu Bolin fotografija yra geras rancieriško „vaizdo/sakinio“ pavyzdys: nuotraukos vertę sukuria kognityvinės asociacijos. Wolfgangas Tillmanas, pristatydamas seriją „Lengviau“, teigia, kad tai „nuotraukos, kurios visiškai atmeta reprezentacijos funkciją“.¹⁷ Abstraktūs vaizdai, sukurti be kameros, tačiau laikantis fotoproceso, metaforiškai bylo-

ja, kad neįmanoma fotovaizdais atskleisti realybės. Nuotraukos, tarsi sako Tillmansas, visada buvo ir liks tik realybės iliuzija, o ne tiesa.

Nepaisant akivaizdžių pokyčių, faktas, kad meninė fotografija tapo konceptuali (nors tai, tiesą sakant, jau vakardiena), kai kam Lietuvoje vis dar atrodo ginčytinas. Matyt, todėl šios meno srities oficialaus reprezentavimo praktika neskiria vietos nei konceptualiajai, nei naujosios estetikos fotografijai.

Neteigiu, kad Lietuvos *fotografai* yra užstrigę sampratos „tai buvo ten“ gniaužtuose, tik sakau, kad tokia yra *oficialioji* šalies fotomeno *reprezentavimo* kryptis. Lietuvos XX a. fotografija ir jos tradicija įėjo į mūsų vizualinės kultūros istoriją, tapusi neatsiejamu lietuvių tapatumo dalimi. Čia neaptariau tęstinumo problemos, bet, man regis, talentingiausi jauni Lietuvos fotografai turi mažai ką bendra su šalies fotografijos tradicija, ir tai iš dalies lėmė hegemoninė, alternatyvų vengianti kultūros politika. Eksperimentuojantys, į fotografiją naujai žvelgiantys vidurinioios kartos kūrėjai aiškiai parodo Lietuvos fotomeno nevienalytiškumą, komplikodami reprezentacinę jo paveikslą. Taip teigdamas turėčiau būti itin atsargus: mano nuomone, „stalčiuje“ arba archyve, kuriame guli keliasdešimties metų senumo fotojuostelės, ieškoti nuotraukų, kurios galėtų atspindėti *dabartinę* šalies fotografijos būklę, yra ydinga praktika. Kita vertus, būtojo laiko vaizdų paieškos *pačios savaimė* anaipol nėra ydingos, nieko bloga nėra ir tada, kai fotografas, užuot ieškojęs naujų išraiškos būdų, tęsia darbą nenukrypdamas nuo senosios estetikos (kiek tokia laikysena yra aktuali – kitas klausimas).

Kultūrinei ir socialinei situacijai sparčiai keičiantis, yra per didelė prabanga skaitmeninį atvaizdą ir naująją estetiką išstumti į reprezentacinės erdvės periferiją. Ką atsiminsime iš lietuvių XXI a. pirmojo dešimtmečio nuotraukų?

Lietuvos fotografijos *metraštis* turėtų būti labiau orientuotas į tai, ką sako šis žodis, taigi į dabartį – „Lietuvos fotografija: vakar ir šiandien“ turėtų tapti „šiandien ir rytoj“. Bent jau tam, kad neatsirastų prarastoji fotomenininkų karta.

Post scriptum

Straipnis rašytas, kai dar nebuvo išleistas albumas „Lietuvos fotografija: vakar ir šiandien 2011“. Paėmus jį į rankas, galima konstatuoti, kad sprendimas sudaryti metrašį tik iš XXI a. nuotraukų yra žingsnis pirmyn, tačiau sudarytojai, puikiai išmanantys nespaltotą XX a. fotografiją, visiškai nesigauja naujosios estetikos kontekste. Todėl esminiai fotomeno kūriniai, reprezentuojantys Lietuvos XXI a. pirmąjį dešimtmetį, liko nepastebėti. ■

- ¹ Jacques Ranciere, *The Future of the Image*, 2007.
- ² Soo Kim, diskusija „The Value of Photographs“, *Words Without Pictures*, 2009, p. 206.
- ³ Raymond'ą Bellour citavo Trondas Lundemas seminare „Indexicality: From the Photo-chemical to the Digital“, Stokholmo universitetas, 2010.
- ⁴ Brian Winston, „The Documentary Film as Scientific Description“, *Theorizing Documentary*, 1993.
- ⁵ Richard Howells, Robert W. Matson, *Using Visual Evidence*, 2009, p. 5.
- ⁶ Kevin Moore, „foRm“, *Words Without Pictures*, 2009, p. 71.
- ⁷ Charles Wolfe, „Just in time: Let us now praise famous men and the recovery of the historical subject“, *Fugitive Images: From Photography to Video*, 1995, p. 198.
- ⁸ Vilem Flusser, *Towards a Philosophy of Photography*, 1983.
- ⁹ Šiame kontekste įdomu prisiminti, kad Bresonas, britų fotografui Martinui Parrui dovanodamas garsiąją savo knygą „Lemiamas momentas“, ant viršelio pieštuku užrašė „Ne toks ir“.
- ¹⁰ *Fugitive Images: From Photography to Video*, 1995, p. 167.
- ¹¹ Daugiau apie kintančią kultūrinę ir estetinę fotografijos situaciją žr.: *Words Without Pictures* (red. Alex Klein, 2009).
- ¹² *Words Without Pictures*, 2009, p. 185.
- ¹³ Daugiau apie tai žr.: Morel Books, Tulips & Roses, mano ir Monikos Janulevičūtės kuruotą lietuviškų žinių pristatymą „Lithuanian Zines special“ Frankfurto knygų mugėje ir projektą „Sraunus“ (<http://www.likethisblog.net/?s=sraunus>).
- ¹⁴ Georges Didi-Huberman, *Confronting Images: Questioning the End of a Certain History of Art*, 2009.
- ¹⁵ Ibid.
- ¹⁶ Michael Queenland, diskusija „Is Photography Really Art?“, *Words Without Pictures*, 2009, p. 37.
- ¹⁷ Iš Wolfgango Tillmanso paskaitos Stokholme, Moderniojo meno muziejuje, 2011.

Nerijus RIMKUS. Be pavadinimo. 2010

Paul HERBST. Kaukolė. 2009

Kimm WHISKIE. Iš serijos „Supersilent“. 2010

*Petras MAZŪRAS
Šviesos barjeras
Parodos galerijoje
„Titanikas“
fragmentas
Vidmanto Ilčiuko
nuotr.*

KAIP APGAUTI PARODOS VIEŠNIA

Petro Mazūro šviesos barjeras „Titanike“

– Padarau parodą ir ji tarsi lavonas. Todėl stengiuosi kaip nors atgaivinti, pats būdamas šalia objektų, – sako Petras Mazūras.

Skulptorius sėdi parodų salės kamputyje ant kėdės ir, vos tik įeina koks žiūrovas, pakelia į orą nediduką malūnsparnio maketą, valdydamas jį distanciniu pulteliu. Orlaivio „griaučiai“ kyla iki palubės, kuri laiką sklando ore, tada lėtai nutupia ant grindų. Mazūras aiškina distancinio valdymo įgūdžius miklinantis taip, kad malūnsparnis nutūptų neapsivertęs... Beje, skrydžiui skirtą pusapvalę erdvę, kurią skulptorius vadina „neskraidymo zona“, apriboja ant galerijos grindų „išmėtyti“ ir ant lubų instaliuoti armatūros tinklai su užsilikusiais didesniais ar mažesniais betono luitais. Statybininkai išmetė juos po VDA skulptorių dirbtuvių remonto, bet Mazūras pamatė, priglaudė ir pritaikė kaip parodos „Šviesos barjeras“ objektus.

Menininkas sąmoningai sukuria energetinį parodos centrą, į kurį lankytojai įtraukiami ir iš kurio nevalingai pradeda „kelionę“. Tačiau tuo pat metu šis energetinis „taškas“ išcentruoja parodos erdvę ir parodą erdvėje – viena vertus, menamas ribas, apibrėžtas armatūros gabalų, ar „centro“ įspūdį sustiprina valdomas malūnsparnis, kuris stengiasi ore tų ribų nekirsti, antra vertus, parodos lankytojų dėmesys anksčiau ar vėliau nukrypsta į patį Mazūrą, per atstumą valdantį orlaivio „griaučius“. O jis nesibaido kontaktų su žiūrovais, tiesiog vaikšto po galeriją, mindžikuoja aplink „neskraidymo zoną“... Toks dvigubas – formalus ir psichologinis – mobilumas leidžia menininkui kompensuoti skulptūrų ir/ar objektų nejudrumą.

Pasirodo, gamindamas objektus iš poliesterio, kai skysta ir, beje, nuodinga masė virsta kieta ir skaidria medžiaga, t. y. atlikdamas tam tikrus psichofizinius judesius, skulptorius taip pat tarsi bando įveikti (tiesiogine ir perkeltine prasme) statiką ir susikaustymą. Užulaida, atrodytų,

vėjo gūσιο „pagauta“ ir sustingdyta poliesterio gabale (kaip gintaro inkluzas), aptakias lėktuvo sparno formas atkartojantis objektas, masyvios „juodosios dėžės“, paguldytos ant grindų, pakibusios palubėse, arba persišviečiantys lėktuvų atvaizdai sufleruoja žiūrovams, kad tai aerodinaminis skrydžio „siužetas“. Visi parodos objektai, tiek judantys, tiek monumentalūs ir statiški, byloja apie žemės traukos įveikimą arba „šviesos barjero“, t. y. tam tikrų ribų, peržengimą.

Bet juk žinome, kad Mazūras neina formalizmo keliu, jis labiau linkęs filosofuoti. Jam rūpi žmogaus dvasios brendimas, pakylėjimas, gyvenimo daugialypiškumas. Juodosios dėžės yra „karstai“, pritaikyti objektams laikyti ar net jiems (iš)liedinti. Objektai iš poliesterio ir objektai, įkalinti poliesteryje, yra mumifikavimo, balzamavimo, (per)laidojimo metaforos. Ir pats juodai apsirengęs Mazūras, tapęs gyvąja parodos dalimi, yra tarsi įkalintas ar budintis joje ir primena paslaptinę personažą, atliekantį laidojimo/budėjimo apeigas.

Mazūras, matyt, stengiasi suvesti sąskaitas su ta viešnia, kuri visada ateina nelaukta ir nekviesta. Ją dažnai (nu)paišo ir Ričardas Povilas Vaitiekūnas, tarsi bandytų kuriam laikui užganėdinti, gal net užkerėti, pavaizdavęs žiūrinčią ne per paties dailininko, bet per kitos sodybos langą... O Mazūras ją paperka – masyvius „karstus“ ir balzamuotus objektus priverčia kyboti ore, „sklęsti“, tarsi jie būtų besvoriai ar tiesiog tapę bekūnėmis tų objektų idėjomis, smagiai skraidina malūnsparnio skeletuką, šnekučiuojasi su parodos lankytojais... Niūrioji viešnia pasisukioja po parodą, pasiklauso skulptoriaus aiškinimų, sekdamas skeletuko mirties kilpas ore... Patinka jai šis platoniškas kolumbariumas, tie (filosofiniai) triukai, žaidimai potekstėmis. Todėl užsimeta dalgį ant peties ir, palikusi Mazūrą ramybėje, neskubėdama traukia pro Šv. Oną, Bernardinus, rusų cerkvę Maironio gatve aukštyn, buvusio vienuolyno link... ■

NEPAKARTOJAMAS AKIMIRKŲ GROŽIS

Laimos Bronislavos Pučkoriūtės kūryba

Laimos Bronislavos Pučkoriūtės pavardę tikrai derėtų ištraukti į Lietuvos kultūrai nusipelnusių asmenybių sąrašą, į kurį patektų menininkai, kūrę sudėtingais ideologinių ir politinių suvaržymų laikais, bet sugebėję netomis aplinkybėmis su deramu orumu puoselėti Lietuvos meninę kultūrą.

Pučkoriūtė nedažnai rengė personalines parodas, bet jos kūrybos rezultatą kas mėnesį pamatydavo skaitytojai – išeidavo naujas *Kultūros barų* numeris. Iš pradžių tai buvo visai nedidelio formato nespalvotas žurnalas, primargintas smulkaus šrifto tekstais – taupyta vieta, neleista palikti tuščios erdvės, vengta pauzių, reikalauta visus puslapius aklinau užpildyti informacija ar smulkiais iliustracijomis ir fotografijomis. Toks tada buvo periodikos stilius, tokie jai kelti reikalavimai. Vis dėlto *Kultūros barai* smarkiai išsiskyrė bendrame kontekste ne vien turiniu, bet ir išvaizda. Profesionalio grafike ne tik maketuodavo žurnalą, parinkdama tekstų ir iliustracijų vietą, bet dažnai ir pati iliustruodavo prozos ir poezijos kūrinius.

Per tą ketvirtį amžiaus, kai žurnalo dailininke dirbo Pučkoriūtė, daug kas keitėsi – tiek mėnraščio formatas, tiek „kepurės“ dizainas ir šriftas, sumažėjo atsitiktinio dekoro ir vinječių, atsirado spalvoti viršeliai ir spalvotos reprodukcijų įklijos.

Grafiką Pučkoriūtė 1951–1957 m. studijavo Valstybiniame dailės institute, Jono Mackonio, Juozo Kėdainio mokinė buvo puiki piešėja.

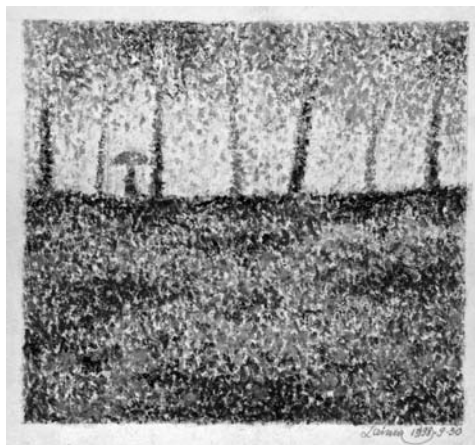
Baigusi mokslus, buvo priimta į Dailininkų sąjungą, dalyvavo parodose, bet daugiausia kūrė knygų viršelius, apžankus ir iliustracijas, pasitelkdama lino, medžio raižybos, litografijos technikas, piešinius plunksnele, teptuku, tušu.

Pučkoriūtė iliustravo Juozo Baltušio „Parduotų vasarų“ pirmą (1957 m.) ir antrą (1969 m.) dalį, sukūrė šioms knygoms puikius poetiškus minimalistiškai stilizuotus raižinius. Jos sukurtos knygų iliustracijos visada išsiskiria ne tik puikiu piešiniu, ekspresija, bet ir autentišku aplinkos vaizdavimu.

Pasitraukusi iš aktyvios darbinės veiklos, grafike nesiliovė kurti – aliejine pastele piešia peizažines miniatiūras. Impresionistinės, postimpresionistinės maneros kūriniai puikiai atskleidžia peizažo nuotaiką, niuansus, erdvės pojūtį.

Subtili spalvų gama, tiesiog apčiuopiamai mirguliojantis, virpantis oras atskleidžia nepakartojamą kiekvienos akimirkos grožį.

Laimos Pučkoriūtės jubiliejinėje parodoje Vilniuje, Šv. Jono gatvės galerijoje, buvo eksponuojamos ne tik knygų iliustracijos, naujais piešiniais, bet ir senieji *Kultūros barų* numeriai, kurių dizainu rūpinosi dailininke, sukūrusi šio žurnalo ne tik pavidalą, bet ir įvaizdį. ■

Laima Bronislava PUČKORIŪTĖ. *Minčių alėja*. 1998.
Aliejinės pastelės; 9,1x10

KURKIME ERDVĘ LIETUVIŲ IR LENKŲ DIALOGUI

Su Małgorzata Kasner kalbasi Edita Degutienė

Lenkijos institutas Vilniuje nepaprastai plačia veikla išsiskiria iš kitų sostinėje esančių įvairių valstybių kultūros atstovybių. Tai didžiulis dabartinės jo vadovės, humanitarinių mokslų daktarės Małgorzatos Kasner nuopelnas. Prieš dvejus metus ji sugrįžo vadovauti institutui jau antrą kadenciją. Plačiau papasakoti apie instituto veiklą ir apie tai, kokie gyvenimo vingiai atvedė ją į Lietuvą, mielai sutiko pati direktorė.

Edita Degutienė: *Kalbate beveik nepriekaištinga lietuvių kalba, nors, kiek žinau, neturite lietuviškų šaknų, nesate kilusi iš Lietuvos. Varšuvos universitete baigėte polonistiką su lituanistine specializacija, pasakui ten dėstėte lietuvių kalbą ir literatūrą. Kas nulėmė, kad nusprendėte gilintis būtent į mūsų kalbą, juk tarp lenkų ji tikrai nėra populiari?*

Małgorzata Kasner: Iš tikrųjų lietuviškų šaknų neturiu. Į lietuvių kalbą atvedė mano nuolatinis ieškojimas ko nors įdomaus. Polonistikos studijų metais vis siečiau gilintis į kažką naujo, man nežinomo, papildomai studijavau teatrologiją, kurį laiką domėjausi vaikams skirta dramaturgija ir teatru. Tačiau vis tiek jaučiau, kad nerandu savęs. Mokydamasi ketvirtame kurse 1988 m. pamačiau skelbimą, kad Lenkų kalbos ir literatūros fakultete galima papildomai studijuoti lituanistiką. Buvo be galo įdomu, kas gi ta lituanistika – juk ničnieko apie ją nežinojau. Tiesa, iškilo pro-

blema: reikėjo pradėti nuo pirmo kurso, tad aš per likusius porą metų turėjau išeiti dar ir pirmųjų trijų kursų programą. Žengti šį žingsnį mane labai padrąsino žinoma slavistė prof. Elżbieta Smułkowa, viena iš lituanistikos studijų Varšuvos universitete steigėjų. Padėjo iš Punsko, Seinų kilę lietuviai, kurie dėstė mums lietuvių kalbą. Taigi įveikiau visus sunkumus. Beje, iki šiol palaikau ryšius su savo dėstytojomis, vėliau kolegėmis Irena Aleksaite ir Nijole Birgeliene, puikia poloniste, žinomo poeto Sigito Birgelio žmona. Jie abu, be kita ko, aktyviai dalyvauja Punsko, Seinų krašto lietuvių kultūriniam gyvenime.

Turiu pripažinti, kad lituanistinių studijų pradžia buvo labai sunki, niekada nemaniau, kad lietuvių kalba tokia sudėtinga.

E. D.: *Ar dėstydama Varšuvoje turėjote daug lituanistikos studentų? Kokių motyvų vedami jie dažniausiai pasirenka šias studijas?*

M. K.: Baltistika, lietuvių ir latvių kalbų specialybė dabar labai populiari Varšuvos universitete. Kasmet būna dideli konkursai, nes priimama tik apie 30 žmonių. Norinčiųjų vis gausėja. Jaunimas siekia susipažinti ne vien su jiems mažai žinoma kalba, filologija, bet ir su tautos kultūra. Dėl panašių priežasčių lenkus traukia ir, pavyzdžiui, vengrų, švedų kalbos.

E. D.: *Man, keliolika metų gyvenusiai Varšuvoje, nuolat krisdavo į akis, kad Jūsų šalis nepaprastai daug*

dėmesio skiria tiek savo kultūros sklaidai, tiek apskritai Lenkijos ir lenkybės propagavimui. Savaiame suprantama, didelį vaidmenį atlieka Lenkijos institutai. Kiek visame pasaulyje yra tokių kultūros centrų? Kaip jiems sekasi kituose kraštuose?

M. K.: Pasaulyje yra 22 tokie institutai kaip mūsų Vilniuje. Planuojama atidaryti keletą naujų kitose šalyse – Kinijoje, Japonijoje, Indijoje. Kiekvienam institutui iškyla specifinės užduotys, atsižvelgiant į valstybę, kurioje jis veikia. Kadangi mes atstovaujame šalies užsienio politikai, atsiveria labai plačios veiklos galimybės ir sritys. Visada orientuojamės į tai, ko reikia vietinei kultūros ir visuomenės „rinkai“.

E. D.: Lietuvoje net ūkio pakilimo metais, kai lenkų ekonomistai, tarp jų garsusis Leszekas Balcerowiczius, liaupsino mūsų šalies pasiekimus, kultūrai vis stigdamo lėšų. Dabar dėl pasaulį apėmusio ūkio nuosmukio mūsų nacionaliniams orkestrams, muziejams, teatrams, Filharmonijai, kultūros leidiniams valstybės parama tiesiog drastiškai sumažėjo. Kaip šiuo metu jaučiasi Lenkijos kultūra? Matant Jūsų instituto nepaprastai plačią veiklą, susidaro įspūdis, kad finansiškai esate aprūpinti. Kiek, jei ne paslaptis, lėšų valstybė skiria Lenkijos institutui?

M. K.: Jokios paslapties nėra. Mūsų instituto metinis biudžetas, skiriamas projektams, apie 100 tūkstančių eurų. Be abejo, kai kurie mūsų projektai finansuojami papildomai. Turime teisę dalyvauti įvairiuose konkursuose, teikti paraiškas naujiems sumanymams įgyvendinti, ir, jeigu jie sulaukia pritarimo, gauname daugiau pinigų.

E. D.: Turbūt vis dėlto neišsiverčiate be rėmėjų – juk į Vilnių kviečiate koncertuoti ir labai iškilus Lenkijos atlikėjus, o tai brangiai kainuoja. Kas Jums padeda? Ar tik lenkų įmonės, verslininkai?

M. K.: Tiesą sakant, pagrindiniai ir svarbiausi rėmėjai yra partneriai, prisidedantys prie mūsų veiklos. Lenkijos institutas Vilniuje organizuoja daugiau kaip 100 renginių per metus, tai yra apie 70 originalių projektų, kuriuos sudaro įvairūs smulkesni renginiai. Beveik niekada savo projektų neįgyvendiname savarankiškai, kitaip tariant, be partnerių Lietuvoje.

Mūsų partneriai – tai Lietuvos institucijos: Filharmonijos, muziejai, festivaliai, teatrai, universitetai, bibliotekos, kitos įstaigos ir organizacijos, kurios pačios nori ir su kuriomis mes norime bendradarbiauti. Bendri projektai – tai abipusė nauda. Ir visų pirma ne finansinė, o „daiktinė“. Tai yra salių „paskolinimas“, projektų rengimas, renginių aptarnavimas ir t. t. Jeigu už kino, teatro ar koncertų salės nuomą turėtume mokėti, tai kainuotų milžiniškus pinigus ir savo lėšomis to tikrai nepajėgtume padaryti. Kita vertus, pavyzdžiui, lenkų filmų pristatymą – XI lenkų kino savaitę šiemet svariai parėmė Lenkijos kino meno institutas (PISF), be to, kai kuriems projektams papildomų lėšų skiria Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerija, Lenkijos miestų savivaldybės arba kitos institucijos. Į savo veiklą visada stengiamės įtraukti lenkiškas ir lietuviškas įstaigas, tiesti tarp jų savotiškus tiltus. O iš verslo atstovų gauname bene mažiausią paramą.

Norėčiau pridurti, jei kartais nepavyksta įgyvendinti kai kurių projektų, tai anaipol ne dėl finansų stokos, bet dėl kitų priežasčių: nepasitikėjimo, menko susidomėjimo ir t. t. Problemų dėl finansinės paramos mums nekyla, nors, kaip sakoma, „apetitas atsiranda bevalgant“, taigi visada norėtusi turėti daugiau lėšų.

E. D.: Šiemet Lenkijos institutas Vilniuje šventė savo 15-ąjį gimtadienį. Jis paminėtas ištis įspūdingai – su apdovanojimais, su didžiuliu koncertu. Į milžinišką Chodkevičių rūmų kiemą vos galėjo tilpti visi klausytojai. Bendradarbiaudami su Lietuvos dailės muziejumi surengėte Fryderyko Chopino muzikinio salono koncertų ciklą. Ne tik Vilniaus, bet ir kitų miestų salėse surengėte gausybę Czesławui Miłoszui skirtų konferencijų, aptarimų, poezijos skaitymų. Net sakoma, kad Miłoszo minėjimas visiškai nustelbė M. K. Čiurlionio mirties metines, tačiau tai turbūt pačios Lietuvos kaltė. Kas dar svarbaus įvyko instituto pastangomis? Įdomu sužinoti, ar daug žmonių dirba jame?

M. K.: Instituto kolektyvą sudaro aštuoni žmonės, iš jų keturi koordinuoja įvairių sričių projektus. Dirbame labai intensyviai, nes kiekvieną savaitę turime kokį nors renginį, o kartais net kelis per dieną.

Šiais metais be visų konkrečiai mūsų organizuotų konferencijų, seminarų, diskusijų, filmų peržiūrų, koncertų vyko ir reikšmingi edukaciniai projektai: konferencijos ir seminarai, rengti kartu su Lietuvos istorijos institutu, Vilniaus universitetu, Valdovų rūmų muziejumi. Palaikome glaudžius ryšius su Vilniaus universiteto biblioteka, drauge organizavome parodas, skirtas Czesława Miłoszo jubiliejui, atidarėme jo vardo skaityklą. Labai artimai bendradarbiaujame su Lietuvos dailės muziejumi. O kiekvienas vizitas Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, atveria naujus mūsų bendradarbiavimo akiračius. Ištikimi instituto partneriai yra Lietuvos bibliotekos, kurių patalpose rengiame ne tik parodas, bet ir susitikimus su miestų ir miestelių bendruomenėmis. Įdomu, kad dažnai ne mes kreipiamės į bibliotekas, bet jos kviečia mus rengti parodas, kitus projektus. Mes tuo labai didžiuojamės!

Parodų esame organizavę be galo įvairių. Dabar per Lietuvą keliauja lietuvių itin mėgstama fotografijų paroda „Lenkijos kalnai“ – daug kam naujiena, kad mūsų šalyje yra kalnų... Nuolat dalyvaujame Tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje, pristatydami gausius lenkiškus leidinius ir jų autorius. Rengiame parodas ir koncertus viešosiose miesto erdvėse: vasarą kvietėme gėrėtis Lenkijos peizažais, apsilankyti Adomo Mickevičiaus muziejaus kiemelyje, kur jau dvyliką kartą vyko vasaros koncertai. Nepaprastai džiaugiuosi, kad šiemet Lenkijos pirmininkavimo Europos Sąjungos tarybai proga mums pavyko įgyvendinti išskirtinį projektą – parodyti Vilniuje šiuolaikinio lenkų dizaino pasiekimus. „Pridėtinė vertė. Pasaulinis dizainas iš Lenkijos“ – tai neeilinė paroda, nes joje pristatomi gambiausių mūsų kūrėjų darbai, pradedant namuose, buityje ar biure reikalingomis naujoviškiausiomis kėdėmis, sofomis, neįgaliesiems būtina įranga, baigiant aplikacijomis išmaniesiems telefonams, kompiuteriniais žaidimais. Tai lenkų produkcija, kuri keliauja po visą pasaulį ir akivaizdžiai rodo, kad ne tik naudojames tuo, ką sumano, pagamina kiti, bet ir patys kuriamė šiuolaikinius, originalius produktus, kuriais noriai naudojasi kitų kraštų gyventojai. Paroda atskleidžia lenkų tautos kūrybiškumą, talentą, dinamiškumą. Jos

organizavimas pareikalavo didžiulių instituto pastangų, bet mums daug padėjo partneris Varšuvoje – Lenkijos pramonės dizaino institutas, o Vilniuje – Dailės akademija. Didžiuojamės, kad galėjome pristatyti visai kitą Lenkijos pasiekimų sritį – mums labai reikia kalbėtis apie šiandieną, apie ateitį, ne vien tik apie mūsų šalių praeitį.

E. D.: *Su Lenkija susijusias parodas, konferencijas rengiate ne tik Vilniuje, nuolat važinėjate ir po mūsų šalies provinciją, apskritai domitės mūsų gyvenimu. Ar išvelgiate kokių nors skirtumų tarp Lietuvos ir Lenkijos visuomenių?*

M. K.: Man Lietuva labai artima: ne dėl mano kilmės (lietuviškų šaknų, kaip minėta, neturiu), bet dėl metų, kuriuos čia praleidau, dėl darbų, kuriuos nuveikiau (ir dar tikiuosi nuveikti). Žaviuosi nuostabia Lietuvos gamta, architektūra ir žmonėmis. Esu dėkinga savo valstybei, kad turiu unikalią progą čia dirbti. O žmonės panašūs visur. Abiejose sienos pusėse žmonės domina panašūs dalykai, turime panašių rūpesčių. Apskritai lietuviai ir lenkai daug kuo artimi: gerbiame savo istoriją, kultūrą, kalbą, pykstame, kai kiti žiūri į mus su panieka, kai mūsų negerbia... Gal būtent todėl taip lengvai pasiduodame stereotipams, kurie priklauso ne nuo argumentų logikos, o nuo emocijų? Gal dėl to ir tarpusavyje sunku susikalbėti? Manau, turiu teisę pasakyti, kad man baugu matyti jaunlietuvių eitynes, kurių dalyviai įsiaudrinę skanduoja „Lietuva – lietuviams“. Jeigu visuomenė niekaip į tai nereaguoja, tai tik rodo jos nesugebėjimą būti savo valstybės piliečiais. O būti piliečiu – reiškia būti atsakingam ne tik už save, bet ir už kitus.

E. D.: *Gyvendama Varšuvoje gana dažnai atvykdavau į Vilnių ir man susidarė keistas, gal neteisingas, įspūdis, kad jame, beveik tris kartus mažesniame už Lenkijos sostinę, kultūros renginių įvairovė didesnė, o kultūrinis gyvenimas intensyvesnis. Ar jūs irgi tą pastebite? Jei tai tiesa, kaip manote, kas tą lemia, gal mes, lietuviai, labiau linkę į meną, o lenkai – į verslą?*

M. K.: Nesugebėsiu atsakyti, nes žymiai daugiau laiko būnu Vilniuje nei Varšuvoje. Anksčiau penkerius metus vadovavau Lenkijos institutui, dabar jau dve-

jus metus dirbu antrą kadenciją, o juk prieš šį darbą stažavausi Vilniaus universitete, vėliau rašiau daktaro disertaciją, taigi čia praleidau daugiau negu pusę savo brandaus gyvenimo.

E. D.: *Beveik kaip M. K. Čiurlionis Varšuvoje...*

M. K.: Nedrįsčiau lygintis su šiuo didžiu jūsų menininku, bet pagal gyvenimo kaimynų sostinėje trukmę tikrai panašu (*juokiasi*).

Taigi Varšuvos kultūros kasdienybę pažįstu menikai. Vis dėlto manau, kad tai gyvybingas ir dinamiškas miestas, kuriame gausu kultūros įvykių. O apie Lietuvą galiu pasakyti štai ką: tiek jūsų didmiesčiuose, tiek mažuose miesteliuose ištis vyksta daugybė visokiausių festivalių, muzikos, poezijos, kino vakarų, susitikimų. Nuostabus tradicinis renginys – Poezijos pavasaris, lietuviai vis dar labai gerbia ir myli žodį, už tai jie tikrai verti pagyrimo. Man susidarė įspūdis, kad kiekviena vietos bendruomenė turi savo šventes, savo festivalius. Šiuo požiūriu lietuviai veiktūs, o mūsų institutui dėl to tik geriau – nebūtina apsiriboti Vilniumi, turime plačias galimybes plėtoti veiklą visoje šalyje. Antai Druskininkai rengia poezijos rudenį, Kėdaičiuose daug projektų vyksta Krašto muziejuje ir Dugiakultūriame centre, Kaunas, Klaipėda turi džiaz, teatro festivalius... Visur randame draugų ir partnerių. Bendradarbiaujame su Rokiškiumi, Utena, Taurage, su daugeliu kitų vietovių. Būtent todėl, kad kultūrinis gyvenimas labai intensyvus.

E. D.: *Sovietmečiu mūsų kino teatrai rodė daug lenkų filmų, žiūrovai juos labai mėgo dėl puikios režisūros ir talentingų aktorių, pasaulyje garsėjo jūsų kino operatoriai... Lenkijos kinematografininkai ypač mokėjo ekranizuoti savo literatūros klasikų kūrinius. Priešingai nei mūsų šalyje, tam buvo skiriama kur kas daugiau dėmesio ir lėšų, nors nufilmuoti tokias epopėjas – labai brangus malonumas. Ką šiandien daugiausia kuria Lenkijos kino menininkai? Ar jau visiškai nuėjo nuo arenos senieji grandai Andrzejus Wajda, Andrzejus Lapickis, Danielis Olbrychskis, Beata Tyszkiewicz ir kiti?*

M. K.: Didžiosios lenkų kino asmenybės vis dar filmuoja ir filmuojasi. Tai neblėstančios, visų prisimenamos žvaigždės. Kita vertus, mūsų kinematografas

šiuo metu irgi sparčiai auga, tad naujųjų laikų kino klasiką kuria jau vidurinės kartos menininkai, jų darbai kitokie, šiuolaikiškesni, ir mes tikrai turime ką parodyti Lietuvos žiūrovams tradicija tapusiose lenkų kino savaitėse. Tačiau noriu pabrėžti, kad institutas ne tik atveža čia geriausius, įdomiausius filmus. Kasmet kviečiame lietuvių kino atstovus, žurnalistus, kritikus, kino teatrų vadovus, žmones, kurie planuoja su kinu susijusius renginius, į Tarptautinį lenkų kino festivalį Gdynėje. Jau keletą metų apie dešimt lietuvių keliauja ten su mumis. Grįžę jie panaudoja visą gautą informaciją rengdami svarbiausius Lietuvos festivalius: Kino pavasarį, Scanoramą, Kauno ir Panevėžio kino festivalius. Dėl lenkiškų filmų verda net konkurencinė kova. Pavyzdžiui, šiemet daug kas pageidavo rodyti Lecho Majewskio „Malūną ir kryžių“. Aplinkybės susiklostė palankiausiai mums ir šis puikus filmas buvo pademonstruotas mūsų filmų savaitėje, o Kauno festivalis rodė kitą lenkišką filmą, kurio mums nepasisekė gauti. Rengdami tokias kino šventes turime įdėti daug pastangų, tačiau labai didžiuojusi, kad mūsų filmai tokie populiarūs ir taip gerai vertinami. Manau, tai, kad tenka dėl jų pakovoti, liudija didžiulę lenkų kinematografo sėkmę.

E. D.: *Vyresnioji lietuvių karta dar prisimena gan dažnas Varšuvos teatrų gastroles Vilniuje. Abiejų šalių operos ir baleto teatrai keisdavosi spektakliais. Vilniaus opera, pamenu, sukėlė tikrą furorą Varšuvos didžiajame teatre. Ar šiandien Lenkijos visuomenė ką nors žino apie mūsų dainininkus, aktorius, režisierius? Ar lietuvių teatras dabar sulauktų tokio pasisekimo?*

M. K.: Neabejoju, kad taip. Lietuvių teatras jau daugelį metų yra aukščiausios klasės menas, keliantis giliausias emocijas. Prisiminkime: Torunės tarptautiniame teatro festivalyje *Kontakt* visi verždavosi pamatyti būtent lietuvių pastatymus. Tai truko kelis dešimtmečius. Jūsų teatro pasiekimai milžiniški ir Lenkijos kultūrinė visuomenė šį faktą žino. Pasiteiravę bet kurio išprususio lenkų inteligento, ką jis žino apie Lietuvos kultūrą, manau, pirmiausia išgirstume: lietuvių teatras. Specialistams, kurie domisi kino dokumentika, lietuvių pasiekimai šioje srityje taip pat reikšmingi. Turiu

omenyje ir tokius originalius kino meno reiškinius kaip Jono Meko kūryba ar *Fluxus*.

Lietuviai Lenkijoje nuolat dalyvauja ir kitų meno sričių projektuose. Neseniai Gdanske įvyko Svajonės ir Pauliaus Stanikų kūrinių paroda, daugybė lietuvių dailininkų darbų eksponuota Varšuvos šiuolaikinio meno centre Ujazdowskich rūmuose, kituose muziejuose. Vadinasi, lietuvių kultūra, dailė Lenkijoje matoma, tik, deja, mažiau apie tai girdime, nes žiniasklaida menkai gilinasi į kultūros sritį, ypač jeigu neižvelgia galimos sensacijos. Pastebiu, kad kultūros tematika yra tartum nišinė. Todėl džiaugiuosi, kad *Kultūros barai* nori skirti savo puslapius taip pat ir Lenkijos instituto veiklai.

Na, o Lietuvos kultūros pasiekimų garsinimui pasaulyje ir kultūros institucijų sistemingai plėtrai, mano giliu įsitikinimu, galima ir reikia padaryti daugiau. Viską lemia ne tiek finansinė valstybės pagalba, kiek jos požiūris į kultūrą kaip į tautos vertybę, didžiausią turtą. Būtent todėl Lenkijoje turime tankų institutų tinklą, pavyzdžiui, A. Mickevičiaus institutas irgi propaguoja lenkų kultūrą užsienyje. Lenkijos kinematografo plėtrai nepaprastai padeda minėtasis Lenkijos kino meno institutas. Tai, kad nuolat sukuriama tiek naujų gerų filmų, išugdoma naujų talentingų režisierių, aktorių, operatorių, scenaristų, yra šio instituto nuopelnas. Pabrėžiu – šis institutas yra valstybinis. Panašų vaidmenį teatro gyvenime atlieka Teatro institutas, skatinantis jaunus kūrėjus, atrenkantis teatrinius projektus ir, žinoma, remiantis teatru. Tokia yra valstybės politika – remti, palaikyti įvairias kultūros sritis. Pagalba anaip tol ne vien pinigais. Nesame tokia turtinga šalis, kad galėtume visiškai finansiškai išlaikyti mūsų kultūros įstaigas, bet juk jokia valstybė negali sau to leisti. Tačiau būtina laikytis principo, kad parama kultūrai yra valstybės interesas.

Kadangi mecenatystė ir Lenkijoje nėra toli pažengusi, mūsų meno paramos institutai patys stengiasi gauti lėšų iš bankų, verslo korporacijų. Taip atsiranda svarbūs spektakliai, parodos, koncertai. Tarp jų ir didžiausia Lenkijos teatro scena – Televizijos teatras.

E. D.: *Grižkime prie Jūsų darbo Lietuvoje. Pastaruoju metu iš Varšuvos be paliovos sklinda aršios pre-*

tenzijos, nurodymai, kone ultimatumai Lietuvai. Ne mažiau aršiai nusiteikę ir vietinių lenkų veikėjai. Tai kursto nesantaiką tarp mūsų tautų ir toli gražu negerina lenkų įvaizdžio. Kaip ši slogi atmosfera paveikė Jūsų veiklą Vilniuje?

Ar Jūsų nešokiruoja tautiečių teiginiai, kad Lietuvoje jie diskriminuojami, nutautinami, yra beveik beteisiai? Šias dejonas kritikuoja net kai kurie Lenkijos politikai, apžvalgininkai.

M. K.: Trumpai pasakysiu: manęs nešokiruoja, nes matau, kiek daug yra problemų. Liūdna, kad iki šiol jos neišspręstos. Kaip savo valstybės tarnautoja žinau, kokios tos problemos, jų neignoruoju, nelaikau nevertomis dėmesio. Esu įsitikinusi, kad galima jas išspręsti. Savo darbe neskirstau Lietuvos piliečių į lenkus, lietuvius, ukrainiečius, baltarusius ar rusus. Gerais projektais, bendravimu ir bendradarbiavimu norime parodyti visų pirma tai, kas mus sieja, o ne kas skiria.

Lenkijos institutas turi daug ištikimų partnerių vi-soje Lietuvoje (ir kasmet randame naujų!), santykiai su jais yra šilti, draugiški, kartu organizuojame renginius ir darome viską, ką ir anksčiau darydavome. Neišsižadame esminio tikslo – kurti erdvę lietuvių ir lenkų dialogui.

E. D.: *Esate ir Lenkijos ambasados pirmoji patarėja. Kaip, Jūsų nuomone, toliau klostysis mūsų šalių santykiai? Ar teisūs tie, kurie tvirtina, esą Lenkija jau dvidešimt metų tiesia Lietuvai ranką, bet nesulaukia jokio atsako?*

M. K.: Žinau viena – privalome būti išmintingi ir siekti gerų tarpusavio santykių. Kultūros ir mokslo srityse, kurios man artimiausios, išminties, manau, netrūksta. Regime atsakomybės už viską, kas dar nepadaryta, būtinumą. Tai, apskritai kalbant, kiekvieno sąmoningo žmogaus pareiga, ar ne? O rankos ištiesimas? Nenoriu nieko kaltinti, teisti, nes mano darbo srityje yra tik tarpusavio rankų padavimas – tai mūsų veiklos esmė. Kai atsiranda problemų, ginčytinų klausimų, visada tiesiame ranką. Ir turiu pasakyti, kad mūsų partneriai dažniausiai atsako tuo pačiu. Labai norėčiau, kad šis „atviras delnas“ skatintų visus mūsų lietuvius draugus elgtis taip pat.

E. D.: *Dėkoju už pokalbį.* ■

Arthur HERMANN

VOKIEČIŲ MAŽUMOS PATIRTIS KAIP NESEKTINAS PAVYZDYS KITOMS MAŽUMOMS

Prieš 70 metų beveik visa vokiečių mažuma, daugiau kaip 50 000 asmenų, pasitraukė iš Lietuvos,¹ užimtos sovietų. Radikaliai pasikeitus santvarkai, vokiečių mažuma ėmė reikalauti, kad Vokietijos vyriausybė kuo greičiau sudarytų sąlygas jiems išvykti iš okupuotos šalies. Kai 1941 m. sausio 10 d. buvo pasirašyta Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sutartis, nusidriekė ilgos eilės norinčiųjų užsiregistruoti repatriacijai. Repatriantai nematė ateities, valdant sovietams, be to, tikėjo nacių pažadais, kad bus apgyvendinti neseniai užimtose Lenkijos žemėse. Netrūko ir tokių, ypač tarp jaunesniųjų, kurie jau anksčiau savo likimą buvo susiję su Vokietija.

Mažumų padėtis visur ir visada sudėtinga, nes jos yra trigubai įsipareigojusios: tai valstybei, kurioje gyvena, valstybei, iš kurios yra kilusios arba kurios kultūrai save priskiria, ir savajai mažumai, kurią nori išlaikyti gyvybingą. Šios trigubos pareigos apsunkina mažumų gyvenimą net demokratiškose ir liberaliose šalyse, o diktatūros sąlygomis mažumų padėtis darosi tiesiog nepakeliama. Nacionalizmo pagrindu tvarkomos valstybės, o prie tokių priskirtina ir Smetonos Lietuva, griežtai varžė mažumų teises. Taigi gimtasis kraštas reikalavo iš kitataučių demonstratyvaus pilietinio paklusnumo, o kilmės šalis laukė iš jų, kad elgtųsi taip, tarsi būtų jos piliečiai. Nacionalsocialistinė Vokietija tautiečius užsienyje ne tik ragino jaustis vokiečiais, bet ir vertė visiškai atsiduoti reichui, perimant nacių ideologiją. XX a. 4-ajame dešimtmetyje mažumos buvo verčiamos rinktis vieną iš dviejų: arba tarnauti šaliai, kurioje gyvena, arba angažuotis savo kilmės valstybei. Vokiečių mažuma pradėjo abejoti, kas yra tikroji jų tėvynė – Lietuva ar Vokietija. Pareigų savajai valstybei pradėta vengti, imta vis labiau

pasitikėti vilionėmis, sklindančiomis iš Vokietijos. Tokia laikysena prisidėjo ir prie 1941 m. repatriacijos, ir prie to, kad 1942 m. nemaža vokiečių dalis sugrįžo į Lietuvą jau kaip kolonistai, ir pagaliau lėmė savo tapatumo praradimą pokarinėje Vokietijoje.

Norėčiau apsvarstyti tris problemas:

- a) kas sukėlė vokiečių kilmės Lietuvos piliečių nepasitenkinimą šalimi, kurioje jie gyvena;
- b) kas sugundė vokiečius, buvusius Lietuvos piliečius, prisidėti prie šalies germanizavimo;
- c) kokią poziciją Lietuvos vokiečių ir jų kraštiečių „landsmanšaftas“ užima dabartinėje Vokietijoje.

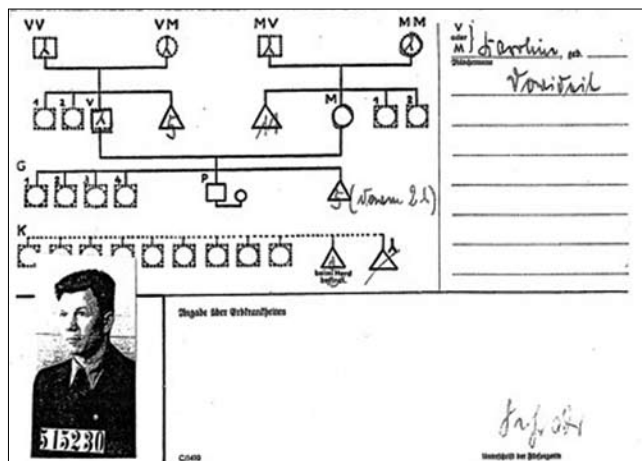
I

Iš gana gausių naujų tyrinėjimų² jau aiškėja vokiečių mažumos laikysena ir likimas Lietuvoje ir Vokietijoje 1918–1945 m., nors kai kurie įvykiai ir motyvai dar nepakankamai išnagrinėti. Istorikai neabejoja, kad vokiečių mažuma apčiuopiamai prisidėjo prie Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 m., nemažai asmenų savanoriais išėjo į kariuomenę,³ rūpinosi šalies verslo stiprinimu.⁴ Sukūrė vokiečių partiją, dalyvavo konstitucinio Seimo ir vėliau Seimo darbe, aktyviai svarstė mažumų teises.⁵ 3-iajame dešimtmetyje vokiečiai buvo laikomi lojaliais mažuma. Bet po 1926 m. perversmo Lietuvoje, o ypač po 1933 m., kai Vokietijoje valdžią paėmė nacionalsocialistai, lietuvių ir vokiečių tarpusavio pasitikėjimas pradėjo silpti. Lietuvoje buvo įvesta karo padėtis, panaikintas Seimas, mažumų teises imta vis labiau varžyti, daug mažumų atstovų buvo nušalinta nuo valstybinės tarnybos. Smetona lietuvius laikė šeimininkais,

o mažumas – tik svečiais. Lietuvių verslininkai, padedami valdžios, ėmė stelbti mažumų verslą. Tačiau mažumas ypač įskaudino tai, kad buvo apsunkintas jų mokyklų išlaikymas, bandyta paversti jas lietuviškomis.⁶ Uždrausta mažumų mokyklas lankyti tiems vaikams, kurių tėvai pagal pasą yra lietuviai, nors per vienintelį 1923 m. surašymą lietuviais užrašyta daugelis kitataučių.

4-ajame dešimtmetyje tai sukėlė vokiečių, ypač jaunesnių ir labiau išsilavinusių, nepasitenkinimą, jie pasijuto šiai valstybei nereikalingi, jos atstumti. Veiklesnieji pradėjo orientotis į Vokietiją, o ten kaip tik stiprėjo nacionalsocialistų ideologija. Jau 1930 m. NSDAP įkūrė Rytų Europos skyrių ir pradėjo telkti tautiečius užsienyje. Naujus vėjus greitai pajuto ir Kulturverbandas – kultūros draugija, įkurta 1924 m. ir vienijanti visus vokiečių kilmės asmenis Lietuvoje. Senąją Kulturverbando vadovybę, glaudžiai bendradarbiausią su Lietuvos valstybinėmis institucijomis, 1931 m. pakeitė tautiškiau nusiteikę asmenys, siekę stiprinti ryšius su Vokietija ir skleisti vokiečių kultūrą Lietuvoje.

Vokietijoje plintantis nacizmas kėlė didelį nerimą Lietuvos vyriausybei ir visuomenei. Pradėta nepasitikėti ne tik Klaipėdos krašto, bet ir Lietuvos vokiečiais (šias abi grupes reikėtų skirti, nes jos tarp savęs net nepalaikė ryšių). 1933 m. į valdžią Vokietijoje atėję nacionalsocialistai sustiprino paramą visoms vokiečių mažumoms užsienyje, jau nesitenkindami vien vokiečių kultūros palaikymu. O Lietuva dar labiau stengėsi sulietuvinti mažumų mokyklas. Mažumų protestai, kreipimaisi į prezidentą nepadėjo. Beliko steigti privačias mokyklas be valstybės paramos, bet tam reikėjo lėšų ir teko kreiptis į įvairius valstybinius ir privačius Vokietijos fondus. Lietuva, kaip ir kitos tų laikų valstybės, draudė gauti finansavimą iš užsienio, todėl prašytojai bandydavo apeiti kontrolę. Pinigų pervedimai slaptais kanalais visose valstybėse anais laikais buvo įprasta procedūra, šalių saugumo tarnybos apie tai žinojo. Lietuva irgi lygiai taip pat rėmė lietuvių mažumą Vokietijoje. Kartais būdavo iškeltos bylos ir nubaudžiama vienos valstybės mažuma, kurios kilmės šalis netrukus už tai atsilygindavo tuo pačiu, bet apskritai niekas dėl to pernelyg nesijaudino. Kur kas blogiau, kad tokios aplinkybės kriminalizavo mažumas ir kartu priėjo jas prie lėšas teikiančių institucijų. Tai irgi prisidėjo prie to, kad vokiečių mažuma savo likimą ėmė vis labiau sieti su

Rasinio patikrinimo kortelė. Ilustracija iš Gerhardo Neubacherio straipsnio „Salzburg - Preußen - Polen - Russland - Litauen - Deutschland 1731-1945. Eine Familie, sechs Staaten“ (Zalcburgas, Prūsija, Lenkija, Rusija, Lietuva, Vokietija 1731–1945. Viena šeima, šešios valstybės). In: *Annaberger Annalen*, nr. 19, 2011. Spausdinama autoriui maloniai sutikus

Vokietija ir vis arčiau nusiteikė prieš Lietuvą. Reichas sudarė geras sąlygas vokiečių kilmės jaunimui ir studentams lankyti Vokietijoje, dalyvauti įvairiuose kursuose, kur, aišku, nevengta diegti nacionalsocialistinės ideologijos.

Istorikai ginčijasi, nuo kada Kulturverbandas persiėmė nacių ideologija ir pradėjo vykdyti Berlyno užmačias. Harry's Stossunas lūžio metais laiko 1936-uosius,⁷ o Ingrida Jakubavičienė, remdamasi Lietuvos saugumo pranešimais, datą paankstina iki 1933 m.⁸ Nors visi tyrinėtojai pripažįsta, kad Lietuvos saugumas dirbo efektyviai, tačiau abejotina, ar jis sugebėjo nacių atskirti nuo tautiškai nusiteikusio vokiečio. Lietuvių tyrinėtojai net dabar nežvelgia tarp jų didelio skirtumo. Vis dėlto reikėtų pritarti Jakubavičienei, kad du svarbiausi Kulturverbando veikėjai jau nuo 1933 m. artimai bendravo su nacių organizacijomis Vokietijoje, nors joms būdingą jaunimo organizacijų ir tvarkos brigadų organizacinę struktūrą Kulturverbandas perėmė tik po 1936 m., kai Lietuva pradėjo švelninti konfrontaciją su Vokietija. Nors Lietuvos saugumas ir toliau rinko žinias apie vokiečių mažumos ir Vokietijos organų veiklą Lietuvoje, bet rimčiau varžyti Kulturverbando veiklos valdžia jau nedrįso.

Galima svarstyti, ar teisingai elgėsi Lietuva, ne tik sekdamas Kulturverbando veikėjus, infiltravusi net keletą agentų į šios draugijos raštinę, bet ir liepusi sudaryti vokiečių tautybės asmenų sąrašą, nurodantį jų turimą nuosavybę ir lojalumo Lietuvai laipsnį.⁹ Nacių ideologijos akivaizdoje tenka pripažinti: Lietuvos valdžia ne be reikalo stengėsi, kad kiek galima daugiau ir tiksliau sužinotų apie vokiečių mažumos veiklą ir nusiteikimą. Vis dėlto tas nepasitikėjimas, saugumo tarnybų savivalė ir įkyri mažumų priežiūra vokiečių kilmės piliečius vis labiau tolino nuo Lietuvos. Saugumas pripažįsta, kad 1938 m. dauguma vokiečių dar buvo lojalūs Lietuvai, nors Kulturverbando veikėjai savo ateitį ir likimą jau tada siejo su Vokietija.¹⁰ Nacional-socialistinė ideologija buvo kiek labiau paplitusi Paprūsėje, ypač Kybartuose, bet Kaune ir nuo pasienio atokesnėse apskrityse ji buvo kur kas mažiau populiarė.

Istorikai skirtingai vertina ir Kulturverbando vaidmenį 1939 m., ruošiantis numatytai repatriacijai. Prasidėjus karui, Hitleris įsakė parsikviesti visus vokiečių kilmės asmenis, norinčius grįžti į Vokietiją. Buvo numatyta juos apgyvendinti ką tik užimtose Lenkijos srityse, kurias naujakuriai padėtų germanizuoti. Tuo metu Kulturverbandas jau aklaivai vykdė visus Vokietijos nurodymus, todėl jo vadovybė, net nesvarstydama, ar verta repatrijuoti, pradėjo verbuoti savanorius. Lietuvos valdžia po to, kai Vokietija privertė ją atiduoti Klaipėdos kraštą, tylėjo kaip pelė po šluota, nedrįsdama stabdyti Kulturverbando iniciatyvos, nors Berlynas dar nebuvo oficialiai informavęs Kauno apie numatytą repatriaciją. Kulturverbando darbuotojai važinėjo po miestelius ir kaimus, kad geruoju arba grasinimais prikalbintų vokiečių kilmės asmenis repatrijuoti.¹¹ Valdžia nekludė tokiam verbavimui, nors leido suprasti, kad nepageidauja didesnio repatriantų skaičiaus.¹² Tačiau Vokietija gana greitai atidėjo Lietuvos vokiečių repatriaciją. Aišku viena: 1939 m. toli gražu ne visi vokiečių tautybės asmenys būtų persikraustę į Vokietiją, antai net iš Latvijos ir Estijos daugiau kaip trečdalis atsisakė repatrijuoti.

Visi tyrinėtojai sutinka, kad 1941 m., pasikeitus politinėms aplinkybėms, jau nereikėjo jokių raginimų, o juo labiau prievartos – beveik visi, galėjusieji įrodyti savo vokišką kilmę arba bent priklausymą liuteronų tikėjimui, skubėjo patekti į repatriantų sąrašą. Tarp jų buvo ne tik daugelis

optantų iš Klaipėdos krašto kaip buvę Vokietijos piliečiai,¹³ bet ir keli šimtai grynų lietuvių iš vadovybės sluoksnio – vokiečiai jiems sufalsifikavo vokišką kilmę. Šią repatriaciją galima vadinti masiniu bėgimu iš okupuoto krašto.

Vokietijai daugiau nebereikėjo Kulturverbando pagalbos ir 1940 m. pabaigoje, Berlynui įsakius, jis oficialiai pasinaikino. Tačiau buvę Kulturverbando valdybos nariai, kai persikėlė į Vokietiją, jautė pareigą informuoti saugumo organus apie repatriantus, kurie neva nusikalte vokiečiams, – apskundė gestapui visus Klaipėdos krašto optantus ir kai kuriuos kitus asmenis, pasisakiusius arba veikusius prieš Vokietiją.¹⁴ Nors nėra žinoma, kiek šis skundas prisidėjo, kad daugelis optantų ir kitų asmenų būtų suimta ir nubausta, ši gėdinga akcija rodo buvusią Lietuvos valstybės piliečių neapykantą šaliai, kurioje gyveno, ir norą įsiteikti Vokietijai.

II

Christopho Dieckmanno monumentalioje dviejų dalių studijoje, analizuojančioje vokiečių okupacinę politiką Lietuvoje, yra skyrius apie didesnės vokiečių repatriantų dalies sugražinimą 1942–1944 m.¹⁵ Istorikas tai vertina kaip pirmąjį nacių bandymą kolonizuoti Rytų Europą. Jau 1941 m. balandį būsimasis Rytų ministras Rosenbergas rašė, kad rasiškai menkavertės grupės bus iškeldintos iš Lietuvos, vietoj jų apsigyvens vokiečiai ir bus galima „po dviejų arba trijų generacijų šį jau apvokietintą kraštą prijungti prie Vokietijos žemių“. Reicho komisaras vokietybei stiprinti Himmleris skelbė, kad svarbiausia Vokietijos kolonija yra Rytai: „Šiandien kolonija, rytoj mūsų apgyventas kraštas, o poryt mūsų Reichas.“ Taigi Lietuvos vokiečių sugrąžinimas nebuvo jų paveldo atsiėmimas, o ir pats grąžinimas vyko ne todėl, kad norėta padėti tautiečiams, pasiilgusiems gimtinės, – tai buvo gerai apgalvota ir klastingai pradėta Lietuvos kolonizacija ir germanizacija, beje, padedant patiems lietuviams.

Lietuvos vokiečių grąžinimas buvo vadinamas *Sonderaktion*, t. y. ypatinga akcija, nes iš visų kraštų repatriantų tik jiems buvo leista grįžti į gimtinę. Himmleris dar 1941 m. rugsėjį siūlė Lietuvos vokiečius apgyvendinti toje Suvalkijos dalyje, kuri pagal 1939 m. Ribbentropo ir Mo-

lotovo paktą turėjo būti priskirta Rytų Prūsijai. Adrianas von Rentelnas, Rytų ministro Rosenbergo paskirtas Lietuvos generaliniu komisaru, nenorėjo atiduoti dalies „savo žemių“, tačiau pritarė, kad repatriantai būtų apgyvendinti Lietuvoje. Po ilgų derybų tarp Himmlerio ir Rosenbergo buvo pasiektas kompromisas – von Rentelną paskyrė ypatinguoju Himmlerio įgaliotiniu Lietuvos vokiečiams grąžinti, tačiau patį grąžinimą ir apgyvendinimą vykdė kolonizacijos štabas *SS-Ansiedlungsstab Kauen*, Himmlerio sudarytas iš esesininkų. Von Rentelnas, supratęs, kad be lietuvių savivaldos pritarimo nebus įmanoma vokiečių apgyvendinti Lietuvoje, įtikino generalinius patarėjus, esą vokiečiai nelies lietuvių sodybų, o kolonistai bus įkurdinti tik dešimties apskričių ūkiuose, kurie anksčiau priklausė vokiečiams, lenkams ir rusams. Už tai savivalda galės lietuviams atiduoti lenkų ir rusų ūkius kitose apskrityse. Lietuviai ir vokiečiai kartu sudarė nusavintų ūkių sąrašą, o SS kolonizacijos štabas Vidurio Lietuvos apskrityse juos išdalijo 18 972 vokiečių kolonistams. Be to, buvo sugrąžinta ir geresniuose butuose apgyvendinta keletas tūkstančių vokiečių miestiečių – jie gavo darbą vokiškose įstaigose ir organizacijose. Apie 20 000 lenkų ir rusų buvo išstremta iš ūkių. Apie 10 000 lietuvių, kuriuos 1941 m. pradžioje vokiečių valdžia išvijavo iš Suvalkų ir Klaipėdos krašto į Lietuvą, o sovietai apgyvendino repatrijavusių vokiečių ūkiuose, buvo perkraustyta į rytines apskritis. Kolonistai, būdami Vokietijos piliečiai, pakluso okupacinei vokiečių valdžiai. Jiems buvo įsteigtos vokiškos mokyklos, ligoninės, parduotuvės ir t. t. Lietuvių savivalda neturėjo teisės jiems nurodinti. Kolonistams buvo draudžiama palaikyti glaudesnius ryšius su lietuviais. Kaimuose ir miesteliuose buvo įrengti kolonistų centrai, kurie greitai tapo okupacinės valdžios įstaigomis ir atrama.¹⁶

Tačiau šiuo atveju labiau rūpi, koks pačių Lietuvos vokiečių vaidmuo, vykdant kolonizaciją. Iš kai kurių vokiškų tyrinėjimų susidaro įspūdis, esą repatriantai buvo tik molis okupacinių struktūrų ir SS rankose. Bet tai ne visa tiesa. Nors Berlynui įsakius Kulturverbandas 1940 m. pabaigoje nutraukė veiklą, jo šulai palaikė ryšius tarpusavyje. Buvę Kulturverbando valdybos nariai 1941 m. Karaliaučiuje įsteigė Lietuvos vokiečių apgyvendinimo valdybą, kurios vadovu paskyrė Wentą von der Roppą. Sužinojusi, kad re-

patriantus planuojama apgyvendinti Vakarų Lietuvoje, valdyba parašė padėkos laišką Himmleriui, o šis, nors valdybą panaikino, bet jos darbuotojus įdarbino savo įkurtame kolonizacijos štabe. Taigi su Lietuvos kolonizacijos planais jie susipažino gana anksti ir prisidėjo prie kolonistų įkurdinimo. Bet ir visi kiti asmenys dar apmokymo lageriuose buvo parengti sugrįžimui, neslepiant kolonizacijos tikslų. Pats sugrįžimas buvo savanoriškas, jo buvo galima atsisakyti.¹⁷ Kolonistai nežinojo tik vieno dalyko – kur Lietuvoje juos apgyvendins. Kai atvykdavo į vieną iš dviejų paskirstymo lagerių Lietuvoje, tik tada jiems pranešdavo, kur bus įkurdinti. Aišku, dauguma svajojo grįžti į savo turėtą ūkį, bet tėvoniją, beje, gerokai padidintą, atgavo tik maža dalis. Kitiems paskyrė svetimus nusavintus mažiausiai 20 hektarų ūkius. Daugumai atvykėlių netgi teko akis į akį susidurti su ūkių savininkais ar valdytojais, mat kolonizacijos štabas baiminosi, kad ūkių turtas bus išvežtas arba išvogtas, jei savininkus išstems anksčiau, negu atvyks naujakuriai. Šaltiniuose paminėtas tik vienas asmuo, kuris, pamatęs, koku pagrindu jam suteikiama nuosavybė, jos atsisakė ir pasiprašė grąžinamas į Vokietiją. Apie 50 kolonistų buvo nepatenkinti gauto ūkio dydžiu arba pastatų būkle, todėl reikalavo, kad jiems skiriama nuosavybė būtų geresnės kokybės.¹⁸ SS kolonizacijos štabo vadas dr. Duckartas net buvo priverstas paskelbti, kad ūkiai nekeičiami. Bet ir vėliau, kai kolonistai jau užtektinai patyrė savo išskirtinumą ir aiškiai pamatė kolonizacijos tikslus, niekas iš jų neatsisakė nei ūkių, nei pareigų. Atvirksčiai, nemaža dalis tų repatriantų, kurie 1941 m. jau buvo apgyvendinti pačioje Vokietijoje, rašė prašymus grąžinti juos į Lietuvą. Tokios galimybės jie negavo, nes neužteko nusavintų ūkių ir darbo vietų. Tačiau toks planas jau irgi buvo rengiamas. Beje, 17 kolonistų šeimų buvo sugrąžintos į Vokietiją, bet ne jų pačių noru, o todėl, kad nesugebėjo ūkininkauti arba nesumokėjo nustatytų mokesčių. Nors okupacinė valdžia į kolonistus žvelgė labai atlidžiai, vis dėlto už nesumokėtus mokesčius, kurie jiems, beje, buvo užkrauti kur kas mažesni nei lietuviams, bausdavo griežtai.

Kolonistų padėtis pablogėjo, kai lietuviai, ypač buvę kaimynai, iš pradžių pasitikę juos gana šiltai, suprato tikruosius kolonizacijos tikslus. Kolonistų pradėta vengti, net imta juos persekioti. Daugėjo kivirčų ir užpuolimų. Kolonizaci-

jos štabas visus apginklavo ir įsakė nešiotis ginklą. Kolonistai vyrai buvo priskirti prie vokiečių apsaugos SD. Be to, 1350 kolonistų tarnavo SS ir vokiečių apsaugos daliniuose. Repatriantai galutinai tapo okupacinės valdžios dalimi. Todėl 1944 m. niekas Lietuvoje neapgailestavo, kad kolonistai pasitraukė į Vokietiją. Kai kurie iš jų savo atsiminimuose prisipažįsta ir patys džiaugėsi, kad viskas pagaliau baigėsi.

Lietuvos vokiečiai, ypač tarnavusieji SS kolonizacijos štabe ar apskričių kolonizacijos poskyriuose, buvę Kulturverbando vadai, gana gerai įsitaisė okupuotame krašte, užėmė šiltas vietas aukštesnėse vokiečių įstaigose Kaune ir Rygoje. Buvęs Kauno advokatas Walteris Baumgärtelis tvarkė Lietuvos reikalus Rytų kraštų ministerijoje Rygoje, Wentas von der Roppas tapo asmeniniu generalinio komisaro Lietuvoje von Rentelno patarėju, Richardas Kosmanas buvo paskirtas vokiškumo reikalų referentu Lietuvoje ir SS kolonizacijos štabo veiklą koordinavo su vokiečių saugumu, o Thiesas von der Recke įsitaisė politiniame vokiečių skyriuje Kaune.¹⁹ Nemažai repatriantų užėmė aukštas pareigas įvairiose okupacinės valdžios struktūrose tiek Kaune, tiek kituose miestuose ir miesteliuose. Repatriantai mokytojai, baigę specialius ideologinius kursus, mokė kolonistų vaikus germaniška dvasia. Vis dėlto jais nebuvo labai pasitikima, nes okupacinės valdžios įkurtuose mokinių internatuose Duckartas įdarbino ne juos, o esesininkus, tapusius karo invalidais.

Taigi sugrįžėlių įtaka Lietuvoje buvo gana nemenka. Naudodamiesi tuo, jie stengėsi neįsileisti jiems neparankių asmenų. Kai vyriausioji reicho komisaro vokietybei stiprinti valdyba numatė vėl įkurti vokišką gimnaziją Kaune, iš Vokietijos buvo atsiųstas ankstesnis šios gimnazijos direktorius Strauchas, bet priešininkų įskūstas kaip lietuvių draugas, saugumo buvo nedelsiant grąžintas į Vokietiją.²⁰ 1943 m. pradžioje, jau po Stalingrado mūšio, 20 buvusių Kulturverbando veikėjų įteikė prašymus priimti juos į nacių partiją, bet naujų narių priėmimas tuo metu buvo sustabdytas ir jie netapo NSDAP nariais.²¹ Visa tai patvirtina tezę apie gana glaudžius repatriantų ryšius su okupacine valdžia, nėra abejonių, kad jie daugiau ar mažiau prisidėjo prie Lietuvos kolonizavimo.

Ne vieną mįslę kelia Arūno Bubnio nuoroda, pagrįsta šaltiniais, kad Rosenbergo ministerija Pabaltijų surašinėjo

vokiečių kilmės asmenis, užsilikusius po 1941 m. repatriacijos.²² 1943 m. Lietuvoje į tokį sąrašą buvo įtraukti net 9589 asmenys. Jų vaikai galėjo lankyti vokiškas mokyklas ir buvo auklėjami jaustis vokiečiais. Deja, neaišku, ar tie asmenys patys prašėsi įtraukiami į sąrašą, ar tai padaryta jiems nežinant, be to, ar galėjo būti įrašomi ir kolonistai. Mat abejonių kelia gana didelis vokiečių kilmės asmenų skaičius Šiaulių ir Panevėžio apygardose – net 6850, nors kaip tik ten anksčiau gyveno palyginti nedaug vokiečių. Gali būti, kad į vokiečių kilmės asmenų sąrašą čia buvo įtraukti ir kolonistai. Jei šis sąrašas nėra klaidingas, turėtume įrodyti, kad po 1941 m. repatriacijos būta nemažai užsilikusių, tikriausiai jau sulietuvėjusių vokiečių kilmės asmenų, kurie prie vokiečių šliejosi tik dėl jų teikiamų lengvatų.

III

1944 m. vasarą SS kolonizacijos štabas pasirūpino visus kolonistus kuo greičiau evakuoti traukiniais, laivais ir gurguolėmis, visi buvo tvarkingai perkraustyti į Rytų Prūsiją, kur juos ištiko toks pats likimas kaip visus rytinius vokiečius: teko bėgti nuo Raudonosios armijos, o patekusieji į sovietų rankas buvo prievartaujami, neretai net žudomi. Keistas dalykas: sovietai po Berlyno šturmo pareiškė, kad repatriantai yra SSRS piliečiai, ir nemažą jų dalį, apie 5000 Lietuvos vokiečių ir daugiau kaip 10 000 klaidėdiškių, vėl grąžino į Lietuvą. Parvežtieji dar kartą repatriavo po 1958 m., dabar jau į Vakarų Vokietiją.

Tuoju po karo amerikiečių, anglų ir prancūzų zonose susikūrė pagalbos pabėgėliams komitetai, iš kurių 1949 m., kai atsikūrė valstybė, susibūrė kraštiečių organizacijos – landsmanšaftai. Iš pradžių jie rūpinosi pabėgėliais, kuriems padėdavo įsikurti naujoje aplinkoje, bet ilgainiui augo ir politinė jų įtaka, nes jie atstovavo beveik 15 milijonų gyventojų. Šaltojo karo metais landsmanšaftai teigė, kad stengsis taikiu būdu atgauti prarastas vokiečių žemes. Lietuvos vokiečiai savąjį landsmanšaftą (*Landsmannschaft der Deutschen aus Litauen*) įkūrė 1951 m. Apie sugrįžimą į Lietuvą jie, aišku, daugiau nekalbėjo, tik stengėsi, kad kraštiečiai atgautų bent mažą Lietuvoje palikto turto vertės dalį, be to, palaikė repatriantų sąmoningumą ir tapatybę.

Lietuvos vokiečių landsmanšaftas buvo pats mažiausias ir silpniausias iš visų, nes labai nedaug kraštiečių tapo jo nariais ir buvo veiklūs. Reikia manyti, juos varžė praeitis – juk jaunesnioji tarpukario generacija ir buvę Kulturerbando vadovai pernelyg suartėjo su nacių valdžia, tad po karo nedrįso veikti viešumoje. Vadovauti landsmanšaftui ėmėsi senoji karta su prof. Strauchu priešaky. Bet už šių asmenų nugaros dar vis šmėžavo buvę kolonizacijos štabų darbuotojai ir provokiškai nusiteikę mokytojai. Su lietuvių pabėgėliais Lietuvos vokiečių landsmanšaftas palaikė mandagius, bet ne itin šiltus ryšius. Nors Vokietijos valdžia iki pat 1989 m. dosniai rėmė visų landsmanšaftų veiklą, Lietuvos vokiečių landsmanšaftas mažai ką nuveikė. Leido keletą žurnalų, parengė porą knygų, bet nesukauptė archyvo, neatidarė muziejaus.²³ Apsiribota suvažiavimais, per kuriuos daugiausia būdavo dalijamasi praeities prisiminimais. Landsmanšaftui nepavyko pritraukti kraštiečių iš Lietuvos, atvykusių po 1958 m. Tuometinė neveikli organizacija tiesiog nelabai suprato naujųjų atvykėlių problemas, ypač kad šie buvo jau gerokai sulietuvėję, o landsmanšaftas orientavosi tik į vokiškumą. Jis nesirūpino net savo grupės istorijos tyrinėjimais ir praleido progą laiku profesonaliai apklausti Lietuvos vokiečius apie jų patirtį ir išgyvenimus.

Dauguma repatriantų, kaip ir kiti pabėgėliai, laikė save karo aukomis ir nenorėjo savikritiškai kalbėti apie savo pačių praeitį. Iš atsiminimų, paskelbtų jų leistuose žurnaluose, nieko nesužinosime apie repatriantų ryšius su nacionalsocializmu, o apie Lietuvos kolonizaciją 1942–1944 m. pasitaiko vos viena kita užuomina, esą visi grįžo todėl, kad pasiilgo gimtinės. Toks nekaltų aukų šydas jiems net ir šiandien labai parankus. Vokiškoje vikipedijoje įdėtas trumpas straipsnis apie Lietuvos vokiečių landsmanšaftą²⁴ su nuoroda į dabartinio šios draugijos pirminko Hardy Metto 2005 m. interviu.²⁵ Vadinasi, tai galima laikyti oficialia landsmanšafto nuomone ir programa. Apie vokiečių mažumos Lietuvoje gyvenimą Mettas kalba taip: „Bet reikia žinoti, kad po Pirmojo pasaulinio karo vokiečiai Rytų Europoje labai kentėjo dėl ryškių nacionalistinių nuotaikų beveik visose valstybėse ir buvo diskriminuojami. Pavyzdžiui, Lietuvoje mes negalėjome tapti mokytojais ir valdininkais.“ 1941 m. repatriaciją jis aiškina dar geriau: „Kai pagaliau Vokietija po Hitlerio valdžia vėl sustiprėjo, mus apė-

mė nacionalinis įkvėpimas ir kai kurie džiaugėsi, kad gali sugrįžti į reichą.“ O repatriantų sugražinimą į Lietuvą 1942 m. vertina neutraliai: „Hitleriui užpuolus Sovietų Sąjungą, po poros mėnesių didelė Lietuvos vokiečių ūkininkų dalis grįžo į gimtinę. Nuo 1944 m. spalio jie iš ten bėgo į Rytų Prūsiją dėl Raudonosios armijos artėjimo.“

Tokie aiškinimai leidžia suprasti, esą vokiečių mažuma labai kentėjo Lietuvoje, 1941 m. repatrijavo tautiniais sumetimais, 1942 m. sugrįžo į Lietuvą iš meilės gimtinei, o 1944 m. pabėgo, bijodami patekti į sovietų rankas. Čia nekalbama apie atsakomybę Lietuvai ir absoliučiai nutylima jos kolonizacija. Taigi 2005-aisiais, praėjus 60 metų nuo karo pabaigos ir 15 metų nuo Lietuvos valstybės atsikūrimo, landsmanšafto pirmininkas vis dar aiškino, kad Lietuvos vokiečiai buvo tik aukos, pabrėždamas jų kančias, bet nutylėdamas pačių repatriantų/kolonistų vaidmenį šioje istorijoje.

Klauso Fuchso, kuris yra surinkęs daug faktinės medžiagos apie Lietuvos vokiečius, pastangomis landsmanšaftas pastaraisiais metais išleido du dokumentų apie šios mažumos gyvenimą Lietuvoje rinkinius.²⁶ Dokumentai patvirtina, kad vokiečių tautybės piliečiais Lietuvoje nepasitikėta, jie buvo netgi persekiojami, bet šaltiniai atskleidžia ir gilesnę anų laikų problematiką.

Per pastaruosius trejus metus landsmanšaftas ir Lietuvos vokiečiai ėmė kiek aktyviau dalyvauti lietuvių kultūros instituto metiniuose moksliniuose suvažiavimuose, pradėjo leisti mokslines dokumentacijas, ir tai teikia viltį, kad ieškoma naujo priėjimo prie savosios istorijos ir norima giliau susipažinti su lietuviškomis temomis.

* * *

Istorija įgauna svorio, kai ją susiejame su dabartimi. Šiandien lenkų mažuma konfliktuoja su Lietuva panašiai kaip vokiečių mažuma tą darė apie 1932–1933 m. Susidaro įspūdis, kad tam tikra dalis lenkų lyg ir nesijaučia esantys Lietuvos piliečiai, nes teikia pirmenybę Lenkijai. Iš istorijos reikia mokytis. Lenkų mažuma galėtų pasimokyti iš vokiečių mažumos patyrimo. Aišku, šiandieninė lenkų mažumos padėtis toli gražu dar nepasiekė vokiečių mažumos įkarščio 1939–1940 m. Be to, ir Lietuva, ir Lenkija šiandien yra demokratinės valstybės, o jų vyriausybės nepalaiko nacionalinių išsišokimų. Bet viešoji lenkų ir lietuvių nuomo-

nė krypta konfrontacijos link. Tad laikas gerai apmąstyti dabartines pozicijas, remiantis vokiečių mažumos patirtimi. Manau, Lietuvos valstybė turėtų labai rimtai vertinti lenkų keliamas problemas, vengti bet kokios lenkų mažumos diskriminacijos, nusileisti jų reikalavimams pavardes pasuose rašyti lenkiškai, jų apgyventose srityse turėti dvi-kalbes iškasas su lietuviškais ir lenkiškais vietovių ar gatvių pavadinimais. O lenkų mažuma privalo teikti pirmenybę Lietuvos pilietybei, jaustis visų pirma šios valstybės piliečiais ir nesileisti, kad jiems darytų įtaką Lenkijoje esančios nacionalistinės organizacijos, – nevalia joms įsipareigoti.

Grįžtant prie straipsnio pradžios, kiekvienam bet kokios tautinės mažumos nariui patartina laikytis tokio pareigų eiliškumo: pirmutinė pareiga yra atsakomybė savo gyvenamajam kraštui, antroji – rūpinimasis savo etnine grupe, o trečioji – palaikymas artimų ir gerų ryšių su tuo kraštu, kurio kalba ir kultūra sudaro konkretaus asmens savasties dalį. ■

¹ Svarbiausi tyrinėjimai apie repatriaciją: Harry Stossun, Die Umsiedlungen der Deutschen aus Litauen während des Zweiten Weltkrieges (Lietuvos vokiečių repatriacijos Antrojo pasaulinio karo metais), Marburg, 1993, p. 270; Arūnė Liucija Arbušauskaitė, Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį, Klaipėda, 2002, p. 310.

² Šalia pirmoje nuorodoje paminėtų veikalų tai būtų: Arūnas Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva 1941–1944, Vilnius, 2002, p. 606; Christoph Dieckmann, Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944 (Vokiečių okupacijos politika Lietuvoje 1941–1944 m.), Göttingen, 2011, p. 1652; Inga Puidokienė, Vokiečių mažuma Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m., Magistro baigiamasis darbas, Kaunas, 2009, p. 60; Ingrida Jakubavičienė, Lietuvos vokiečių Kulturverbando ryšiai su Vokietija 1933–1940 metais, In: *Istorija*, 64, 2006, p. 40–51; Ingrida Jakubavičienė, Die Observierung des deutschen Kulturverbandes durch die litauischen Sicherheitsorgane (Kaip Lietuvos saugumas stebėjo Kulturverbandą), In: *Annaburger Annalen*, 19, 2010, p. 221–245; Ingrida Jakubavičienė, Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla, Disertacija, Vilnius, 2008; Arthur Hermann, Litauendeutsche als Kolonisten in Litauen 1942–1944 (Lietuvos vokiečiai kaip kolonistai Lietuvoje), In: *Annaburger Annalen*, 17, 2009, p. 237–285.

³ Vytautas Jokubauskas, Deutsche und Deutschstämmige in der litauischen Armee 1918–1940 (Vokiečiai ir vokiečių kilmės asmenys Lietuvos karuomenėje), In: *Annaburger Annalen*, 17, 2009, p. 285–300.

⁴ Ingrida Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, Straipsnis bus vokiškai atspausdintas *Annaburger Annalen* (19, 2011), o lietuviškai 2012 m. išeis žurnale *Lituanistica* (57, 2011, nr. 4).

⁵ Puidokienė... p. 21–30.

⁶ Puidokienė... p. 40–49.

⁷ Stossun... p. 18–25.

⁸ Jakubavičienė, Lietuvos vokiečių... p. 42.

⁹ Daten zur kulturellen und wirtschaftlichen Lage der Deutschen in Litauen (Duomenys apie kultūrinę ir ekonominę Lietuvos vokiečių padėtį), Hrsg. . Klaus Fuchs, Remchingen, 2009, p. 165; Agenturmeldungen der litauischen politischen Polizei über den Kulturverband der Deutschen Litauens (Lietuvių politinės policijos pranešimai apie Kulturverbandą), Remchingen, t. 1, 2010, p. 115, t. 2, 2011, p. 223.

¹⁰ Agenturmeldungen...

¹¹ Arbušauskaitė... p. 37–40.

¹² Arthur Hermann, Lietuvos laikysena 1939–1940 metais dėl vokiečių mažumos repatriacijos, In: Arthur Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000, p. 247–254.

¹³ Arūnė Arbušauskaitė, Lietuvos optantai: klaipėdiškiai. 1939, Klaipėda, 2001, p. 191.

¹⁴ Arbušauskaitė... p. 96.

¹⁵ Dieckmann... p. 741–787.

¹⁶ Arthur Hermann, Litauendeutsche...; Arthur Hermann, Kolonizacija. Lietuvos vokiečių grąžinimas 1942–1944, In: *Kultūros barai*, 2009, nr. 10, p. 13–19.

¹⁷ Stossun... p. 165.

¹⁸ Hermann: Litauendeutsche... p. 281.

¹⁹ Dieckmann... p. 263.

²⁰ Hermann: Litauendeutsche... p. 266–267.

²¹ Ten pat, p. 263.

²² Bubnys... p. 456.

²³ Heimatstimme. Das Heimatblatt der Deutschen aus Litauen. Salzgitter 1950–1970; Heimatgruß. Jahrbuch der Deutschen aus Litauen. Essen. Nuo 1957 m. iki šiandien; Raute. Kultur- und Nachrichtenblatt der Deutschen aus Litauen. Leonberg. Nuo 1956 m. iki šiandien; Litauendeutsche Studien, Würzburg, 1958; Litauen und seine deutsche Volksgruppe, Würzburg, 1957.

²⁴ Landsmannschaft der Deutschen aus Litauen, In: www.wikipedia.org, Žiūrėta 2011-12-29 d.

²⁵ www.jungfreiheit.de. „Die Union steht in der Pflicht“ (Krikščionių demokratų unija turi atlikti savo pareigas): Lietuvos vokiečių pirmininkas Hardy Mettas kalba apie viltis po rudens rinkimų ir apie jo kraštiečių likimą, In: *Junge Freiheit*, 33, 2005 m. rugpjūčio 12 d.

²⁶ Dokumentacijos nuorodoje nr. 7.

Almantas SAMALAVIČIUS

PAPRASTUMO FILOSOFIJA BAPU TROBELĖS PAUNKSMĖJE

Iš Indijos širdies – Nagpuro miesto, kuriame geografinį šalies centrą ženklina neaukšta ir neišvaizdi kolona, pasiekti Vardžą, turint galvoje, kokie milžiniški šio krašto atstumai, yra beveik juokų darbas, nes reikia sukarti vos pora valandų kelio senutėliu, nešvariu ir dulkėtu, tačiau pakankamai saugiu ir patikimu reguliariųjų reisų autobusu. Keliauti gerokai naujesniais, greitaeigiais, kondicionuojamais, iki blizgesio nušveistais privačių kompanijų autobusais nerekomenduojama, nes jauni, menkai patyrę vairuotojai, varžydamiesi tarpusavyje, kiek įmanydami spaudžia vieninteliu siauru keliu, nardydami tarp gausybės automobilių, ir dėl beprotiško skubėjimo dažnai sukelia šurpias avarijas. Jau sugrįžęs iš Vardžos į Nagpurą, skaitydamas rytinį anglišką vietos laikraštį sužinojau, kad vakar vėlai vakare apsvirtė ir užsiliepsnojo dar vienas tarpvietinis privačios kompanijos autobusas, avarija nusinesė daugiau kaip pustuzinį gyvybių. Priblokštas žinios, su didžiuliu dėkingumu prisiminiau Nagpuro universiteto profesoriaus dukterį Shruti, kuri mane pasitiko oro uoste ir, kol vežė į gausybės žmonių apgultą autobusų stotį, spėjo duoti keletą naudingų patarimų, labai pravertusių, kai leidausi į kelionę po Indiją. Beje, prieš įsėdamas į autobusą šurptelėjau, pamatęs, kad vyriškosios lyties atstovai, užuot naudojęsi viešuoju tualetu (žinoma, jei jis toje stotyje yra), sustoję į eilę ramiausiai šlapinosi čia pat, šiukšlinos stoties prieigose, atsukę nugaras autobusams ir į juos besigrūdantiems keleiviams. Sprendžiant iš santūrios aplinkinių reakcijos, tokie vaizdai – įprasta kasdienybė...

Laikiną pastogę man suteikęs Mahatmos Gandhi tarp-tautinis hindi universitetas veikia palyginti neseniai – vos keliolika metų. Įsikūręs šiaip jau niekuo neišsiskiriančiame Vardžos priemiestyje, Indijos centre Maharaštroje, į kurią

svetimšaliai, medžiojantys *Oriente* vaizdus ir besivaikantys egzotiškos patirties, užklysta retokai. Nenuostabu, kad svetimšaliui susikalbėti čia gerokai kebliau nei kitose, turistų gausiau lankomose šalies vietose. Angliškai nekalba net tie, kurie palyginti dažnai susiduria su užsieniečiais. Išgirdę atvykėlių angliškai kartojamą Gandhi'o vardą, vietiniai apdulkėjusių, senutėlių autorikšų vairuotojai iškart sumoja, kad šis nori pasiekti garsųjį Sevagramą, kur Gandhi's kadaise įkūrė savo ašramą ir praleido paskutinius keturiolika gyvenimo metų, jau būdamas visoje šalyje pripažintas, tėvynainių mylimas, o priešų gerbiamas nacionalinio išsivadavimo lyderis. Tad man teko ilgai ir atkakliai vairuotoją įtikinėti, kad vykstu ne ten, o į Mahatmos Gandhi'o vardu pavadintą aukštąją mokyklą.

Beje, puikiai parengtas, informatyvus ir patikimas *Lonely planet* serijos vadovas po Indiją itin santūriai pristato Vardžą, ne tokį jau mažą, daugiau kaip milijoną gyventojų turintį miestą. Esą keliauti į šį turistinių maršrutų užribyje esantį kraštą ryžtasi tik patys atkakliausi ir ištikimiausi indų tautos mokytojo gerbėjai. Kad ir ką manytų *Lonely planet* autoriai, užsispyrėlių, vykstančių į Sevagramą, netrūksta. Tiesa, šią tiek indams, tiek svetimšaliams dvasiškai svarbią vietą kiekvienas atranda savaip ir, matyt, savu laiku.

Kada nors apsilankyti Sevagrame užsibrėžiau tikslą ir aš, kai beveik prieš dešimtį metų perskaičiau lakonišką, tačiau nepaprastai įtaigią istoriko ir filosofo Ivano Ilicho esė. Tačiau kelionę vis tekdavo nustumti į šalį dėl darbų gausos ar laiko stokos. Pernai aplinkybės netikėtai susiklostė taip, kad kelionė, atrodytų, pati pasirinko mane.

Kai pasiekiau Vardžą, svetingai mane priėmęs universiteto rektorius (Indijoje vadinamas vicekancleriu) su-

Mahatmos Gandhi'o tarptautinis universitetas

teikė galimybę nemokamai apsistoti Svečių namuose ir naudotis visokeriopa akademiinių padalinių pagalba, kad galėčiau pasigilinti į *Gandhiji* (taip Indijoje neretai vadinamas Gandhi) filosofiją ir jos šaltinius. Jaunesni ir vyresni įvairaus rango indų akademikai labai geranoriškai stengėsi pagelbėti eiliniam užklydėliui, kad šis pagilintų savo žinias ir supratimą. Tada ir vėl nejučia prisiminiau Illich'o mokymą apie svetingumo tradicijas, kurios Vakaruose jau seniai mutavo į paviršutinišką mandagumą.

Ne kartą skaitytą šio mąstytojo esė „Ką sako Bapu trobelė“ (*The Message of Bapu's Hut*) gaunu tiesiai į rankas, vos peržengęs Sevagramo slenkstį. Tekstas, kaip ir daugelis vietinių spaudinių, gana prastos poligrafinės kokybės, tačiau nuteikia apmąstymams, kad daug kas mūsų gyvenime įvyksta neatsitiktiniai. Neatsitiktinai ir Illichas apsilankė Indijoje XX a. 8-ajame dešimtmetyje. Pasirodo, viena filosofo (beje, katalikų kunigo), tuo metu gyvenusio ir dirbusio Meksikoje, idėjoms neabejinga skaitytoja parašė laišką savo draugei, Indijos premjerei Indirai Gandhi, ragindama ją perskaityti Illich'o knygą „Descholarizuota visuomenė“. Nėra žinoma, ar premjerė skaitė šį veikalą, tačiau jo autorių pakvietė viešnagėn į Indiją. Illichas sutiko atvykti tik tuo atveju, jei turės galimybę susitikti ir su Mahatmos Gandhi'o idėjų puoselėtoju Vinoba Bhave, beje, įkūrusiu iki šiol veikiančią ašramą už keleto kilometrų nuo Sevagramo, ir su aršiu jo oponentu Jayaprakashu Narayanu. Mūsų

laikais ši neįprasta istorija daro išpūdį dar ir todėl, kad vos prieš kelias dešimtis metų intelektualų žodis pasaulio lyderiams, pasirodo, buvo dar labai svarbus.

Vėliau Illichas ne kartą grįžo į Indiją, keletą mėnesių keliavo pėsčiomis po šalies šiaurę. Uždaręs daugiau kaip dešimtmetį veikusį neformalų universitetą Kernavachoje, filosofas kurį laiką net gyveno Indijoje. 1978 m. sausį jis apsilankė Sevagrame, paprašytas pasakyti inauguracinę kalbą čia surengtoje tarptautinėje konferencijoje. Pasakojama, kad tą rytą nuo pat aušros jis meditavo trobelėje, kurioje kadaise gyveno Gandhi's. Sevagrame pasakyta kalba, vėliau įtraukta į filosofo esė ir proginių tekstų knygą „Praeities veidrodyje“, dalijama visiems atvykstantiems į šią gyvenvietę, kurioje, priešingai nei triukšmingose jos priegose, tvyro neįtikėtina darna ir ramybė.

Esė „Ką sako Bapu trobelė“ (hindi kalba Bapu reiškia tėvą) mąstytojas pasakoja, kokios mintys užvaldė jį, kai meldėsi ir meditavo kukliame būste, kuriame paskutinius gyvenimo metus praleido indų išminčius, nesmurtiniu pasipriešinimu sugebėjęs pasiekti, kad anglų kolonizatoriai pasitrauktų iš Indijos. Pasak Illich'o, kai apsilankai Gandhi'o trobelėje, išryškėja skirtumas tarp to, kas vadinama *namu* ir *namais*: pirmasis – tai viso labo vieta, kur žmogus laiko mantą ir sandėliuoja baldus: „Jis labiau skirtas baldų saugumui ir patogumui nei pačiam žmogui. Delyje namas, kuriame buvau apgyvendintas, visapusiškai patogus. Pastatytas iš plytų ir cemento, jis primena dėžę, kurioje puikiausiai telpa baldai ir visi kiti patogumai. Turėtume suprasti, kad nei baldai, nei kiti daiktai, kuriuos kaupiamo visą gyvenimą, niekada nesuteiks mums vidinės galios. Galima sakyti, kad jie – luošio ramentai. Kuo daugiau komforto įgyjame, tuo labiau tampame nuo jo priklausomi, tuo ribotesnis darosi mūsų gyvenimas. [...] Namas, aprūpintas visais patogumais, rodo, kad esame silpni. Kuo daugiau galios gyventi prarandame, tuo labiau daromės priklausomi nuo materialinių gėrybių, kurias įgyjame. Panašiai, kaip mūsų sveikata priklauso nuo ligininių, o vaikų lavinimas – nuo mokyklų. Deja, nei ligininės, nei mokyklos nėra tautos sveikatingumo ir protinumo rodiklis. Iš tikrųjų didesnis ligininių skaičius rodo, kad žmonių sveikata menkesnė, o mokyklų gausa – kad jie neišprusę. Lygiai taip pat gausėjantis komfortas maži-

na žmonių kūrybiškumą“, – aistringai rašė filosofas, visą gyvenimą kritikavęs šiuolaikinę industrinę visuomenę, įtikėjusią beribe savo galia, su apgaulingais jos mirażais. Nejaugi iš tikrųjų trokštame gyventi tokiomis sąlygomis, kai liga tampa svarbesnė už žmogaus sveikatą, o kojų protezai – už pačias kojas? – retoriškai klausė Illichas. „Turėtų būti akivaizdu, kad žmogaus orumą užtikrina tik *savipakankama* visuomenė ir kad jis susvyruoja, žmonėms vis labiau krypstant didėjančios industrializacijos link. Ši [Bapu – A. S.] trobelė yra malonumo, kuris tampa įmanomas, kai esi lygus su savo visuomene, metafora. Tokiu atveju *savipakankamumas* tampa esminis. Turėtume suprasti, kad nereikalingi daiktai ir gėrybės, kurias įgyja žmogus, sumažina jo galią jaustis laimingam savo paties aplinkoje. Štai kodėl Gandhi’s nuolat kartojo, kad gamybos plėtrą reikia riboti, kaip ir pažaboti savo norus. Šiandieninis gamybos būdas toks, kad nepaisoma jokių ribų, o ji pati darosi vis mažiau valdoma. Iki šiol visa tai pakentėme, tačiau atėjo laikas suvokti, kad kuo daugiau žmogus priklausomas nuo mašinų, tuo labiau jis artėja prie savizudybės“, – aiškino filosofas.

Mažutė, kukli Gandhi’o trobelė „primena pasauliui, kaip galima ugdyti paprasto žmogaus orumą. Taip pat ji yra simbolis laimės, paremtos paprastumo, pasiaukojimo ir teisingumo principais.“

Trobelė *Bapu kuti* buvo pastatyta Gandhi’o prašymu, kai jis persikėlė gyventi į Sevagramą 1936 m. balandį, būdamas šešiasdešimt septynerių. Anuomet kaimą iš visų pusių supo miškai, visur knibždėjo gyvatės ir skorpionai. Apylinkėje nebuvo nei telefono ryšio, nei pašto, nei telegrafo. Beje, Gandhi’s pareikalavo, kad jo būsto Sevagrame statybai būtų išleista ne daugiau kaip 500 rupijų, o statomas jis tik iš vietinių medžiagų. Trobelės sienos yra glaistyto molio, stogas dengtas bambuku ir čerpėmis. Gandhi’s čia leisdavo dienas, sėdėdamas ant kuklaus palmių lapų demblio, ant kurio susėsdavo ir į Sevagramą atvykę lankytojai, taip pat užsienio politikai. Gretimose trobelėse apsigyveno artimiausi Gandhi’o draugai ir pagalbininkai, tarp jų ir ištikimasis sekretorius Mahadevas Desai, vėliau miręs ant Gandhi’o rankų Punės Akachano kalėjime, kuriame buvo įkalintas indų tautos žadintojas su savo šalininkais. Gandhi’o kaimelyje rado prieglobstį

Bapu trobelė

ir tie, kurių kiti žmonės baimingai šalinosi. Iki šiol Sevagrame stovi trobelė, kurioje gyveno raupsais, anuomet nepagydoma ir labai užkrečiama liga, susirgęs budizmo tyrinėtojas Parchure, – atstumtas artimųjų, jis ketino nusižudyti. Gandhi’s pakvietė jį apsigyventi kaimynystėje, pats kasdien lankė ligonį, kantriai tvarstė jo žaizdas.

Vienas iš įžadų, kuriuos duodavo Sevagramo kaimelyje Gandhi’o įkurto ašramo gyventojai, buvo nesiekti turto, tiksliau tariant, nekaupiti daiktų. Pasak indų mąstytojo, tas, kuris siekia patirti Tiesą, privalo pasikliauti Dievo pažadu, todėl jam nereikia nieko kaupti. Toks žmogus siekia turėti tik tiek, kiek jam reikia, kad

Gandhi’o lova

Sevagamo verpėjas

patenkintų minimaliausių poreikius: „Ignoruoju ir pamiršau Dieviškąjį Įstatymą, kuris neduoda žmogui nieko daugiau, išskyrus duoną kasdieninę, atsirado nelygybė ir visos su ja susijusios nelaimės. Turtingieji turi gausybę jiems nereikalingų, todėl vėjais paleidžiamų daiktų, o milijonai skursta ir miršta iš bado“, – rašė Gandhi's. Todėl, jei kalbame apie civilizaciją tikraja to žodžio prasme, ją sudaro ne „norų gausinimas, bet sąmoningas ir savanoriškas jų apribojimas“.

Ištisą dieną praleidęs Sevagramo prieglobstyje, turėjau progą įsitikinti, kokią didžiulę galią skleidžia paprasta, elementariausius žmogaus poreikius tenkinanti architektūra, kadaise pasirinkta žmogaus, gebėjusio suderinti mintį ir veiksmą. Bapu trobelė, iš pažiūros menkas žemėn suzmekęs statinys, iš tikrųjų yra pakankamai erdvi ir talpi, dieną užliejama šviesos. Viduje judesių nevaržo, žvilgsnio netrikdo nei baldai, nei rakandai, kuriais esame įpratę užversti, užgriozdinti savo būstus, nes manome, kad vieno ar kito erdvę „ryjančio“ daikto kada nors būtinai prireiks... Prisėdęs Bapu trobelėje, prisiminiau prabangius namus, kuriuose yra tekę lankytis. Iš atminties išplaukė viešnagės Malmėje vaizdai. Regis, trečiaisiais atkurtos nepriklausomybės metais, kai mezgėme literatūrinius ryšius, teko lankytis šiame atkampiam Pietų Švedijos mieste. Pamenu įspūdingą vakarą, praleistą didžiuliame vienos švedų rašytojos ir vertėjos name. Vyno taurėms tolydžio tuštėjant, šeiminiškė aprodė masyvų dviaukštį ir su keistu liūdesiu prasitarė, kad jiedu su vyru, statydami šį prabangų būstą, įgyvendino *amerikietiška švediška* svajonę, kuri 8-uoju

dešimtmečiu buvo daugelio pasiturinčių švedų tikslas: „Tada mums labiausiai rūpėjo, kad nė vienas iš keturių šeimos narių nestigtų privačios erdvės, kad kiekviename kambaryje šalia kitos modernios įrangos būtinai stovėtų televizorius, tada visi galėsime žiūrėti savo mėgstamas laidas. Dabar, kai mūsų vaikai užaugo ir kai puikiai žinau, kad nė vienas nebegriš gyventi į šiuos namus, nesuprantu, kuriam galui mums reikėjo tiek daug erdvės ir daiktų.“

Tą dieną Sevagramo sutikau porą dešimčių iš įvairių šalies vietų atvykusių indų. Bankų ir mokesčių įstaigų tarnautojai, kitų proziškų profesijų atstovai mielai pasakojo man, svetimšaliui, apie vegetarišką gyvenseną, saikingumą, kuris išpažįstamas savo noru, apie natūralią žemdirbystę, kai auginami tik genetiškai nemonifikuoti produktai, aptarė daugelį kitų Gandhi'o filosofijai artimų temų. Kai kurie pašnekovai sakė, kad apsilanko čia daug kartų per metus, atsiveža žmonas ir vaikus, kad visi kartu pagerbtų Mahatmos atminimą, pasisemtų tikėjimo ir stiprybės kasdieniniams darbams.

Vakarop, jau pradėjus temti, pamačiau būrelį žmonių, susibūrusių prie Bapu trobelės – Sevagramo žmonės renkasi melstis kas vakarą nuo pat tos dienos, kai kaimelyje apsigyveno Gandhi's. Po bendruomeninės maldos Mokytojas dažniausiai kalbėdavo susirinkusiems apylinkių gyventojams apie nesmurtinį pasipriešinimą, apie Indijos ateitį ir kitus visiems rūpimus dalykus. Tą vakarą, kai lankiausi šiame darnos ir ramybės prieglobstyje, po atviru dangumi meldėsi ir giesmes giedojo beveik trys dešimtys žmonių, kol kaimelis visiškai nugrimzdo į tamsą. Regis, pamiršau pridurti, kad Sevagramo ir dabar, kaip Gandhi'o laikais, nėra elektros, bet gyventojai išsiverčia be jos. Kaip ir be daugelio kitų modernių šiuolaikinių atributų, be kurių daugelis iš mūsų jau neįsivaizduoja „civilizuoto“ gyvenimo...

Ar civilizacijos esmė iš tikrųjų sudaro vis įmantrėjantis komfortas, kad ir koku svarbiu jį laikytume? Gal taip manyti verčia pati vartotojų visuomenės filosofija, grindžiama dviem principais: kuo daugiau ir kuo greičiau, o po mūsų – nors ir tvanas? Tiesa, Lietuvoje dar nestovi po televizorių kiekviename kambaryje, bet televizijos laidų vedėjai kasdien primygtinai kala į galvas, kad svarbiau ne *būti*, o *turėti*. Springdami iš susižavėji-

mo ir neslepiano pavydo, jie garbina verslo ir pramogų įžymybes, įvairiais rakursais rodo visko pertekusią jų būitį, mokydami tėvynainius kuo greičiau perimti *da-bartizmo* pasaulėžiūrą, kad ir jie geistų turėti kuo daugiau, kuo brangesnių, bet nežinia kam ir kodėl reikalingų daiktų. O dvasia tegul palauks...

Autorikša grįžęs į universiteto miestelį, nusprendžiau pasivaikščioti po didžiulę jo teritoriją, gaubiamą vakaro tylos. Susitikau keletą indų studentų, kalbėjomės apie šį bei tą, pasakiau, kad esu kupinas įspūdžių, nes ką tik grįžau iš Sevagramo. Vienas iš studentų staiga pareiškė, esą nesmurtinė Gandhi'o pasaulėžiūra iš tikrųjų reiškė bendradarbiavimą su kolonizatoriais anglais, todėl jam daug artimesnė kinų lyderio Mao filosofija... Mintyse nuraminęs save lotyniška išvalga, kad kvailių skaičius begalinis (*numerus stultorum infinitus est*) tik paklausiau to jauno žmogaus, kodėl, būdamas Mao gerbėjas, pasirinko studijas Mahatmos Gandhi'o universitete? Į šį klausimą jis neatsakė, veikiausiai sutrukdė prasta jo anglų kalba.

Jau grįžęs iš kelionės po Indiją, perskaičiau kito savo mėgstamo autoriaus, buvusio dominikonų vienuolio, vėliau fermerio ir politikos mokslų profesoriaus, amerikiečio Lee Hoinackio kelionės po Lenkiją užrašus. Amerikoje gimęs ir augęs išeivių iš Lenkijos sūnus protėvių šalį aplankė išsyk po komunizmo žlugimo, antrąkart lankėsi 1995-aisiais. Rašytojas (beje, puikios knygos apie kelionę į Santjago de Kompostelą autorius) nuvyko ir į sakralinę Lenkijos vietą – Čenstakavos Jasną Górą. O vaikštinėdamas po Torunę, įsitikino, kad palyginti su tuo, ką matė per pirmąjį apsilankymą, protėvių žemė labai smarkiai pasikeitusi: pridygo *United Colors of Benneton* parduotuvių, *McDonald's* užkandinių, kiemuose stovėjo naujausio modelio *Mercedes* automobiliai, gatvės kioskeluose buvo prekiaujama *Coca-cola* ir amerikietiškomis cigaretėmis, prekystaliai lūžo nuo bananų, apelsinų ir kivių, kurie per pirmąją viešnagę buvo graibstyte graibstomi iš gatvės prekeivių. Susidarė įspūdis, kad Lenkijoje vartojimas labai išaugo ir tapo kasdieniškas dalykas, – rašė Hoinackis. Apibendrinamas savo įspūdžius po abiejų apsilankymų Rytų Europoje, jis su liūdesiu konstatavo, kad ką nors keisti jau yra per vėlu: „Lenkijos žmonės nužengė pernelyg

Septynios socialinės nuodėmės pagal Gandhi

toli, meldamiesi netikriems klaidingos ir tuščios egzistencijos dievams. Jie pernelyg apakinti, kad pastebėtų kitokio gyvenimo žemėje grožį, kai amžius neslepiamas po mėlynai sidabriniais dažais, o vaikystės vertė nėra matuojama plastikinių žaislų kiekiu.“

***

Deja, gandiškoji paprastumo, darnos ir saiko filosofija tiek visoje postkomunistinėje Rytų Europoje, tiek posovietinėje Lietuvoje turi ne itin daug šalininkų. Sovietmečiu pusę amžiaus trukęs priverstinis nepriteklus daugelį pavertė lengvu vartotojiškos *gero gyvenimo* sampratos grobiu. Nenuostabu, kad daugeliui iš jų mažutės Gandhi'o trobelės vaizdas atrodytų tik apgailėtina vargo, skurdo ir nepritekliaus iliustracija. Vartotojiška ideologija persiėmusi sąmonė neįstengia suvokti, kad tas, kuris įstengia protingai apriboti savo poreikius, t. y. tas, kuriam *pakanka*, yra turtingesnis už turtingiausią...

Verčia ne juokais susirūpinti ir naujausia sociologinė apklausa, atlikta Lietuvoje: didžioji (net 70 proc.) apklaustųjų dalis vietoj nepriklausomybės esą rinktųsi ekonominę gerovę. Nors šie skandalingi duomenys jau spėjo sulaukti gausybės apstulbusių ir pasipiktinusių žmonių komentarų, neišleiskime iš akių akivaizdaus fakto – du laisvės dešimtmečius mums buvo kalte kalama į galvas, kad neribotas vartojimas yra rojus žemėje atitikmuo. Tai gal stebėtis tokiais apklausos rezultatais visiškai neverta? ■

FOTOGRAFAS ABDONAS KORZONAS: PIRMEIVIS, SUKILĖLIS, IŠDAVIKAS?

Fotografų asmenybės paprastai lieka už kadro.¹ Šiame dviejų dalių straipsnyje, kuris skirtas aptarti pirmųjų Vilniaus miesto fotografų – Abdono Korzono ir Juozapo Čechavičiaus gyvenimą ir likimą, norėčiau pasidalyti keletu atradimų džiaugsmu. Tikiuosi, nauji faktai, aptikti archyvuose ir naršant po interneto platybes, padės prasklaidyti nežinios ir legendų miglas, gaubiančias šias dvi Vilniui nusipelnusias asmenybes.

Enciklopedijose rašoma: *Abdonas Korzonas (lenk. Abdon Korzon, Korzun, apie 1826 m. Raseinių apskr. – apie 1866 m. Suchobuzimskojės valsčius, Jenisiejaus gubernija, dab. Krasnojarsko kraštas) – Lietuvos fotografas, 1863 m. sukilimo dalyvis.*

Fotografijos mokėsi Paryžiuje. Apie 1859 m. Vilniuje, Didžiojoje gatvėje, įsteigė fotoateljė. Kūrė portretus, erdvines fotografijas (stereofotografijas), gamino tapybos ir dagerotipų reprodukcijas, teikė privačias fotografijos pamokas, prekiaavo miestų fotografijomis, žymių veikėjų portretais. Pirmasis apie 1860 m. pradėjo fotografuoti Vilniaus miesto vaizdus, užfiksavo Geležinkelio tunelio statybą Paneriuose. Fotografavo Vilniaus panoramas, gatves („Miesto panorama nuo Pilies kalno“, „Miesto panorama nuo Šnipiškių“, „Pilies kalnas“, „Žvėrynas“), architektūros paminklus („Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia“), kultūros, visuomenės veikėjus (A. H. Kirkoro, V. Sirokomlės portretai). Pagal jo fotografijas sukurtais raiziniiais 1861–1864 m. iliustruotas savaitraštis „Tygodnik Illustrowany“.

Priklausė 1863 m. sukilimo Vilniaus miesto organizacijai, fotografavo 1863 m. sukilimo dalyvius (Jokūbas Geištoras, Zigmantas Sierakauskas), platino jų fotografijas. 1863 m. balandžio mėn. suimtas ir ištremtas į Sibirą. Jo fotoateljė uždaryta, įranga ir fotografijos konfiskuotos. Jo fotografijų turi Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Lietuvos nacionalinis muziejus, Valstybės istorijos archyvas, Varšuvos nacionalinis muziejus.²

Tai, kad žinios apie fotografo Korzono biografiją iki 1859 m., kai jis atidarė ateljė Vilniuje, telpa į vieną eilutę, kaltas ne vien enciklopedinis stilius. Buvo žinoma tik apytikrė gimimo vieta (kažkur pietryčių Žemaitijoje, tarp Raseinių, Kelmės, Rietavo ir Tauragės) ir apytikriai metai, kuriuos fotografijos istorikė Margarita Matulytė nustatė pagal Vilniaus archyvuose surastus Abdono Korzono vestuvių metrikus.³

Paiėškos Lietuvos archyvuose nebuvo sėkmingos, nes siūlo galas slėpėsi ne čia – padedant Korzonų giminės genealogijos tyrinėtojams,⁴ pavyko jį užčiuopti Minsko

archyvuose, kur yra šios giminės bajorystės reikalų byla⁵. Štai ką byloja Jūrų Katino herbo Korzonų giminės bajorystės knygos.

Abdonas Petras Korzonas buvo pirmasis Jono Korzono ir Rožės Stankevičiūtės sūnus. Tarp Korzonų kilmės dokumentų, Minsko bajorų susirinkimo pateiktų Sankt Peterburgo Heroldijos departamentui prie Valdančiojo Senato 1835 m. gruodžio 22 d.⁶, yra Telšių konsistorijos patvirtintas dokumentas apie Jono Korzono sūnų gimimą.⁷ Jis liudija, kad Abdonas Petras Korzonas gimė 1824 m. spalio 19 d., 1826 m. kovo 28 d. jo tėvai susilaukė Vladislavo Benedikto, 1830 m. spalio 13 d. – Bruno Tado, 1834 m. liepos mėnesį gimė jauniausias sūnus Antanas.⁸ Dvi dukros – Paulina ir Olimpija – tikriausiai gimė tarp 1826 ir 1830 m.

Pusantrų metų už Abdoną jaunesnis brolis Vladislovas buvo pakrikštytas Pašaltuonio filinėje bažnyčioje. Tėvai tuo metu gyveno Batakių dekanato Gaurės parapijai priklausiusiame Naujojo Pašaltuonio dvare⁹ netoli Tauragės, prie Prūsijos sienos. Galima spėti, kad ir Abdonas gimė ten pat. Filinės Pašaltuonio bažnyčios krikšto ir laidotuvių knygų nuorašai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve,¹⁰ tačiau tikriausiai jie yra nepilni, nes pirminių įrašų apie Korzonus ten nepavyko rasti.

Abdono tėvas Jonas Stanislovas gimė 1798 m. birželio 5 d., jo gimimo vietos dėl tų pačių priežasčių irgi nepavyko nustatyti. Bet yra žinoma, kad jaunesnis brolis, Abdono dėdė Mykolas, gimė Raseinių apskrities Kaltinėnų valsčiuje (dabar Šilalės rajonas), Vytogaloje,¹¹ priklausiusioje Batakių dekanato Girdiškės parapijai. Tikriausiai čia gimė ir Abdono tėvas Jonas. Jo tėvai, Abdono seneliai Simonas (Jokūbo sūnus) ir Benedikta, turėjo dar du jaunesnius sūnus – Juozapą, gimusį 1806 m. balandžio 10 d., ir Povilą Benediktą, gimusį 1812 m. kovo 24 d.¹²

Kadangi visi trys jaunesni Abdono broliai baigė Sankt Peterburgo miškų institutą, kuriame mokslas miškų žinybos tarnautojų vaikams buvo nemokamas, bet tekdavo atidirbti 10 metų valstybės tarnyboje, labai tikėtina, kad jų tėvas buvo Tauragės urėdijos valstybinių miškų tarnautojas.

Įdomu, kaip ir kada Minsko bajorai Korzonai atsidūrė Lietuvoje.

Sankt Peterburgo –Varšuvos geležinkelio tarnautojo, Varšuvos centro komiteto atstovo Vilniuje Nestoro Diulorano (du Laurence, Dulaurans, Diuloran) žmona. Nuotrauka daryta Vilniaus vaizdo, nutapyto ant audeklo, fone. Galbūt už jo vėliau buvo slepiami ginklai.

A. Korzono fotoateljė. Apie 1861 m., LVIA, f. 439, ap. 1, b. 151, l. 84

Trys Abdono Korzono protėvių linijos atstovai broliai Steponas, Simonas ir Martynas po tėvo Jokūbo mirties paveldėtą Minsko apskrityje buvusios Dvoržicės valdos dalį 1787 m. birželio 19 d. pardavė Martynui Selvai ir nekilnojamojo turto nebeturėjo.¹³ 1832 m. sudarytame giminės medyje Simono šaka, skirtingai nuo jo brolių Mykolo, Stepono ir Martyno, nepratęsta. Galima spėti, kad broliai liko gyventi Minsko gubernijos Slucko apskrityje

Seserys Marija (1854–1885) ir Jadvyga (1856–1941) Šetkevičiūtės iš Trakų pavieta Onušio dvaro vaikystėje. Marija ištekėjo už rašytojo Henryko Sienkiewicziaus, Jadvyga tapo dailininke, ištekėjo už gydytojo Edvardo Jančevskio.

A. Korzono fotoateljė. Apie 1862 m. A. Mickevičiaus literatūros muziejus Varšuvoje, inv. Nr. I.4549

ir Gardino gubernijos Slonimo apskrityje, o Abdono senelis Simonas XVIII–XIX a. sandūroje atsikraustė į Lietuvą ir davė pradžią Lietuvos Korzonų giminei. Jis galėjo atvykti dirbti valstybės tarnyboje arba ūkininkauti.

Beje, yra dvi šios giminės pavardės formos – Korzun ir Korzon.¹⁴ Pats fotografas pasirašydavo Korzuno pavarde, bet ateljė pavadinta ir Vilniaus spauda fotografa vadino

Korzonu. Nesiimu spręsti, kuri forma tikresnė, neteikiu pirmenybės nei vienai, nei kitai, bet vartosiu formą Korzonas, kaip vėliau įsigalėjusią.

Turėdamas tikslus duomenis apie Abdono Korzono gimimo laiką ir vietą, nusprendžiau peržiūrėti Lietuvos archyvuose esančias XIX a. 4 ir 5 dešimtmečių šalies mokyklų bylas. Atrodo, jos yra dar mažai tyrinėtas visuomenės istorijos šaltinis. Jas vartė švietimo istorikai, tačiau bajoriškų ir nebajoriškų giminių tyrinėtojai, kuriems ankšta Lietuvos valstybės istorijos archyvo skaitykloje, jomis beveik nesidomėjo. Man atrodytų, kad daugiau pagrindo didžiulis savo šaknimis teiktų geras protėvių pažangumas negu bajoriškos kilmės įrodymai. Šie fondai taptų prieinamesni šeimų istorikams, jei būtų suskaitmeninti. Abdono Korzono pėdsakų paieškos Lietuvos mokyklų sąrašuose būtų trukusios ilgai ir gal net nutrūkusios be rezultatų, jei ne kolegė Margarita Matulytė – archyvo skaitykloje ji parodė man paskutinį žinomą Abdono Korzono laišką. Jis be datos,¹⁵ rašytas lenkiškai tikriausiai 1866 m. pradžioje tremties vietos administracijai. Gana lygia rašysena, tačiau šiek tiek padrikais sakiniiais, Abdonas nurodo pradėjęs mokytis Mozyriaus mokykloje ir išėjęs iš Slucko gimnazijos šeštos klasės.

Atsivertęs Baltarusijos švietimo apygardos bylas su metinėmis ataskaitomis ir mokinių sąrašais, toliau tyrinėju Korzonų šeimos istoriją.

1831 m. Korzonai praleido Lietuvoje. Tėvo brolis Mykolas dalyvavo sukilime ir po to pasitraukė į Prancūziją.¹⁶ Apie 1836 m. šeima su šešiais vaikais persikėlė gyventi į miškingą Polesę Baltarusijoje – tėvas galėjo būti perkeltas į kitą tarnybą.

1836 m. vienuolikametis Abdonas ir jaunesnis Vladislovas įstojo į Mozyriaus bajorų mokyklos pirmąją klasę.¹⁷ Vaikams pradėjus eiti į mokyklą, tėvai dar gyveno Raseinių apskrityje, bet netrukus jų adresas nurodomas Minsko gubernijos Kopatkievičių dvaras, esantis už šešių dešimčių kilometrų nuo Mozyriaus. Apylinkėse buvo daug valstybinių miškų, dvi girininkijos.¹⁸ Galbūt vienoje iš jų ir dirbo vyresnysis Korzonas.

Įdomus ir būsimąjo fotografo likimui, ko gero, svarbus faktas, kad Kopatkievičių dvaras, kuriame kelerius metus gyveno Korzonų šeima, priklausė Jelenskių gimi-

nei. Dvaro savininkas Antanas Jelenskis (1818–1874) buvo vienas iš 1863 m. Lietuvos sukilimo vadovybės narių. Už tai buvo suimtas ir ištremtas, o Kopatkievičių dvaras – sekvestruotas. Jau 1846 m. Vilniaus generalgubernatorius turėjo žinių, kad dviejose specialiai įrengtose kalvėse Antanas Jelenskis kaldina kinžalus ir durtuvus. Dvarininkas teisinosi, kad tiek daug kalvių jam reikia karietoms gaminti, bet kurį laiką vis tiek buvo sekamas slaptosios policijos.¹⁹

Nuo 1846 m. prie Korzonų pavardžių mokinių sąrašuose nurodoma, kad jų tėvai gyvena Gardino gubernijos Kobrino apskrities Horodeco valsčiaus Hruševo dvare.

Penkių klasių Mozyriaus bajorų mokykla buvo įkurta 1834 m., be tikybos, joje buvo mokoma užsienio kalbų, piešimo, istorijos ir geografijos, rusų kalbos.²⁰ Abdonui Korzonui mokslai sekėsi prasčiausiai iš visų brolių. Trečioje klasėje Abdonas mokėsi dar ir 1841 m., būdamas jau 16 metų. 1842/43 mokslo metais Abdonas buvo Mozyriaus mokyklos ketvirtokas, jį beveik pasivijo trylikametis Brunonas, kuris mokėsi trečioje klasėje.²¹ Vyresni mokiniai žemesnėse klasėse nebuvo išimtis – 1838 m. antroje klasėje su Abdonu mokėsi dar 52 mokiniai, kurių amžius svyravo tarp 10 iki 16 metų.

Slucko gimnazijos V klasėje Abdonas mokėsi dvejus metus: 1844/1845²² ir 1845/1846 m.²³ Paskutinis įrašas su Abdonu Korzono pavarde yra tarp 1847/1848 m. mokslą pradėjusių šeštokų.²⁴ Kaip pats rašė minėtame laiške, iš gimnazijos jis išėjo nebaigęs šeštos klasės.

Ką toliau veikė būsimasis fotografas, nežinome. Būdamas gerokai vyresnis, jis negalėjo mokytis Sankt Peterburgo Miškų institute, į kurį įstojo broliai. Miškų institutas buvo karinė kadetų mokykla, jos absolventai tapdavo miškų karininkais. Nors jie buvo muštruojami ir rengiami tarnauti carui, nepaklusnių auklėtinių, ypač kilusių iš nerusiškų gubernijų, buvo nemažai. 1848 m. už tai, kad palaikė Vengrijos sukilimą, du studentai – Kostanas Kozela ir Valerijonas Karpovičius – buvo pašalinti iš instituto ir išsiųsti eiliniai į priekines armijos linijas Orenburge. 1857 m. Miškų institutą baigė Valerijonas Vrublevskis (1836–1908), vėliau tapęs vienu iš 1863 m. sukilimo vadų, Vilniaus teisininko ir bibliotekos įkūrėjo Tado Vrublevskio dėdė.

Yra žinoma, kad 1858 m. Abdonas Korzonas, jo mama ir seserys jau gyveno Vilniuje. Tais metais jis išvyko į užsienį pagilinti fotografijos mokslo žinių, kurių pradmenis jau buvo įgijęs anksčiau, bet nežinome kur – gal Lietuvoje, o gal Sankt Peterburge, kur jam teko lankytis. 1858 m. Abdonas kelis mėnesius praleido Prancūzijoje, aplankė Strasbūro apylinkėse gyvenantį dėdę, nuvyko į Paryžių. Grįžęs į Vilnių, 1859 m. pradžioje atidarė ateljė, vedė ir susilaukė dviejų vaikų.

Ką apie Abdonu Korzono gyvenimą ir veiklą 1858–1863 m. pavyko sužinoti iš Lietuvos valstybės istorijos archyve išlikusių bylų, kurių nebuvo vartę kiti tyrinėtojai, plačiau bus rašoma šiuo metu rengiamoje knygoje, kurioje numatoma paskelbti visas po platųjį pasaulį išblaškytas Korzono ateljė darytas nuotraukas. Nors stengiausi patikrinti, ką turi dauguma Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Prancūzijos atminties institucijų, kur galima tikėtis esant Vilniuje darytų nuotraukų, naudodamasis proga, norėčiau paprašyti, kad privatūs kolekcininkai ir institucijos, kurių rinkiniuose galbūt yra nežinomų Korzono nuotraukų, arba asmenys, žinantys kur dar jų galima rasti, susisiektų su manimi.²⁵

Gera Abdonu Korzono portretinių nuotraukų kokybė leido jam sėkmingai konkuruoti su kitomis tuo metu Vilniuje veikusiomis fotoateljė. Per ketverius metus (nuo 1859 m. pradžios iki 1863 m. pavasario) pas jį nusifotografavo daugybė žmonių – beveik šimtas išlikusių portretų sudaro nemažą to laikotarpio žinomų nuotraukų dalį. Korzono studijoje fotografavosi ne tik Vilniaus gyventojai, lankėsi varšuviečiai Wrotnowski ir Klobukowski, iš Paryžiaus atvažiavęs poeto Adomo Mickevičiaus sūnus Vladislovas, jo sesuo ir kiti. Paties Korzono atvaizdų neišliko, bet pagal policijos pateiktą aprašymą, kuris vėliau buvo įrašytas pase, jis buvęs 167 cm ūgio, tamsiai rudų plaukų ir antakių, mėlynų akių, nosis ir burna nedidelės, smakras apvalus, veidas pailgas, be barzdos, be ypatingų bruožų.²⁶

1860 m. Korzonas padarė pirmąsias stereoskopines Vilniaus apylinkių nuotraukas, nufotografavo per Vilnių tiesiamo Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio stacijas – laikinąjį tiltą per Vilnią ties Rokantiškėmis ir Panerių tunelį.²⁷ Kitais metais vėl išvyko į Europą,²⁸ po mėnesį

Vilniaus bernardinų vienuolyno diakonas Adrianas Novickis.
Ištremtas į Sibirą, Irkutsko guberniją. Bausmę atliko Tunkoje.
A. Korzono fotoateljė. Apie 1863 m. LVIA, f. 439, ap. 1, b. 151, l. 27

praleido Paryžiuje ir Londone. Iš šios kelionės Korzonas grįžo ne tik susipažinęs su milžiniška fotografijos pažanga, bet ir atsivežė tobulesnes priemones plenerinėms nuotraukoms daryti. Skirtingai nuo studijose naudojamų šlapio kolodijaus negatyvų, kuriuos reikėjo paruošti prieš pat fotografavimą, darbui atvirame ore gerokai labiau tiko negatyvinės stiklo plokštelės su iš anksto paruoštu sauso kolodijaus sluoksniu. Su šiais „sausais prietaisais“ jis padarė apie 30 Vilniaus ir apylinkių vietovaizdžių: fotografavo bažnyčias, gatves, istorinius paminklus, Trakų pilies griuvėsius ežero saloje... 1862 m. iš gražiausių

dvidešimties Vilniaus nuotraukų ketino sudaryti gražiai įrištą albumą,²⁹ tačiau įgyvendinti sumanymo tikriausiai nepavyko, nes tokio albumo niekas nėra matęs. Įdomu, kad Korzono fotovaizdai plito ir kitais pavidalais. Varšuvos savaitraštis *Tygodnik Ilustrowany* nuo 1861 m. rugsėjo iki 1864 m. balandžio, taigi, kai Korzonas jau buvo sulaikytas ir ištremtas, paskelbė dešimt straipsnių, skirtų Vilniaus praeičiai ir architektūrai, o juos iliustravo medžio raizdiniais, padarytais pagal Korzono nuotraukas. Gali būti, kad jis yra ir Raseinių nuotraukos, panaudotos kaip J. Buszyńskio straipsnio apie Raseinius³⁰ iliustracija, autorius. Juk fotografas galėjo lankytis Žemaitijoje, kur gyveno pusbroliai ir tetos? 1862 m. išleistas Adomo Honorio Kirkoro vadovas po Vilnių buvo iliustruotas 4 litografijomis, padarytomis pagal Korzono nuotraukas.

Deja, vietovaizdžių fotografijos dėl mums nežinomų priežasčių tikriausiai nesulaukė didelio pasisekimo, sprendžiant pagal tai, kad jų išlikę labai nedaug.

***

Dabar sunku nustatyti, kada Abdonas Korzonas įsitraukė į sukilimą. To neišsiaiškino tardytojai, neminėjo amžininkai, todėl galime tik spėlioti. Ši lygtis turi pernelg daug nežinomųjų, kad išsiaiškintume visą tiesą.

Neabejotina, kad didelę įtaką jam darė šeima ir artimieji, tačiau daug reišė ir aplinka, juk į sukilimą įsitraukė nemažai Vilniaus fotografų. Garsiausias iš jų tikriausiai yra dainininkas Achilas Bonoldis,³¹ tiesa, tikru fotografu jo vadinti neturėtume. Nors jis ir buvo Jelijėševičiaus name Nr. 14 Semionovskaja (dabar A. Stuokos-Gucevičiaus) gatvėje įrengtos ateljė savininkas, bet joje dirbo Gardino bajoras Juozapas Ignatavičius su savo draugu Prancūzijos piliečiu Boreliu.³² Ateljė veikė ir 1863 m. pradžioje, kai Bonoldis jau buvo išvykęs iš Vilniaus. Ji buvo uždaryta 1863 m. birželį, tada Borelis išvažiavo į Paryžių, o Ignatavičius su šeiminkų žinia pernuomojo butą inžinieriui poručikui Małachowskiui. Įdomu, kad fotografijos verslas traukė ne tik dainininką Bonoldį, bet ir kitų profesijų atstovus – Vilniuje ateljė atidarė aktorius Boleslavas Novinskis, muzikantas Lopacinskis, knygrišys Zovynas.

Mėgęs fotografuoti geležinkelio inžinierius Władisławas Małachowski buvo įtakingiausias fotografas tarp

Vilniaus sukilėlių. Lietuvos provincijų vykdomojo skyriaus narys, nuo 1863 m. birželio iki pabėgimo iš Vilniaus rugsėjį jis buvo miesto sukilėlių viršininkas. Bonoldžiui išvykus iš Vilniaus, jo ateljė dar veikė, ir Małachowskis lankydavosi pas Borelį ryškinti mėgėjiškų savo nuotraukų.³³ 1863 m. generalgubernatorius Michailas Muravjovas sugriežtino fotoateljė atidarymo tvarką, todėl inžinierius Małachowskis rugpjūčio pradžioje kreipėsi į Vilniaus gubernatorių, prašydamas išaiškinti, kokie reikalavimai taikomi fotografams mėgėjams, nes jis turįs fotografijos prietaisų, o naujai išleistose taisyklėse neradęs, ko reikalaujama iš mėgėjų.³⁴ Vilniaus gubernatorius rugpjūčio 8 d. griežtai nurodė, kad policmeisteris tuojau pat užantspauduotų Małachowskio fotoaparatus, išreikalavęs pasižadėjimą tų aparatų nenaudoti ir be leidimo neparduoti. Fotografuoti jam leista tik pateikus bendra tvarka numatytą užstatą.³⁵ To neprisiekė, nes netrukus Małachowskis turėjo bėgti iš Vilniaus. Vėliau jis jau kita – Wernerke's pavarde įėjo į Anglijos istoriją kaip fotografas išradėjas ir revoliucionierius.³⁶ Kai Małachowskis emigravo, o Korzonas buvo ištremtas į Sibirą, tame bute apsigyveno Abdono Korzono žmona Vanda ir būsimasis jos vyras Ivanas Levickis.

Aktyvus sukilimo rėmėjas buvo fotografas Stanislovas Nikolajus, dirbęs Korzonų giminaičio Valerijono Dautanto,³⁷ kilusio iš to paties Pašaltuonio, ateljė. Jo brolis, Narvos pėstininkų pulko poručikas Vladislovas Nikolajus, Narbuto būrio kovotojas (slapyvardis Vladislovas Vernišas), mūšyje buvo sužeistas ir suimtas. Sušaudytas Vilniuje 1863 m. rugsėjo 13 d. Pas suimtus šio būrio kovotojus rasta nemažai portretinių nuotraukų. Stanislovo Nikolajaus žmona Sofija kartu su viena iš Korzono seserų ne kartą buvo pastebėta patriotinėse 1861 m. manifestacijose,³⁸ o 1863 m. gegužės 25 d. fotografas su žmona buvo įškūsti, esą duobėje Užupyje slepia ginklus.³⁹

Korzono mokinys Malinowskis priklausė pirmam Vilniuje susiorganizavusiam sukilėlių būriui ir žuvo, pakirstas Suomų pulko šuvių per pirmąjį mūšį prie Mitkiškių 1863 m. kovo 10 d.

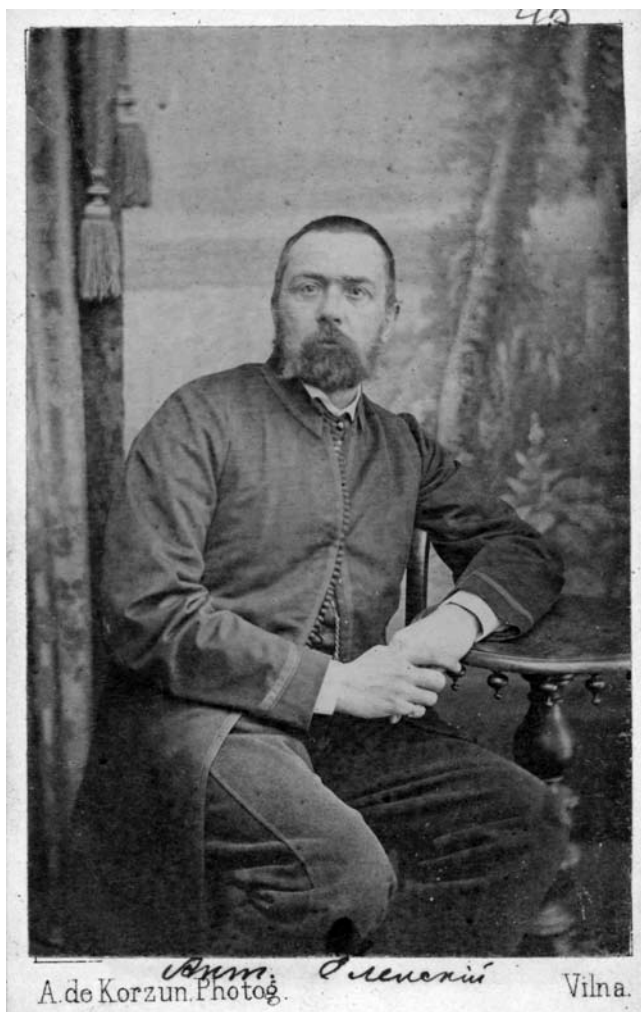
Tarp sukilėlių buvo nemažai geležinkelio inžinierių ir tarnautojų. Varšuvos komiteto atstovas Bialystoke buvo geležinkelio tarnautojas Bronislavas Švarcė,

Vilniuje – Nestoras Diuloranas. Geležinkeliais į Rusiją „atriedėjo“ ne tik technikos pažanga, bet ir revoliucinės nuotaikos. Didžiojoje Rusijos geležinkelių bendrovėje, nutiesusioje Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelį, dirbo nemažai Prancūzijoje gyvenusių lenkų emigrantų. Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijose dauguma geležinkelio tarnautojų buvo lenkai. Pagal bendrovės nuostatus į jos veiklą kitos žinybos negalėjo kištis, todėl, pavyzdžiui, kai Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas sužinojo, kad jam pavaldžiose gubernijose visos geležinkelių stočių iškabos ir užrašai yra tik lenkiški, jis turėjo prašyti susisiekimo ministrą „paspausti“ bendrovę, kad ši sutiktų greta pakabinti ir rusiškus užrašus!⁴⁰ Garvežiai gabendavo nelegalią spaudą ir atsišaukimus. Kilus pavojui, juos buvo labai lengva sudeginti garvežio katilo pakuroje.⁴¹ Beje, geležinkelio darbuotojai buvo įtariami, kad platina sukilėlių vadų nuotraukas.⁴²

Neabejotinus Korzono ryšius su geležinkelio tarnautojais liudija būtent nuotraukos. Jau minėjau, kad jis fotografavo inžinerinius geležinkelio statinius. Gali būti, kad netoliese Korzono ateljė gyvenę geležinkelio statybos vadovai ir inžinieriai patys jį pakvietė. Yra išlikusi geležinkelių inžinieriaus, Varšuvos centrinio tautinio komiteto komisaro Vilniuje Diulorano žmonos nuotrauka. Gal geležinkelio tiesėjų, kelerius metus gyvenusį Vilniuje, palikuonys dar saugo senas nežinomas Korzono ateljė nuotraukas?

Šeimos patriotinės nuotaikos, pažintys su miškininkais, fotografais, geležinkelininkais, asmeniniai ryšiai įtraukė Korzoną į sukilimą nuo pat jo pradžios, kai šalia Vilniaus 1863 m. vasario–kovo mėnesiais pradėjo burtis pirmieji sukilėlių būriai.⁴³ Vilniaus bernardinų vienuolyne būsimieji sukilėliai diakono Adriano Novickio celėje duodavo slaptą priesaiką, kad bus ištikimi sukilimo vadams. Broliai Abdonas ir Brunonas Korzonai taip pat prisiekė pas diakoną Adrianą Novickį.

Abdonas Korzonas ne tik telkė kovotojus, bet ir rūpinosi sukilėlių apginklavimu. Deja, labai greitai buvo suimtas. Autoriai, rašiusieji apie Abdoną Korzoną, nesigilino į jo arešto ir prisipažinimo aplinkybes, visiškai apeidami jo kaltę. Manychiau, reikėtų aptarti tai plačiau.

Lietuvos skyriaus narys Antanas Jelenskis (1818–1874), pasiturintis dvarininkas. 1861 m. persikėlė gyventi į Vilnių, jo namas Pohuliankoje Vilniuje tapo Lietuvos „baltųjų“ sukilėlių organizacijos susitikimų vieta. Suimtas ir nuteistas 15 metų katorgos darbų.

A. Korzono fotoateljė. Apie 1862 m. LVIA, f. 439, ap. 1, b. 151, l. 45

1863 m. balandžio mėnesį Korzonas fotografavo Suomijų leibgvardijos pulko muzikantą Antoną Koteckį. Tikslī data nežinoma, tačiau tai turėjo būti jau po Velykų (balandžio 6 d.). Sužinojęs, kad jo klientas yra lenkas, gimęs Varšuvoje, pasiūlė jam stoti į sukilėlių būrį. Koteckis ėmė kasdien lankytis pas Korzoną, po keleto susitikimų įgijo visišką pasitikėjimą. Broliai Abdonas ir Brunonas tikriausiai nusprendė, kad jau galima muzikantą priimti į būrį. Sukilėliams vien jo atėjimas būtų buvęs didelis lai-

mėjimas, bet Abdonas tikėjosi daugiau – kad Koteckiui pavyks įkalbėti visą pulką pereiti sukilėlių pusėn. Nieko neįtariantis Abdonas nuvedė Koteckį į Vilniaus bernardinų vienuolyną duoti priesaikos. Sprendžiant iš Brunono liudijimų, tai turėjo būti balandžio pabaigoje.

Kitą dieną, Koteckiui vėl apsilkus pas Korzoną, fotografas pro langą pamatė, kad per kiemą ateina Suomijų leibgvardijos pulko generolas majoras Šamšėvas su policijos pristavu. Supratęs, kad jie čia pasirodė neatsitiktinai, gelbėdamasis pats ir norėdamas išgelbėti Koteckį, liepė jam sprukti per kitą laiptinę, o savo mokiniui nurodė tuoj pat sumesti į krosnį Koteckio fotografijas ir 5 numerius Krokuvoje leidžiamo laikraščio *Czas*,⁴⁴ kuris Rusijoje buvo uždraustas.

Fotografas tuo metu dar nežinojo, kad Koteckis, vos pradėta jį kalbinti dėtis prie sukilėlių, iškart apie tai pranešė savo vadovybei. Caro valdžiai pasitaikė puiki proga išsiaiškinti, kaip patenkama į sukilėlių būrius, ir ji tuo pasinaudojo. Leido Koteckiui apsimesti, neva priima Korzono siūlymą, ir duoti priesaiką. Pulko muzikantas Antonas Koteckis už tai, kad atskleidė politinį sąmokslą Vilniuje, buvo apdovanotas Šv. Onos ordinu ir vienkartinė 50 rublių išmoka.⁴⁵

Kodėl Abdonas Korzonas pasitikėjo šiuo žmogumi, sunku suprasti. Noras pervilioti sukilėlių pusėn pulko muzikantą, o su juo ir visą pulką, atrodo naivokas ir pernelyg drąsus. Suomijų leibgvardijos pulkas buvo atsiųstas į Vilnių vasario pradžioje ir tarnavo Lietuvoje iki birželio vidurio. Per tą laiką gvardiečiai ne tik kovojo su sukilėliais, bet ir vykdė jiems mirties nuosprendžius.⁴⁶ Pulko istorikai didžiudamiesi rašo, kad gvardiečiams atvykus į Vilnių, visiškai pasikeitė rusų padėtis mieste: „Anksčiau rusai bijodavo vaikščioti gatvėmis, o dabar drąsiai iškėlė galvas.“⁴⁷ Kovo 9–10 d. šio pulko būriai susikovė su Vilniaus sukilėliais prie Mitkiškių, balandžio mėnesį persekiojo Zigmanto Sierakausko rinktinę. Būtent jie suėmė Sierakauską ir Boleslovą Kolyšką.

Abdono Korzono bute ir ateljė tuoj pat buvo atlikta krata. Nors suimtas tvirtino, kad ginklų neturi, tačiau ateljė už audeklo, naudojamo nuotraukų fonui, buvo rasti 7 šautuvai, apsiaustas („čėmarka“), o jame – iki 500 pistonų.

Žinia apie kratą ir Abdono Korzono suėmimą paskli-

Abdonas KORZONAS. Vilniaus vaizdas nuo Tauro kalno

Apie 1860 m. D. Junevičiaus fotografijų rinkinys

do greitai. Jo brolis Brunonas buvo įspėtas, kad jam pavojinga grįžti namo, kur jau atlikta krata. Nors policija nieko įtartino nerado, bet vis tiek liepė prisistatyti į tardymo komisiją. Brunonas pasitraukė į mišką, dalyvavo keliuose sukilėlių susirėmimuose su kariuomene, buvo sužeistas, ilgai gydėsi, po to bandė sprukti į užsienį, kur ketino apsistoti pas dėdę. 1863 m. gruodžio mėn. buvo sulaikytas prie Lazdijų, grąžintas į Vilnių ir nuteistas, nors kaltės neprisipažino.⁴⁸ Išstremtas 15 metų į kasyklas.

Sulaikytas ir tardomas Abdonas Korzonas per akistatą su Koteckiu neneigė, kad šiam neva pareiškus norą eiti į mišką, pažadėjo parūpinti pasą ir vietą gerame būryje, nuvedė į bernardinų vienuolyną pas kunigą Savickį arba Novickį. Kelią į celę jam esą parodė kažkoks pas

jį lankęsis ponas, kurio pavardės jis nepamena. Celėje, be šio pono, rado du jam nežinomus asmenis. Kunigui parodė Malinowskio jam duotą popierių, perpjautą zigzagu, esą viena jo pusė turėjo būti pas kunigą, o Malinowskis, persirengęs husaro uniforma, turėjo nuvežti Koteckį ir du civilius į sukilėlių būrį.

Per pirmąją akistatą su jį išdavusiu Koteckiu Korzonas neigė viską, ką tik buvo galima paneigti. Aiškino, kad pas jį rastus ginklus ir pistonus priėmęs saugoti iš savo buvusio mokinio Malinowskio, dalyvavusio mūšyje prie Mitkiškių, taigi vienintelis jo minimas asmuo jau buvo žuvęs, o bažnyčioje sutiktų žmonių sakė nepažinojęs, net kunigo pavardės neįsidėmėjęs.

Abdonas puikiai suprato, kad už ginklų laikymą ir verbavimą į sukilėlius bus priskirtas pirmajai – sun-

kiausių nusikaltėlių kategorijai ir jam gresia mirties bausmė. Laikomas areštiniėje sužinojo, kad jo brolis nesuimtas, sėkmingai išvyko iš Vilniaus ir arba įstojo į sukilėlių būrį, arba pereis per sieną ir išvažiuos į Prancūziją pas dėdę.

Tada, matyt, ir nusprendė prisipažinti, nedarydamas, kaip jis manė, niekam didelės žalos, o savo kaltę sumažindamas. Korzonas pasiprašė į tardymo komisiją ir apklausiamas raštu paliudijo, kad žmogus, kurį nurodė Koteckis, tikrai yra jo brolis, kad kunigo celėje be jo, brolio Brunono, Koteckio ir priesaiką davusio amatininko buvo dar vienas vidutinio ūgio šviesiaplaukis vyras, kad sukilėlių komitetas, kaip jam sakė, yra Varšuvoje, kad laikraštis *Sztandar Wolności* spausdinamas Sankt Peterburge ir kad iš maištininkų jis pažįstąs tik savo brolių, Malinowskį ir Andriolį.

Atsirado naujos pavardės, bet šių žmonių irgi nebuvo Vilniuje. Tardymo komisija nurodė areštuoti Brunoną Korzoną, fotografo mokinį Malinowskį ir Andriolį.⁴⁹

Mirties bausmės, įvykdytos Vilniaus karinės apygardos armijos vado patvirtintais nuosprendžiais, turėjo sukresti suimtąjį. Gegužės 22 d. ir gegužės 24 d. buvo sušaudyti kunigai Stanislovas Išora ir Raimundas Ziemackis, septyniolikmetis mokinys Albertas Liaskovičius, o gegužės 28 d. buvo pakartas Boleslavas Kolyška.⁵⁰

Abdonas Korzonas, kankinamas nežinios, blaškėsi tarp pareigos ir išdavystės. Ir neatlaikė. Dar kartą pasiprašė apklausiamas ir išdavė visus. Apkaltino savo brolių, neva šis įtraukęs jį į nusikaltimą, dėl kurio gailisi, išvardijo kitus jam žinomus sukilėlius. Paminėjo Stanislovo Nikolajaus, Nikolajaus Legeckio, Konstantino Sobolevskio, studento Bišinskio, Eduardo Požerskio, Lauros Odyneć, Teodoros Mončunskos (Narbutaitės), Petro Stenkevičiaus, Andriaus Ordos, Škulteckio, Bazanovo, Ignoto Šiškovskio, Sofijos Nikolaj, Kazimiero Packedvičiaus ir Kazimiero Šalevičiaus pavardes...

Apie Korzono areštą savo atsiminimuose rašęs Jokūbas Geištoras nurodo, kad dėl jo parodymų gegužės 31-osios naktį buvo areštuoti miesto viršininkas Aleksandras Oskierka, Antanas Jelenskis ir keletas kitų sukilėlių.⁵¹

Po išdavystės Korzonas nebeatlaikė dvasinės įtampos – jam pasimaišė protas. Tą konstatavo ir

tardymo komisijos nariai, ir Šv. Jokūbo ligoninės karinio skyriaus gydytojas. Generalgubernatorius Muravjovas norėjo pasinaudoti suimtojo padėtimi ir liepė tardytojams, kad pažadėtų Korzonui pasimatymą su jo kūdikį ką tik pagimdžiusia žmona, aišku, jei šis pasakys dar ką nors daugiau. Abdonas Korzonas išvardijo dar kelias pavardes, nurodė, kad keletas ginklų paslėpta jo bute. Šie kaltinimai ir prisipažinimai neturėjo pagrindo ir tardymo komisija padarė išvadą: „Parodymai, duoti praradus protą, nepagrįsti, tačiau ankstesni yra teisingi.“⁵²

Geištoras, pats būdamas ne be nuodėmės, apkaltino Korzoną išdavyste, nors kitų sukilėlių išdavystės buvo gerokai sunkesnės. Antanas Jelenskis ir jam artimi žmonės – Sierakausko žmona Apolonija Dalevskytė, dr. Benedyktas Dybowski manė, kad Abdonas liudijimai nelabai ap sunkino kitų sukilėlių padėtį.⁵³

Apolonija Sierakauskienė prisimena, kad kai birželio pabaigoje buvo sulaikytas Pranas Dalevskis, per du jo kalinimo metus neatsirado nė vieno, kas liudytų prieš jį: „Netgi fotografas K., išdavęs Oskierką, Jelenskį ir kitus, kai apsirgo šiltine Kungure, kur seserys Dalevskytės slaugydamos ligonius šiltinės ligoninėje prisiartino prie jo, sušuko: „Panelės Dalevskytės! Esu niekšas, išdaviau Oskierką, Jelenskį, bet, Dieve, Tu matai, kad tai ne aš išdaviau Praną.“⁵⁴

Tardymo komisija 1863 m. birželio 18 d. perdavė bylą Vilniaus generalgubernatoriui su tokiu paaiškinimu: „Dėl fotografo bajoro Abdono Korzono, tai bylos aplinkybėmis ir savo prisipažinimu kaltinamas tuo, kad suklaidintas apsimesto Koteckio noro stoti į gaują, davė jam šiuo reikalu nurodymus, žadėjo suteikti priemonių šio noro įgyvendinimui, nuvedė jį pas diakoną Novickį duoti priesaikos, skaitė draudžiamus revoliucinius laikraščius ir žinodamas apie savo brolio ir mokinio Malinovskio dalyvavimą maište, priėmė iš pastarojo saugoti 7 šautuvus. Nors už šiuos nusikaltimus Abdonas Korzonas turėtų būti priskirtas „1“ nusikaltėlių kategorijai, bet atsizvelgiant į tai, kad jis nuo pat pradžios nuoširdžiai prisipažino dėl visų jam krintančių kaltinimų, niekaip nemėgino mažinti savo kaltės ir kad apgailestaudamas dėl savo nusikaltimo

jis liudijo kitose bylose ir po to jam pasimaišė protas, komisija mano jo likimą atiduoti Jūsų Didenybės gailėstingumui.⁵⁵

Vilniaus generalgubernatorius bausmę sušvelnino, atsižvelgdamas į prisipažinimą, nuoširdų gailėjimąsi ir sveikatos būklę. Abdonas išvengė mirties bausmės ir buvo ištremtas į Jenisiejaus gubernijos Krasnojarsko kraštą, pagal tuometinį administracinį suskirstymą – į Kano apskrities Suchobuzimo valsčiaus Atamanovo kaimą.

Vilniuje likusiai 27 metų žmonai Vandai teko vienai auginti vaikus. Galima suprasti, kodėl ji nenorėjo gyventi su iš proto išsikrausčiusiu išdaviku, neturinčiu jokių pajamų ir besikankanančiu Jenisiejaus krašte. Korzono ateljė, buvusią Adamovičiaus name Didžiojoje g., išsinuomojo Bžozovskis ir Okolovas, o Korzonienė persikėlė gyventi į namą, kuriame anksčiau buvo Bonoldžio ateljė. Atrodo, Korzonienei pavyko įrodyti, kad vyro turėta fotoįranga pirкта už jos pinigus ir atgauti turtą. Tame pačiame name butą išsinuomojo šeimos draugas, Korzono sūnaus krikšto tėvas, inžinierius ir architektas, kolegijos asesorius Ivanas Levickis. 1864 m. kovo 23 d., pateikęs 150 rublių užstatą, jis paprašė leidimo atidaryti fotoateljė. Leidimas buvo duotas ir 1864 m. gegužės mėn. Bonoldžio įrengtose patalpose su Korzono įranga atsidarė ateljė „Levickio fotografija“, veikusi iki 1867 m.⁵⁶

Paskutiniame žinomame savo laiške Abdonas Korzonas rašė: „...Noriu su savimi turėti žmoną ir vaikus, kurie pasiliko Vilniuje.“

Tačiau žmonos planai buvo kitokie. Jau 1864 m. pabaigoje, tikriausiai planuodama ištekėti už Levickio, ji kreipėsi į Jenisiejaus gubernijos valdžią, klausdama, ar jos vyras gyvas. Atsakymą, kad Abdonas, ištremtas į Jenisiejaus krašto Krasnojarsko apskrities Suchobuzimo valsčių, yra gyvas, gubernijos Bendroji valdyba parengė 1865 m. sausio 8 d., o Vandai jis buvo perduotas 1865 m. gegužės 6 d.

1866 m. kovo mėnesį Vilniaus evangelikų bažnyčios metrikų knygoje atsirado įrašas apie Jono Levickio ir Vandos Korzonienės santuoką. Jiedu susilaukė trijų dukrų: Marijos (g. 1866-12-13), Henrietos (g. 1867-10-16) ir Elenos (g. 1872-08-31). Tačiau tai nereiškia, kad Abdo-

nas Korzonas mirė apie 1866-uosius, kaip mano Margarita Matulytė.⁵⁷

Korzono išdavystė ir pakrikęs protas tikriausiai paskatino Vandą išsiskirti su vyru ir ji ištekėjo dar kartą. Tokį spėjimą savaip patvirtina faktas, kad santuoka buvo sudaryta kitos konfesijos – evangelikų – bažnyčioje.

Praėjus keleriems metams po sukilimo, caras paskelbė keletą amnestijų, palengvinusių tremtinių gyvenimo sąlygas. Krasnojarsko žemės teismo 1866 m. gegužės 18 d. sprendimu Abdonas Korzonas buvo perduotas aukso pramonininko Lopatino globai ir paliktas ankstesnėje tremties vietoje Atamanovo kaime,⁵⁸ vienoje iš seniausių krašto gyvenviečių, kurią dar 1650 m. ant Jenisiejaus kranto įkūrė atamanai Tiumencevai.⁵⁹

Paskutinę žinią apie Abdoną Korzoną pavyko užtikti 1869 m. dokumentuose. Sibiro tremties tyrinėtojai⁶⁰ paskelbė archyvuose esantį dokumentą,⁶¹ kuriame minimos Abdono ir Brunono Korzonų pavardės. Ištremtųjų sąrašo sudarymo metu Abdonui Korzonui buvo 45-eri.

Tikriausiai Abdonas liko gyventi Atamanovo kaime, dirbo aukso kasyklose, bet taip ir nesulaukė atvažiuojant žmonos ir vaikų, gal net nesužinojo, kad juos augina patėvis. Tikriausiai čia fotografas ir užgeso, vienišas, mylintis, bet dėl savo silpnumo visų atstumtas ir pamirštas. Abdono Korzono tolesnis likimas nežinomas, nežinoma ir jo kapo vieta.

O Brunonas iš tremties sugrįžo į Vilnių. Mirė 1890 m. būdamas 60 metų amžiaus, palaidotas Šv. Petro ir Povilo bažnyčios parapijos kapinėse greta seserų Olimpijos ir Paulinos. Šalia bendro apleisto kapo yra trečio brolio – Vladislavo Benedikto Korzono – sūnaus Vitoldo (1866–1893) antkapis. ■

¹ Dainius Junevičius, Kas ir kodėl liko už kadro XIX a. nuotraukose, *Kultūros barai*, 2010, nr. 7/8, p. 88.

² http://lt.wikipedia.org/wiki/Abdonas_Korzonas, žr. 2012-01-03.

³ Margarita Matulytė, Fotografuoti draudžiama. Vilniaus fotografų likimai 1863-ųjų sukilimo metu / *Kultūrologija*, 2002, t. 9, p. 173–188.

⁴ Daug medžiagos apie šią giminę paskelbta internete: <http://members.iimetro.com.au/~elgovor@iimetro.com.au/genealogy/Korzun.htm>. Žiūrėta 2011-09-30.

- ⁵ Делo Минского дворянского собрания о дворянском происхождении рода Корзунов, Minsko apskritis valstybinis archyvas (toliau – MAVA), f. 319, ap. 1, b. 1475. Labai dėkoju buvusiam Lietuvos archyvų departamento generaliniam direktoriui Vidui Grigoraičiui, operatyviai parūpinusiam skaitmeninę šios bylos kopiją.
- ⁶ Šiame straipsnyje nuosekliai vartojamos tuo metu Lietuvoje galiojusio kalendoriaus datos.
- ⁷ MAVA, f. 319, ap. 1 b. 1475.
- ⁸ Ten pat, l. 318.
- ⁹ Ten pat, l. 57.
- ¹⁰ LVIA Batakių dekanato Gaurės, Pašaltuonio, Vytogalos bažnyčių metrikų knygos f. 669 b. 7.
- ¹¹ F. 378 1860 PS, b. ²³, l. 2.
- ¹² MAVA, f. 319, ap. 1, b. 1475, l. 318.
- ¹³ Ten pat, l. 318 v.
- ¹⁴ Plačiau: <http://members.iimetro.com.au/~elgovor@iimetro.com.au/genealogy/Korzun.htm>. Žiūrėta 2011-09-30.
- ¹⁵ Gosudarstvennyj archiv Krasnojarskogo kraja, f. 595, ap. 63, b. 17, l. 3. Rankraščio kopija saugoma Margaritos Matulytės asmeniniame archyve.
- ¹⁶ Robert Bielecki, Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego, Tom II E-K, Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 1996.
- ¹⁷ LVIA, F. 567, ap. 2, b. 3975. l. 336, 337.
- ¹⁸ A. Jelski. Kopatkiewiczze, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1888, t. 9, p. 374.
- ¹⁹ LVIA, f. 438, ap. 1, b. 434, l. 10 v, 11.
- ²⁰ LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5201, l. 101, 402, b. 6007, l. 633 v.
- ²¹ LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5043, l. 118.
- ²² LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5386, l. 291.
- ²³ LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5580, l. 256.
- ²⁴ LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5924, l. 245.
- ²⁵ Autoriaus elektroninis paštas d.junevicius@zebra.lt.
- ²⁶ LVIA, f. 378 1858 BS, b. 1310, l. 15
- ²⁷ (x), Przegląd miejscowy, in *Kurier Wileński*, 1860 m. rugsėjo 16 d., nr. 73, p. 780.
- ²⁸ Taip tvirtina E. Łopaciński, Pierwsi fotografowie wileńscy, *Gazeta Codzienna*, nr. 79, 1940 m. balandžio 10, p. 4, nr. 83, tiesa, nenurodydamas šaltinio.
- ²⁹ Dodatek do gazety *Kurier Wileński*, 1862 m. balandžio 20 d., nr. 31.
- ³⁰ *Tygodnik Ilustrowany*, 1861 m. gruodžio 21 d., nr. 117, l. 240.
- ³¹ Išsamiai apie A. G. Bonoldį ir jo atelję rašo Margarita Matulytė, op. cit., l. 175–180, įdomios informacijos taip pat pateikia E. Łopaciński, Pierwsi fotografowie wileńscy, *Gazeta Codzienna*, 1940 m. balandžio 10, Nr. 79, p. 4.
- ³² LVIA, F. 1248, ap. 2, b. 468, t. I, l. 42.
- ³³ Ten pat, l. 43.
- ³⁴ LVIA, f. 380, ap. 20, b. 467, l. 222, 223.
- ³⁵ Ten pat, l. 233.
- ³⁶ Stefan Kieniewicz, Małachowski Władysław (1827?–1900). In: *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Warszawa, 1974, s. 424–425.
- ³⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 599, l. 10.
- ³⁸ Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 г.г. в пределах Северо-Западного края, Ч. 1, Переписка по политическим делам гражданского управления с 1 января 1862 по май 1863 г. / сост. А.И. Миловидов. l. 112.
- ³⁹ LVIA, f. 438 ap. 1, b. 210, l. 7 v.
- ⁴⁰ Архивные материалы Муравьевского музея..., l. 88–89
- ⁴¹ Ten pat, l. 173.
- ⁴² Ten pat, l. 167–168.
- ⁴³ Ona Maksimaitienė, Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864, V., 1969, p. 97–104.
- ⁴⁴ LVIA, f. 438 ap. 1, b. 210, l. 2–10.
- ⁴⁵ История лейбгвардии Финляндского полка 1806 1906 г.г. Составил лейбгвардии Финляндского полка капитан С. Гулевич, Ч. III, 1856–881 г.г. С Петербург, 1906, p. 90.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 42, 106, 107.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 44–46.
- ⁴⁸ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 599, l. 10–52.
- ⁴⁹ LVIA, f. 438 ap. 1, b. 210, l. 2–3.
- ⁵⁰ Rok 1863. Wyroki śmierci. / Wileńskie źródła archiwalne. Wydane pod redakcją Wacława Studnickiego.
- ⁵¹ Jakób Gieysztor, Pamiętniki z lat 1857–1865, Wilno, 1913, t II, p. 38, 40, 141.
- ⁵² LVIA, f. 438 ap. 1, b. 210, l., L. 14.
- ⁵³ LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 37, l. 6. Taip pat žr. B. Dybowski. Ocena pamiętników Jakuba Gieyszтора, *Kwartalnik Historyczny*, R. XXXIII, 1919, s. 25.
- ⁵⁴ LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 37, l. 106 v.
- ⁵⁵ LVIA, f. 438 ap. 1, b. 210, l. 5.
- ⁵⁶ Margarita Matulytė, op. cit., p. 183–184.
- ⁵⁷ Ten pat, l. 183.
- ⁵⁸ Krasnojarsko krašto valstybės archyvo 2003 m. kovo 14 d. pažyma nr. 171. Dėkoju Margaritai Matulytei, kad suteikė galimybę pasinaudoti šia informacija.
- ⁵⁹ <http://www.krasnet.ru/~suhobuzimo/history.htm>. Žiūrėta 2011-10-11.
- ⁶⁰ Ф. Ф. Болонев, А.А.Люцидарская, А. И.Шинковой. Ссылные поляки в Сибири: XVII, XIX вв. Исследования и материалы. Отв. редактор – д.ист. наук Ф. Ф.Болонев, Новосибирск: Книжница, 2007, с. 230.
- ⁶¹ Алфавит переселенцев поляков. 1869 г. Государственный архив Иркутской области. Главное управление Восточной Сибири. ОЦ № 959. Ф. 24, оп. 12, д. 662.

Algirdas GRIGARAVIČIUS

JONO BASANAVIČIAUS PAMOKOS

Kai buvo minimos Jono Basanavičiaus artimo draugo Vinco Pietario (1850–1902) 25-osios mirties metinės, Juozas Purickis (1883–1934) straipsnyje pristatė jį ne tik kaip rašytoją, bet ir kaip mediką, matematiką, istoriką, archeologą, gamtininką, politiką, ekonomistą, tapytoją – viskuo besidomintį, viską norintį žinoti žmogų, todėl pernelyg išsiblaškiusių ir nieko gerai neišmanantį. Pietaris norėjęs Mozės pavyzdžiu išvesti lietuvius į Argentiną ar kur kitur, net pradėjo mokytis ispaniškai, tautai išvaduoti sumanė pastatyti povandeninį laivą, kuris nuskandintų visą caro laivyną... Žodžiu, buvo tipišką suvalkietis, kuriame įžiūrėsi didelį dvasios judrumą, lakią vaizduotę, iniciatyvumą, darbštumą, polinkį svajoti ir mistifikuoti. Tokio būdo žmonės gali daug padaryti ir padaro, bet jiems gresia diletantizmo ir paviršutiniškumo pavojus. Basanavičiaus kraštietis aukojosi tautai ne dėl materialinės naudos ar garbės, bet jo darbas, sielojimasis, kančios nedavė jai didelės naudos, o pats jis garbės nesulaukė. Vaikai pradingo Rusijos platybėse, o rašytojo kūnas ilsisi toli nuo Tėvynės, kurią jis mylėjo be jokio išskaičiavimo, kuriai dirbo, apie kurios laisvę svajotojo.¹

Basanavičius nepradingo svetimosiose platybėse, o įkvėptas lietuviybės vizijų ne tik rašė, bet ir kryptingai veikė.

Būtų pernelyg drąsu teigti, kad atsiskleis visų Basanavičiaus nuveiktų darbų mastas, tačiau vertybinio matmens nevalia ignoruoti, nes prasilenksime su istorine tiesa. Nutolstantis laikas spaudžia viską

kuo greičiau ir kaip nors glausčiau įvertinti, bet kelia ir grėsmę, kad atsiras dar vienas paminklinis įrašas. Daktaro veikla daugiau ar mažiau įvertinta folkloristikos, antropologijos, mitologijos, tautosakos skelbimo srityse, išsamiai aprašyta *Aušros* leidyba, Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimas, Lietuvos mokslo draugijos steigimas ir plėtojimas, jo veiklos reikšmė Vilniaus laikotarpiu, plačiau patyrintas gyvenimas Bulgarijoje. Laukia išsamesni archeologijos, jos duomenų naudojimo trakologiniuose veikaluose, publicistikos ir kitų sričių tyrimai. Reikėtų ir paprasčiausiai inventorizuoti rašytinį palikimą, bet gal visuomenei tai jau neaktualu, užteko atiduoti duoklę paminklais ir muziejų ekspozicijomis?

Pirma mintis apie daktarą siejasi su *Aušra* – jis buvo pirmųjų šešių numerių redaktorius, suformavęs jos kryptį, ir produktyviausias autorius. Pradėjęs leisti laikraštį, Martynui Jankui buvo 25, Andriui Višteliiui – 56, Jurgiui Mikšui – 21, Jonui Šliūpui – 22, Martynui Šerniui – 34 metai. *Aušros* leidybos laikotarpiu Basanavičius buvo našiausias publicistas ir išreiškė gaivalingą jaunosios Lietuvos dvasią, pažadintą mažosios tautos – čekų – atbudimo, kuris vyko panslavizmo kontekste, įtvirtino slavų tautų nuopelnus Europos kultūrai ir nubrėžė antigermanišką vektorius. O bulgarų atgimimo sėkmę lėmė Otomanų imperijos priverstinis geopolitinis traukimas iš Europos. Jau išryškėję pavyzdžiai įkvėpė ir vėluojan-

čius lietuvius. Gyvendamas Bulgarijoje, Basanavičius spėjo suvokti žmogaus teisių svarbą ir konstitucijos reikšmę. Užrašų sąsiuvinyje jis atsidėjęs konspektavo teisės aktus apie žmogaus teises ir rinkimų sistemą Anglijoje.² Anglų kalbos mokėsi, matyt, paveiktas žmonos Elės, kuri žavėjosi britų autorių grožine kūryba. Svarbiausia, kad Basanavičius buvo intelektualiai apsisprendęs sąmoningai siekti užsibrėžto tikslo ir savo pavyzdžiu įkvėpė kitus. Parašęs daugiau kaip dešimt aiškios krypties straipsnių, jis tapo idėjiniu autoritetu, būdamas palyginti jaunas – 32 metų. Atkakliai susirašinėjo dėl *Aušros* steigimo ir leidybos. Vien „Priekalbos“ užtektų įvertinti daktaro vaidmeniui.

Palyginti su straipsnio „Apie senovės Lietuvos pili“ pabaiga (*Aušra*, 1884, nr. 1–3, p. 52), Basanavičius 1892 m. sausį praplėtė savo suformuluotą tautinės agitacijos programą „Lietuvos lietuviškumas“. Pabrėžė, kad lietuviai pasijus esantys tikri lietuviai, kai seks protėvių pavyzdžiu, mylės nuvargintą savo kalbą, žemę, rūpinsis tautos reikalais. Teiginys, kad lietuvis yra tas, kuris kalba lietuviškai, buvo vienintelis argumentas, kurį galėjo suprasti neišsilavinę ūkininkai. „Meilė dėl prigimtos kalbos turi įkvepiama būti kožnam nuo mažų dienų, nes atsižadėjimas nuo jos yra tai sunkiausias peržengimas Viešpaties prisakymų! Mylėkime savo gimdytojus, neužmirškime savo garbingų sentėvių, godokime savo senelių ir gimdytojų lietuvišką kalbą! Su išnykimu kalbos ir mes patys išnyksime! Tegul tai kožnas Lietuvis visados atsimena!“³

Platesniam lietuviybės suvokimui ir refleksijoms reikėjo gausesnio būrio palankiai nusiteikusios šviesuomenės, jos veiklumui žadinti daktaras skyrė kelias trakologines knygeles, 1885 m. paskelbtas „Priedėlyje prie „lietuviško klausimo“. Programiniame straipsnyje, įdėtame į šviesuomenei skirtą *Apšvietą* (1892, nr. 1), žemės klausimas neliečiamas, nes nėra jokio intereso jį kelti, jeigu bajorai atmes kvailius lenkiškus idealus ir virs gerais lietuviais (p. 34).

Atsakydamas į *Varpo* 1891 m. paskutiniame numeryje paskelbtą bajoro Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio (1852–1916) straipsnį, Basanavičius, pabrėžia, kad nežinia, kada Lietuva vėl bus savarankiška, todėl

tautinio sąjūdžio idealu įvardija „Lietuvos lietuviškumą“. Taip jis atsiliepė į Jono Šliūpo brošiūroje „Lietuviai ir lenkai“, išleistoje 1887 m., išdėstytą mintį, kad Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma. Ragino lietuvius, kad su lenkais jie bendrautų kaip lygūs su lygiais (p. 30). Ypač svarbu, kad savarankiškos, tautiniu pagrindu sukurtos Lietuvos valstybės idėja „išsiplatintų“ tarp kunigų ir bajorų, tada nauja visuomenė turės išbaigtą socialinę struktūrą. Lietuvių kalba turi tapti visų luomų bendravimo priemone. Reikia siekti, kad tarp visų Lietuvos gyventojų įsiviešpatuotų tarpusavio santarvė ir meilė, o visų luomų idealu taptų lietuviybė (p. 32).⁴ Straipsnyje *Vilniaus žiniose* (1905-12-10) apie sumanymą po Didžiojo Vilniaus Seimo steigti tautinių demokratų partiją, Basanavičius pridūrė, kad reikia užtikrinti tautos „kultūrišką ir medžiagišką gerovę“. Taip jis atsiliepė į laikmečio nuotaikas, tačiau socialiniais reikalais pats tiesiogiai niekada nesirūpino, apie juos specialiai nerašė, nors, aišku, šelpė tuos, kam reikėjo paramos. Jam svarbiau atrodė žadinti tautos sąmonę, kelti civilizacinį jos lygį, pasitelkiant švietimą ir mokslą.

Basanavičiaus dukterėčia Konstancija, gyvenusi Ožkabaliuose, pasakojo: „Kai parvažiuodavo daktaras, apylinkių žmonės eidavo gydytis. Paklausus, kiek imsiąs, atsakydavo: „Eik ir dirbk savo kraštui! Matai, kaip prastai ūkininkai dirba žemę.“⁵

Pats jis niekada nėjo „į liaudį“, atlikdavo tik savo kaip gydytojo pareigą, tačiau, būdamas ūkininkų vaikas, domėjosi kaimiečių reikalais, nevengė su jais bendrauti, o ypač suartėjo rinkdamas tautosaką. Veikti stengėsi tik legaliai, pavyzdžiui, pasinaudodamas keturiais per jo gyvenimą carų išleistas manifestais, rašė prašymus carinės vyriausybės vidaus reikalų ministrams. Taigi priskirtinas prie nuosaikiųjų. Per Didžiojo Vilniaus Seimo pirmąjį posėdį kairieji reikalavo, kad daktaras būtų pašalintas iš prezidiumo, tačiau, kai įžanginę kalbą jis baigė šūkiu „Lai gyvuoja Lietuva!“, pratrūko ovacijos. Įkaitus posėdžio atmosferai, Basanavičius paprašė, kad visa salė atsistojusi pagerbtų kritusius už laisvę, o priminęs Vilniaus lietuviškumą, ragino „pašlovinti“ ir jo įkūrėją Gediminą.⁶

Veikė atsakingai ir sumaniai, suprasdamas konkretaus įvykio reikšmę. 1907 m. gruodžio 7 d. laiške Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui dėl planuojamos lietuvių delegacijos į Romą aiškino, kad Vatikane ji turės spręsti ne tik tikiybinius lietuvių reikalus, bet ir pareikalauti skriaudų, kurias daro lenkai, pasitelkdami bažnyčią, „prašalinimo“, o tai jau tautinės politikos dalykas, todėl būtina įtraukti ir visuomenės atstovus. Lenkų intrigų nereikia bijoti, kas baiminasi, lai sėdi namie, o kovoti su jomis įmanoma, nes kai kurie kardinolai palankūs lietuviams. Jeigu dauguma delegacijos narių yra nusistatę prieš jo važiavimą, mielai to atsisakysiąs, nes svarbiausia čia ne ambicijos, o būtinybė užsitikrinti, kad Vilniaus vyskupas būtų skiriamas iš lietuvių.⁷

Basanavičius pasikloviė kabinetine diplomatija, pavyzdžiui, delegacijos reikalais kreipėsi ir į Vilniaus gubernatorių, ir į Vidaus reikalų ministerijos Kitatikų reikalų departamento direktorių V. Vladimirovą, pažįstamą iš Maskvos universiteto laikų. Tai tipiška evoliucijos šalininko laikysena.

Politikos reikaluose buvo skrupulingas ir griežtai reikalavo, ypač iš saviškių, laikytis padorumo.

Tekstų dalykiniu tikslumu, jų datavimu daktaras išsiskiria iš to meto lietuvių veikėjų, ir tai rodo viešų pareiškimų reikšmės supratimą. 1906 m. rugsėjo 8 d. datuotame straipsnyje „Amerikos lietuvių kongresai ir Lietuvos autonomija“ pasidžiaugė, kad sušaukus Vilniaus Seimą pasisėkė, labiau nei jis tikėjosi, atgaivinti tautinę lietuvių dvasią. 1905 m. gruodžio 26 d. parašė memorialą apie Lietuvos autonomiją, akcentuodamas Suvalkų gubernijos atskyrimą nuo Lenkijos, ir pasiuntė kunigui Jonui Žiliui, siūlydamas sušaukti Amerikos lietuvių seimą. Tačiau, paveikti kunigų agitacijos, katalikai surengė savo atskirą kongresą.

Daktaras barėsi ir sielvartavo dėl lietuvių vienybės stokos. Kunigą Antaną Jusaitį (1871–1942) net apkaltino memorialo plagiatu jo referate „Perstatymas Rusijos valdžiai sulyg Lietuvos autonomijos“ („Pirmasis Amerikos Lietuvių katalikų kongresas“, 1906, p. 87–92).⁸

Būdamas įsitikinęs demokratijos šalininkas, Basanavičius stengėsi įgyvendinti Didžiojo Vilniaus

Seimo nutarimą dėl autonomijos: kitą dieną po Seimo derėjosi su lietuviškų partijų atstovais dėl koordinuotų veiksmų, bet susitarti nepavyko, todėl nuvažiavo į Peterburgą ieškoti Rusijos konstitucinių demokratų (kadetų) palaikymo, ataskaitą apie tai pateikė *Vilniaus žiniose*.⁹

Svarbiausia nutautėjimo priežastimi daktaras laikė gimtosios kalbos išsižadėjimą ir ragino viešai kalbėti lietuviškai, branginant protėvių išsaugotą turtą. Lietuvių kalbą vadino seniausia, pateikdamas užsienio filologų nuomonės ir teiginius. Žadindamas Tėvynės meilę, kaip sektiną pavyzdį iškėlė tautos praeitį. Kad lietuviai jaustųsi garbingi ainiai ir didžiuotųsi savo protėviais, istorija turėjo būti didvyriška ir morali, net kai kalbama apie kovas su svetimtaučiais pavergėjais, su naujinusiais senąją kultūrą. Tautą Basanavičius suprato idealistiškai, anot Albino Rimkos (1886–1944), daktaras atstovavo „antropologinei tautybės sąvokai“, todėl lietuvių tautinį atgimimą įsivaizdavo daugiau kaip abstraktų „susipratimą“, pagrįstą senovės prisiminimais ir meile gimtinei.¹⁰

1918 m. Basanavičius įstojo į Tautos pažangos partiją.¹¹ Autobiografijoje rašo, kad lankėsi keliuose susirinkimuose ir pasitarimuose, buvo įtrauktas į jos kandidatų sąrašus per Steigiamojo Seimo rinkimus. Viešėdamas Kaune, 1920 m. gegužės 27 d. dalyvavo laikinosios sostinės pažangininkų susirinkime, nusprendusiame sukviesti partinę konferenciją. Pritardamas tautiniams liberalams, programines TPP nuostatas laikė atitinkančiomis jo kaip tautos vienybės ir žmogaus teisių šalininko pažiūras. 1924 m. įsteigta Lietuvių tautininkų sąjunga į savo programą žmogaus teisių jau neįtraukė, matyt, todėl kitų metų sausį iš jos oficialiai pasitraukė liberalusis Juozas Tumas.

Basanavičius tautininkų srovei pritarė iki paskutinių dienų. Gydytojas Danielius Alseika, Vilniuje globojęs Basanavičių, 1927 m. vasario 14 d. Amerikos lietuvių laikraščiu *Vienybė* parašė laišką, kuriame išdėstė daktaro nuomonę apie gruodžio 17-osios perversmą: jis nesutinkąs su griežtais užjūrio lietuvių protestais, tačiau mano, kad naudoti kariuomenę politiniais tikslais yra negeras ir kenksmingas dalykas.

Liaudininkai su tautininkais galėjo susitarti, eidami parlamentiniu keliu, bet antrieji padėjo per mažai pastangų suartėjimui pasiekti.¹²

Labai akivaizdžiai matyti, kaip plačiai skleidėsi daktaro autoritetas, kai po 25 emigracijos metų jis grįžo į Vilnių, ir kaip ilgainiui jo įtaka ėmė menkėti. *Aušros* legendos populiarumą tarp lietuvių ūkininkų ir šviesuomenės tikrai kilstelėjo du įvykiai: Didysis Vilniaus Seimas ir Lietuvių mokslo draugijos įsteigimas. Kaip būdinga aušrininkams, daktaras veikė individualistiškai, nors gyvendamas Bulgarijoje sukaupė nemenką politinės veiklos patirtį, žinojo kompromiso vertę, suvokė partijų reikšmę. Kai su tautinių demokratų partija jam nepavyko patekti į Rusijos Dūmą, kad galėtų legaliai siekti Lietuvos autonomijos, viešai nesidėjo su jokia politine jėga, nuolat pabrėždavo, kad nepriklauso jokiai partijai, nors pasiūlymų turėjo, pavyzdžiui, iš viltininkų pusės. Veikti pogrindyje jam buvo nepriimtina, nes prioritetu laikė viešą veiklą. Jo vizija buvo vieninga tauta, todėl ragino sutartinai dirbti šio tikslo labai, stengėsi kiek įmanymai stiprinti LMD. Karti asmeninė patirtis ir nuoskauda, kai tapo krikščionių demokratų intrigų auka per 1912 m. rinkimus į IV Dūmą, nes kiekviena lietuvių srovė siaurakaktiškai kėlė savus, o ne lietuviybės šūkius, įstrigo visam gyvenimui. LMD veiklą galima vertinti ir kitaip: ji atliko legalios politinės parpartijos funkcijas.

Po Didžiojo Vilniaus Seimo, kai lietuvių sąjūdis pasiekė politinį etapą, jaunesnioji karta, trečia po aušrininkų ir varpininkų, ypač kairioji jos dalis, reikusi simpatijas socialdemokratams, pasisakė ne tik prieš caro patvaldystę, bet ir prieš savų autoritetų įsigalėjimą, o juo labiau prieš lyderių išskirtinumą ir aklą sekimą jais. Basanavičiui kliuvo nuo Vaclovo Biržiškos – *Žarijoje* pasirodžiusiame vaizdelyje „Dievaitis“ du jaunikaičiai, aukštai iškėlę galvas, pareiškia negerbiantys tautos didvyrio, kuris ją pažadinęs apleido, kai buvo reikalingiausias, nes pasisakė gauti šiltesnę vietą, o ateityje sužibo viliojanti poniško gyvenimo ramybė. Taip jis pasėjo pirmuosius neapykantos grūdus, mokė tautą tokio gyvenimo, koks

buvo prieš jam išvažiuojant svetur, kėlė pavyzdžiu ir stengėsi atgaivinti tai, kas bloga ir peiktina buvo praeityje, o grįžęs į Lietuvą, arė seną vagą. Net jei šie kaltinimai būtų be pagrindo, vis tiek gerbti jo negalėtų, nes šis norintis tapti tautos dievaičiu, o vienintelis jaunikaičių dievaitis yra „protas–teisybė“.¹³

Besąlygišku autoritetu daktarą laikė *Fraternitas Lituonica* nariai karo medikai, 1914 m. spalio 22 d. metiniame suvažiavime išrinkę jį brolijos garbės nariu.¹⁴ Iš visų tautinės pakraipos organizacijų ši jam buvo artimiausia dėl kilnaus įsipareigojimo veikti tautiečių labai su šūkiu *Humanitate et scientia!* Brolijos nariai žadėjo, kad bet kokiomis sąlygomis išliks susipratusiai lietuviams, ves lietuvaiteis, puoselės tautinę kultūrą, grįš į tėvų žemę, rūpinsis lietuvių sveikata, dirbs jų gerovei ir skatins kitus išsilavinimą įgijusius tautiečius daryti tą patį. Kai neolitanų korporacijos atstovai 1924 m. lapkričio 9 d. aplankė Kaune viešintį Basanavičių, šis maloniai juos priėmė ir draugiškai kalbino, domėjosi studentų reikalais ir organizacijomis. Korporacijos senjorui Jonui Vileišiui pareiškus, kad studentai tautininkai išaugo iš daktaro pasėtos sėklos, šis susijaudinęs atsakė: „Jūsų korporacija man yra labai simpatinga, ir Jūs man esate artimiausi.“¹⁵

Iškalbinga istorija, susijusi su Basanavičiaus atsakymu į Augustino Janulaičio kritiką, pareikštą LMD veiklos atžvilgiu. *Lietuvos žinių* redakcijos vardu Gabrielė Petkevičaitė 1909 m. sausio 17 d. daktarui pranešė, kad savo straipsnyje jis esą nieko nauja apie kritiką nepasakė, be to, redakcija gavusi keletą skaitytojų laiškų, kuriuose meldžiama Janulaičio biografija daugiau jų „nevaišinti“, todėl to atsiliepimo nespausdins. Po jos žodžiais yra kitos dienos Juozo Tumo prierašas, kad *Viltis*, išspausdindama Basanavičiaus tekstą, suteiktų progą Janulaičiui ją iškoneveikti, o „tarp durų kišti savo pirštų“ nenorėtų. Nusivylęs daktaras sausio 21 d. rašė, esą tai „pirmutinis“ straipsnis, kurį redakcija atmetė, tačiau jis nesistebė, kad Gabrielė Petkevičaitė gina kritiką, nes pati apie ją išmano tik tiek, kiek ir apie estetiką.¹⁶ Šis Basanavičiui nebūdingas „suasmeninimas“ parašytas tik pačiam sau, bet nuoskauda tikra.

Romantikai atmetė universalius visuomenės raidos dėsnius, iškeldami individualumą ir unikalumą. O pozityvistinė pasaulėžiūra, nuo suverenios asmenybės pereinanči prie tautos suverenumo, ragino individo teises keisti pareigomis visuomenei, asmeninį požiūrį – visuomeniniu, tapti pozityvia asmenybe ne apskritai žmonijai, o savo tautai. Veiklos šerdimi tapo proto ir mokslo kultas, lydimas švietimo ir savišvietos, padedančių progresuoti ir tobulėti.¹⁷ Lietuviškoje dirvoje orientuotasi į praktinę veiklą, paremtą „mažaisiais darbais“, carizmo priespaudos sąlygomis ji vadinta „ramiu kultūrinu darbu“. Rusiškasis pozityvizmo variantas, skirtingai nuo lenkiškojo, orientavosi į žinią, o ne į praktinę veiklą. Lietuvių literatūros moksle jis paliko pėdsaką kaip taikomoji metodologija. Lietuviškasis tautinio romantizmo variantas, sužadinęs vaizduotę, sustiprino lietuvių atgimimo veikėjų motyvaciją siekti užsibrėžtų tikslų, o pozityvistinė pasaulėžiūra tapo pagrindu veikti tautos labui.

Basanavičius, klodamas tautinio romantizmo pamatus, visą gyvenimą išliko idealistas ir tolerantas, subrandintas europinės tradicijos ir asmeninės patirties. Būdamas suvalkietis, jis stengėsi veikti realistiškai, pritarė pozityvistinei pasaulėžiūrai, tačiau lietuvių sąjūdžiui sėkmingai pasiekus tikslą, nesiėlgė taip, kaip derėtų pragmatikui, – nesiekė nei postų, nei asmeninės gerovės.

Liko svarbus klausimas, kokiomis valios pastangomis daktarui pavyko išstis pusę šimto metų neišnykti tarp lietuvių veikėjų? Akivaizdus jo veiklos akstinas – įrodyti senovės lietuvių kultūros didingumą, be trako-logijos studijų jis tikrai nebūtų tiek daug nuveikęs.

Yra ir dramatiškasis gyvenimo tais lūžio metais fonas – daugelio tautos atgimimo veikėjų neišvengiama palydovė buvo džiova, Basanavičių giminė irgi turėjo polinkį šiai ligai. Nuo jos mirė daktaro tėvai, brolis Vincas, sesuo. Artimųjų netektys, sukrėtimai per Bulgarijos ir Serbijos karą, širdies plote po pasikėsinimo likusi kulka apkartino gyvenimą, susilpnino jėgas. Įvertinę šias aplinkybes, gal geriau suprasime Basanavičiaus nuveiktų darbų mastą, emigracijos motyvus, tamsiuosius

asmeninio gyvenimo tonus ir graužatį dėl neįgyvendintų sumanymų.

Tik apgailestavimo atodūsiu galėtume palydėti mintį, kad ir dabarties veikėjai sektų daktaro veiklos gairėmis, moraliniu jo pavyzdžiu, kai asmens interesai sutampa su bendruomenės troškimais ir poreikiais. Jonas Basanavičius Lietuvos autonomijai įgyvendinti kūrė tautinių demokratų partiją, o dabar vyrauja tautiniai realistai. ■

¹ Vygasdas, Vincas Pietaris [25 metų mirties sukaktuvėms paminėti], *Pradai ir žygiai*, 1927, nr. 2, p. 293, 297.

² LLIR, f. 2–54, lapai nenumuoti.

³ Birsztonas [J. Basanavičius], Lietuvių skaitelius, In: *Muzikėlis*, pirma laida. Tą knygutę broliams lietuviams parupino Jankaus Martynas, Ragainė, 1885, p. 53.

⁴ Straipsnį perleido P. Vileišis, 1904 m. rugsėjį Kaune parašęs pratarmę, kurioje teigė, kad iškelti daktaro tikslai bus dar aktualūs ne vienus metus, kol bajorai atsikus į tautą. Žr.: J. Sapalius, Priedėlis prie „lietuviško klausimo“, Chicago, 1905 (Originalas: LLIR, f. 2–593, lapai nenumuoti).

⁵ A. Paliulis, Dr. Basanavičiaus tėviškėje, *Mokslo dienos*, 1939, nr. 2, p. 100.

⁶ Liudo Giros 1905 m. užrašų knygelė, LLIR, f. 13–3796, l. 10, 27.

⁷ LCVA, f. 1337, ap. 1, b. 1, l. 108–109.

⁸ LLIR, f. 2-120, l. 1–4.

⁹ D-ras J. Basanavičius, A. Dubinskis ir A. Voldemaras, Lietuvos autonomija ir Rusų konstituciškai demokratiškoji partija, *Vilniaus žinios*, 1906-01-18, nr. 13, p. 1.

¹⁰ Albinas Rimka, Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros“ – „Varpo“ gadynės (1883–93) sociaekonominiai raštai, Kaunas, 1932, p. 8.

¹¹ Tai nurodyta jo 1919 m. kovo mėn. surašytose „Žiniuose apie Švietimo liaudies komisariato skyriaus bendradarbius“, LLIR, f. 2–624, l. 1.

¹² Priešmirtiniai d-ro Basanavičiaus žodžiai amerikiečiams, *Vienybė*, 1927-03-15, nr. 32, p. 3.

¹³ Smūtkelis [V. Biržiška], Dievaitis, *Žarija*, 1907-12-05, nr. 23, p. 348–349.

¹⁴ LLIR, f. 2852, l. 1.

¹⁵ Korespondentas, D-ro J. Basanavičiaus aplankymas, *Jaunoji Lietuva*, 1924, nr. 3, p. 20.

¹⁶ LLIR, f. 22165, l. 1.

¹⁷ Giedrius Židonis, Pozityvizmas ir lietuvių proza. XIX amžiaus antroji pusė, Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, filologija (04 H), Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 120–121.

Kęstutis ŠAPOKA

ANTIPROVOKACIJA, arba KO GALIME PASIMOKYTI

„Vieno projekto apkalta“, sudarytoja Elona Lubytė, 2011, Vilnius

Kiek sulaužyta iečių, atakuojant Mindaugo Navako „Dviaukštį“, Roberto Antinio „Puskalni“, o ypač Vlodo Urbanavičiaus „Krantinės arką“! Kodėl formos ir turinio atžvilgiu gana lakoniškos, mūsų „tyliojo modernizmo“ ir „postmodernizmo“ sankryžų kontekste niekuo labai drastišku neišsiskiriančios skulptūros sukėlė tokį ažiotažą? Tiesiog atsidūrė (ne)tinkamu metu, (ne)tinkamoje vietoje ir (ne)tinkamame kontekste, kitaip sakant, tapo paskutiniaisiais lašais, perpildžiusiais taurę? Juk esama ir daugiau panašaus pobūdžio skulptūrų, projektų viešosios erdvėse, tačiau jie nesukėlė tokio atgarsio – nesvarbu, neigiamo ar teigiamo. Matyt, pats VEKS’o kontekstas ir tam tikros strateginės miesto vietos jau buvo „užminuotos“ ir „sprogimų“ neišvengiamai reikėjo kada nors laukti. Žinoma, niekas nesitikėjo *tokio masto* sprogdinamosios jų jėgos.

Ko gero, tam tikra mentaliteto krypčių ir skirtingai suvokiamų sociokultūrinių, socioistorinių mitologemų konfrontacija anksčiau ar vėliau turėjo išsiliesti, atskleisdama, kokia gili visuomenės saviemonę apėmusi krizė. Kita vertus, skulptūros galbūt labiausiai ir šokiravo savo lakoniškumu, subtiliomis užuominomis, nes visuomenė, pripratusi prie tiesmukai ideologinio (na ir kas, kad šiuo metu tautinio), dekoratyvinio (puošiamojo) arba atvirai šokiruojančio, provokuojančio šiuolaikinio meno, buvo

nepasirengusi tokio pobūdžio „antiprovokacijai“ arba „antiideologijai“, kuri nesusijusi su konkrečiais istoriniais, ideologiniais, politiniais kontekstais, bet ir ne vien dekoratyvinė, t. y. ne vien puošiamosios paskirties. Ši antiprovokacija įsiterpia kažkur tarp išvardytų funkcijų. Ar tai reiškia, kad ratas apsisuko ir „tyliajam modernizmui“ artima „grynosios estetikos“ meninė taktika vėl tampa ideologinės „rezistencijos“ forma?

Tiesmukai ideologizuotų viešųjų erdvių ilgesys, reikia pripažinti, išsiskynęs labai giliai. Kokiam nors vertelgai pakanka verslo planą gudriai susieti su tautine ideologija ir miestą (visiems „aukščiausiu lygiu“ plojant katučių) užtvindo pasibaisėtina chaltūra – nuo didžiavyrų vaizduojančių keistų, net absurdiškų figūrų, t. y. oficialaus tautinio kičo, iki sveiku protu nesuvokiamų „sienų“ ir „verpsčių“...

„Krantinės arka“ ir į jos kritikos bangą pakliuvę Navako ir Antinio kūriniai tiesiog atidengė neįjaučias posovietinės visuomenės mentaliteto žaizdas, parodė, kad būtina iš naujo formuoti viešųjų erdvių ir viešojo intereso sampratą, nes ji, nepaisant to, kad „tapome laisvi“, visiškai atrofavo. O gal tas erdves reikia tiesiog vaduoti nuo išoriškai kitaip įpakuoto, bet vis dar aktyvaus ideologizavimo? Kartu profanuojama, smukdoma socioestetinė kokybė. Sovietmečiu tą darė kultūros ideologai, o dabar perėmė

komercinės struktūros, glaudžiai susijusios su įvairiausiais nomenklatūros sluoksniais, ir visuomeninės organizacijos, susipainiojusios savo neva tautinėse vizijose. Turbūt turėtume mėginti naujai suvokti tam tikrų objektų, pavyzdžiui, skulptūrų mieste funkcijas, reikėtų ir mokytis susidoroti su tokių grandioziųjų renginių kaip VEKS'as vadyba ir reklama.

Ar būtų kilęs toks triukšmas, jei visuomenė būtų buvusi aktyviau supažindinama su „Krantinės arkos“, „Dviaukščio“, „Puslankio“ ir panašių skulptūrų objektų estetika dar prieš jas pastatant? Arba jeigu tos pačios skulptūros būtų buvusios sumontuotos nuošalesnėse miesto vietose? Tada kyla klausimas, apie kokio masto vadybą, reklamą, tiksliau, edukaciją turėtume kalbėti. Derėtų prisiminti, kad net visuomeninės televizijos kanalai kultūrą reprezentuoja, galima sakyti, taip ir neatsikratę sovietmečiu įdiegtų įvaizdžių, o kokybiška šiuolaikinė dailė, jau nekalbant apie šiuolaikinį meną, net visuomeniniam transliuotojui tarsi neegzistuoja.

Šių skulptūrų istorija išryškino ne tik visuomenės „tamsumą“ ir feodalinį valdininkų mąstymą ar tiesiog nekompetenciją, maskuojamą „radikaliais“ pasisakymais. Žinoma, ir vėliau, skandalui jau išplieskus, aiškesnė ir nuoseklesnė Kultūros ministerijos pozicija gal būtų padėjusi sureguliuoti konfliktą, bet ji nusišovė rankas, surengusi demokratijos imitaciją – balsavimą internetu, ar utilizuoti skulptūras, ar ne...

Ši istorija išryškino ir menininkų pasaulėžiūros dilemas, prieštaravimus, net naivumą. Skulptoriai, nors ir tvirtino, kad tikisi ne vien pozityvių vertinimų, vis dėlto nustebo, kad nemaža visuomenės dalis taip aršiai pasisakė prieš „elitinį meną“, žinoma, sąmoningai kurstoma komercinės žiniasklaidos. Sovietmečiu vadinamasis „aukštasis menas“ turėjo apibrėžtas prasmes ir funkcijas, riba tarp undergroundo ir oficiozinės dailės, ypač viešosiose erdvėse, buvo neperžengiama. Susikurtos gana aiškios ir laviravimo tarp šių dviejų polių taisyklės.

Ko gero, tragikomiška yra tai, kad daugelis iškiliųjų „tyliojo“ ir vėlesnio modernizmo atstovų vylėsi, esą, atgavus nepriklausomybę, pagaliau bus galima

išeiti iš kompromisų, gudravimo, painaus koketavimo su nomenklatūrine pelke šešėlio, o kokybiško (elitinio) meno pageidauti tiek visuomenė, tiek jai tarnaujantys valdininkai...

Tačiau, nepaisant išoriškai pakitusio ideologinio viešųjų erdvių turinio arba įpakavimo, paaiškėjo, kad metodai, kaip leisti arba uždrausti tose viešosiose erdvėse kurti, yra tokie pat neskaidrūs, korumpuoti kaip ir sovietmečiu, be to, kur kas labiau supainioti, nes spekuliuojama „viešuoju interesu“, o iš to dažniausiai pelnosi apsukrūs šarlatanai.

„Krantinės arka“ ir kitos dvi skulptūros tiesiog tapo tomis yломis, kurios išlindo iš kur kas globalesnių problemų maišo ir apskritai atkreipė visuomenės dėmesį į tą „maišą“. Skulptūros apaugo įvairiausiais kontekstais, tapusios pilietinės, politinės, estetiškos savimonės gangrenos chirurgais. Reikia džiaugtis, kad šią patirtį įgijome tokiu pozityviu būdu, t. y. kaudamiesi už ir prieš profesionalius, socioestetiskai pakankamai argumentuotus objektus (skulptūras) viešosiose erdvėse, o ne sukrėsti kokios nors negatyvios patirties, pavyzdžiui, teroristinių aktų.

Taigi, grįžkime prie knygos. Jos sudarytoja Elona Lubytė pavydėtinai kruopščiai surinko viską, kas susiję su šių trijų skulptūrų istorija, – tai daugialypis, daugiasprasmis, prieštaringas, kontekstualus diskursas.

Kita vertus, tai tikras postsovietinės dailėtyros precedentas. Kūrinys (-iai), atsidūrę viešosiose erdvėse, sugeria ir sukaupia tiek teigiamą, tiek neigiamą visuomenės energiją. Juk aistros kunkuliavo ir dėl paminklų Ldk Gediminui, Mindaugui, laisvės šaukliui Vincui Kudirkai, bet į knygą tokia „apkalta“ yra surinkta pirmą kartą ir galima ją studijuoti daugybe požiūrių – politiniu, pilietiniu, vadybiniu, estetiniu, mentaliteto studijų, kultūrologiniu, psichologiniu, sociologiniu, filosofiniu arba visais iš karto...

„Apkaltos“ struktūra atskleidžia skulptūrų projekto raidą: „Sumanymas“, „Įgyvendinimas“, „Vertinimai“, „Diskusijos tęsiasi“, „Politinė, ekonominė, socialinė, technologinė projekto aplinka“, „Projekto stiprybės, silpnybės, grėsmės, galimybės“.

Knygos sudarytoja, kuri yra bene aktyviausia trijų skulptūrų gynėja, neslepia savo pozicijos, taigi knygos kryptis aiški ir nedviprasmiška, nurodanti, kas teisu,

o kas ne. Anotacijoje rašoma, kad tai „istorija apie feodalines biurokratinių reglamentų užtvaras ir bulvarinės žiniasklaidos pagiežą įveikiančią susivienijusios bendruomenės – menininkų bei juos palaikančiųjų galią“ (p. 11). Laimė, knygos visuma yra kur kas įvairialypiškesnė ir kontekstualesnė, pranokstanti šią kiek siauroką, vienakryptę idealistinę viziją. Nors skulptūros ir liko savo vietose, bet dar nereiškia, kad „menininkų bendruomenė“ nugalėjo ar kad tokia bendruomenė apskritai egzistuoja, o ar visuomenė ją nors išsąmonino, parodys ateitis. Ypač ironiškai, o gal tragikomiškai ši istorija atrodo „viešųjų erdvių humanizavimo“ projekto fone...

Knyga sudaryta iš dokumentų, kurie atskleidžia skulptorių sumanymų esmę ir genezę, skulptūrų likimą VEKS'o kontekste ir vėliau. Surinkti atvirai neigiami (dalis) žiniasklaidos, tinklaraščių vertinimai, dailėtyrininkų, vienaip ar kitaip įsitraukusių į diskusiją, tekstai, kitų kultūros sričių specialistų nuomonės, beje, paneigiančios mitą, esą meno prigimtis universalė, todėl jį visi suvokia vienodai.

Knygos sudarytoja stengėsi pateikti kuo įvairesnius požiūrius, savaime suprantama, akcentuodama idealistinės menininkų bendruomenės bent jau moralinę pergalę. Prisiminę Elonos Lubytės 1997 m. sudarytą parodos katalogą/knygą „Tylusis modernizmas Lietu-

voje 1962–1982 m.“, kurioje visiškai atvirai bandyta *semikonformistinį* sovietmečio modernizmą pristatyti labiau kaip *nonkonformizmą* (beje „tyliojo modernizmo“ sąvoka tapo bendrine), galėtume sakyti, kad ir šįkart geidžiamybė pateikiama kaip esamybė. Kita vertus, profesionaliai sudaryta knyga yra sveikos menotyras požymis, nes atvira pozicija nedangstoma figos lapais, tad jei yra noro ir parako, galima bandyti taip pat profesionaliai su ja ginčytis.

Dar viena simpatiška „apkaltos“ savybė – aiškus ir koncentruotas tyrimo objektas. Lietuvių dailėtyra dažnai niekaip nesugeba peržengti komplekso, kurį išduoda keliaklupsčiai prieš autoritetus. Tai viršta citavimo manija, savitiksle intelektualine ekvilibristika, maskuojančia liūdną tiesą, kad autorius neturi nuomonės apie reiškinį, kurį analizuoja, arba tiesiog bijo ją turėti. Lubytė, sprendžiant iš jos išleistų knygų, poziciją visada turi ir savarankiškai ją pagrindžia, užuot kolekcionavusi autoritetų ištermes ir jas pri-tempdama prie „objekto“.

„Vieno projekto apkalta“ bando skaitytojus įtikinti, kad egzistuoja idealizmo vienijama menininkų bendruomenė. Ir, reikia pasakyti, iš *dalis* tai padaryti pavyksta, nes kautynėse dėl trijų skulptūrų kultūrininkai vis dėlto pasiekė simbolinę pergalę prieš populizmą ir tyčinį vertybinių kriterijų (su)painiojimą.

Bent jau tuo atžvilgiu, kad daugelis dailininkų ir dailės kritikų, asmeniškai vertinantys tas skulptūras labai įvairiai – nuo besąlygiškos adoracijos iki lakoniško ar net skeptiško požiūrio, vis dėlto nesąmoningai suvokė, kad išplieskus skandalui reikia laikytis daugmaž vieningos nuomonės, ginčytis ne dėl smulkmenų, ginti jau ne tiek konkrečius objektus, skulptūras ar jų savybes, kiek rimtojo meno teisę apskritai turėti savo nuomonę ir tą nuomonę (kokybės plačiąja prasme, tiesos atžvilgiu) reikšti viešajame sektoriuje.

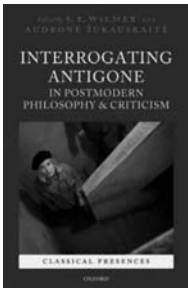
Elonos Lubytės sudaryta knyga, manau, svariai prisidės, kad bandymas tą nuomonę pareikšti nebūtų vien šauksmas tyruose. ■

Vladas URBANAVIČIUS. *Krantinės arka*. 2009

„Antigonė Sibire“. Režisierius Jonas JURAŠAS. Antigonė – Eglė MIKULIONYTĖ. Kauno valstybinis dramos teatras

Jay Daniel MININGER

TARDYMAS REIKALAUJA ATSAKYMŲ

Interrogating Antigone in Postmodern Philosophy & Criticism, eds. Stephen Eliot Wilmer and Audronė Žukauskaitė, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Žodį „tardymas“ („apklausa“) vargu ar galima laikyti nekaltu, ypač šiandien, kai politiniai, fiziniai ir dvasiniai žmogaus pavergimo instrumentai, tikėtina, yra rafinuotesni (nes kur kas klastingiau naudojami), nei buvo kada nors anksčiau. Žodis „tardymas“ kelia daugybę ryškių asociacijų: pradedant beprotiškai populiariais politiškai steriliomis televizijos (melo)dramomis apie Amerikos kriminalinius tyrimus (pavyzdžiui, serialas „CSI“), kur rodomi „kieti“, teisingi, netgi smagūs tardymo metodai, ir baigiant siaubingais nusikaltimais – kankinimais ir kalinių prievartavimu, kurį Amerikos karinis personalas, prisidengdamas tardymu, taikė kaliniams irakiečiams Abu Graibo kalėjime. Šis kraštutinumas, žinoma, vargu ar laikytinas tardymu. Tardymas yra užuomina į tyrimą arba į išsamią apklausą. Kankinimai, tiek tie, kuriuos vykdo totalitariniai režimai, tiek tie, kuriuos remia tariamai geranoriški išvaduootojai demokratai, yra tik maskuojami kaip apklausa. Nepaisant apklausos įvaizdžio, tardymu su kankinimais iš tikrųjų siekiama ne atsakymų, o norima tik pažeminti auką, ir tai daroma siaubingais būdais.

Gilesne ir intelektualėsne „tardymo“ versija laikytina tinkamai atliekama apklausa. Bet, kaip jau minėta, net ir ji nėra visiškai nekalta. Tikras tardymas nesusijęs su nekaltu smalsumu, tardytojas visada klausinėja iš tariamos ar iš oficialios galios pozicijų. „Tardyti“ reiškia „pateikti klausimus“, tam tikromis aplinkybėmis tais klausimais siekiama sužinoti asmenišką, delikatią, net slaptą informaciją. Būdamą legali, tokia situacija itin palanki, siekiant tam tikrų dalykų: teisėtiems tardymo metodams priskirtinas ir ban-

dymas (klausinėjant) išgauti atsakymus, patvirtinančius kaltę. Taigi, apibendrinkime: kieno nors (aukos, įtariamojo) tardymas dėl kažko (sampratos ar įvykio) įtraukia ne tik retorinį teiravimąsi, ne tik grynai intelektualinį smalsumą, paprastą (nors ir kruopštų) problemos apmąstymą. Tardymas reikalauja atsakymų.

Neseniai pasirodžiusios knygos „Apklausiant Antigonę postmoderniojoje filosofijoje ir kritikoje“ (*Interrogating Antigone in Postmodern Philosophy & Criticism*), jau pats pavadinimas suteikia apklausai tam tikrą nuotaiką ir pobūdį. Šis turiningas, drąsus ir provokatyvus straipsnių rinkinys, kruopščiai sudarytas Stepheno Elliotto Wilmerio ir Audronės Žukauskaitės, atidžiam skaitytojui jau nuo pat pradžių meta nebylų iššūkį: būtina suvokti skirtumą tarp intelektualės apklausos ir paprastos akademinės studijos. Ką reiškia *apklausti* Antigonę (personažą, jo istoriją, Sofoklio dramą), o ne vien nagrinėti veikėją ir naratyvą? Kuo šis kritiškas, atsakymų reikalaujantis tyrimas skiriasi nuo tekstų rinkinio, kuris nepretenzingai perteikia pasakojimo, jo prasmės, su juo susijusios tradicijos ir svarbos ateičiai interpretacijas? Į šiuos klausimus pateikiami įvairūs atsakymai, tačiau jie nėra teiginiai, atsakymu tampa pati knyga, ir tai leidžia geru žodžiu minėti jos sudarytojus. Kitaip tariant, jų surinkti tekstai tampa tam tikra konsteliacija, įgyjančia jėgos apklausti patį intelektualės apklausos aktą.

Knygoje Antigonė tampa ne tik intelektualiniu tikslu savaime, bet ir mąšliu mediumu, skatinančiu abejoti pačiomis ideologinėmis konstrukcijomis, kuriomis remiasi mūsų akademiniai tyrinėjimai ir kurios daro jiems poveikį. Pavyzdžiui, kruopščiai nagrinėjamos

įstatymo ribos ir teisėtumas ne tik „Antigonėje“, bet ir apskritai, matuojama, kokį spaudimą daro patriarchalinė socialinė hierarchija ir heteronormatyvi seksualinė tvarka, kurių pamatus, grįstus atsitiktinumu, įprasta laikyti natūraliais. Kritikuoju, kai tas būtina, ypač turint omenyje politinį matmenį, pati žmogaus samprata, ir retkarčiais koreguojama, lyginant ją su kitomis būtybėmis. Giminytės ryšius bandoma suvokti, atsižvelgiant į naują sociologinę struktūrą. Atkreipiamas dėmesys į blankią liniją, kuri skiria istoriją nuo literatūros, bet kartu jas abi susieja. Klausinama, ar (ir kaip) įvairios „Antigonės“ versijos, interpretacijos, vertimai ir spektakliai gali atstovauti balsams tų pasaulio beteisių, kurie nepakankamai ar iš viso nereprezentuojami. Čia išvardijau tik aiškiausiai atskleistas šio metatyrimo temas. Pritardamas Audronės Žukauskaitės straipsnio „Biopolitika: Antigonės ieškinys“ (p. 67–81) pabaigos raidei ir dvasiai, manyčiau, kad ši knyga įsiterpia į akademinį diskursą ne tik kaip naujaisi Antigonės tyrinėjimai, bet ir kaip stiprus, iš esmės sėkmingas bandymas pakeisti pačias koordinates to, kas vadinama galimu, efektyviu, atsakingu intelektiniu tyrimu.

Šiandien labiau nei bet kada universitetus valdo biurokratija, disciplinas reguliuoja reakcingas konservatyvumas ir smulkmeniškumas. Intelektualinį gyvenimą varžo technokratinis pačios politiškumo erdvės supratimas. Šis intelektinės gynybos ir gamybos (tokiame klimate tai reiškia tą patį) leviatanas grasina apskritai sunaikinti Apšvietos laikais užsiėmusį nepriklausomą mąstymą, kuris, pasak Kanto, leidžia politiškai motyvuotai nusimesti mūsų pačių užsidėtus intelekto pančius. Likimo ironija, bet naikinimas vyksta... švietimo labui! Knygos „Apklausi antigonę“ centre atsідūrusi metaapklausa siekia priešingo tikslo – bandoma išsiaiškinti ne tik tai, kas šiandien skatina autentiškai mąstyti, bet pirmiausia tai, kas šiandieninėje idėjų rinkoje mus verčia klausinėti ir abejoti.

Produktyviai remiantis Antigone, atsiranda galimybė apžvelgti svarbias šiuolaikines socialines, psichologines, filosofines ir – turbūt tai svarbiausia – politines aktualijas. Knyga meta iššūkį klišėms, persmelkusioms literatūros ir kultūros kritiką, politinius ir filosofinius apmąstymus.

Šis rinkinys, kurį sudaro dvidešimt vienas straipsnis su aiškiu ir pagrįstu sudarytojų įvadu, yra svarbus labai plačiam akademiniam sluoksniui – tiems, kurie domisi kontinentine filosofija, politikos ir teisės teorija, literatūros ir kultūros, teatro ir kino, lyčių studijomis, psichoanalize, sociologija, antropologija... Joje pateikiamą medžiagą iš tikrųjų galima vadinti tarpdisciplinine.

Rinkinį sudaro keturios dalys: „Filosofija ir politika“, „Psichoanalizė ir teisė“, „Lytis ir giminytė“, „Vertimai, adaptacijos ir spektakliai“. Kiekvienoje iš jų bandoma sieti tam tikras artimas sampratas, formas ar disciplinų kryptis – toks pagrindas, sunarstytas iš daugybės temų, rodo sudarytojų ryžtą persvarstyti paties tyrimo struktūrą. Tačiau laikomasi puikaus tarpdisciplininio formato, todėl temos kryžminamos visoje knygoje. Pavyzdžiui, daugelis svarbių svarstymų apie lytį pateikiama jau pirmosios ir antrosios dalies kontekstuose arba dėl savo tematikos ir formos yra labiau akcentuojami ir tyrinėjami ketvirtojoje dalyje (Erikos Fischer-Lichte „Antigonės politizavimas“, Maríos Florencios Nelli „Nuo senovės graikų dramos iki Argentinos „prakeiktojo karo“; *Antígona Furiosa*: Apie kūnus ir valstybę“ ir Wilmerio straipsnyje „Vaidinant Antigonę XXI amžiuje“). O politiniai pjūviai ir įžvalgos čia tokie pat gilūs kaip ir pirmojoje dalyje. Tvirta, aiški teminė struktūra aprėpia ir apsaugo trapias aptariamų disciplinų ribas – toks derinimas prisidėjo prie knygos sėkmės, nes skatina, o gal net reikalauja, kad skaitytojai aktyviai stengtųsi kuo aiškiau suvokti plačias, sudėtingas interpretacijas.

Aprėpti milžinišką antrinės literatūros apie Antigonę srautą, versijų įvairovę yra kankinamai sunki užduotis. Tačiau skaitant šią knygą įsitikinimas, kad apie Antigonę žinome jau viską, blėsta. Tiesą sakant, rinkinys „Apklausi antigonę“ tampa pavyzdžiu, kaip energingai, kantriai, net primygtinai galima mąstyti apie Antigonę ir ieškoti atsakymų į klausimus, kuriuos jai kelia istorija. Gaila, nepateikiamas detalus Antigonės kritinių studijų žemėlapis (galbūt tokio išvis neįmanoma nubraižyti), tačiau bibliografijos skyrelyje „Antigonės vertimai ir versijos“ yra daugiau kaip penkiasdešimt įrašų – tai daugiausia pastarojo šimtmečio rinkiniai anglų kalba. Taigi, Antigonę supančias intelektines sroves, įvykius ir

analitinius pjūvius – antrinės literatūros, kuriai priklauso ir „Apklausiant Antigonę“, srautą – reikėjo smarkiai apriboti. Todėl sudarytojai nusipelno dar didesnio pagyrimo, nes pratarmėje įstengė aiškiai pavaizduoti, kas vyksta šioje antrinėje kritikos teritorijoje, kurioje savo vietą randa ir jų sudarytas rinkinys.

Wilmeris ir Žukauskaitė savo knygą suvokia kaip kryžkele, kurioje susiduria trys esminės Antigonės istorijos interpretacijos – filosofinė, psichoanalitinė ir tokia, kokią ją pateikia lyčių studijos. Plėtojantis pasakojimui, į jį įtraukiami „konceptualūs veikėjai“. Hegelis komentare apie Antigonę, pateiktame „Dvasios fenomenologijoje“, jos atsidavimą mirusiam broliui Polineikui aptaria kaip privačios erdvės, susijusios su etika ir šeima (dieviškojo įstatymo), konfliktą su universalia valstybės ir kolektyvine juridine įstatymo galia. Lacanas, savo seminaruose apie psichoanalizės etiką 1959–1960 m. skyręs svarbią vietą Antigonės istorijai, praplečia hėgelišką Antigonės dilemos interpretaciją, šiek tiek ją pakeisdamas – šį kartą kalbama apie susidūrimą tarp to, kas universalu, ir to, kas asmeniška. Asmeniškumas yra priešprieša paprastam partikuliarumui, kurio istorinė lemtis – būti pasisavintam valstybės. Lacanas perkelia diskusiją į interpretacinį lauką, įtraukiantį ir pašamonę: unikali, asmenine etika pagrįsta Antigonės pozicija – pašamoningas geismas – priešpriešinama simbolinei moralinei tvarkai, kurią įsakmiai reguliuoja teisingumas (Tėvas). Lacano nuomone, Antigonė pažeminama, bet ji jaudina ir vilioja – toks tyras yra jos troškimas. Atkaklus nepaklusnumas Kreontui dėl teisės palaidoti brolių rodo absoliučią jos ištikimybę „vidiniams“ motyvams – visa tai leidžia prisiminti pačią mirties instinkto esmę: didžiausią malonumą, kurio ji siekia, gali suteikti ne paprasti džiaugsmas, bet neišvengiamas (piliētės, šeimos narės, gyvos būtybės) su(si) naikinimas. Dėmesio nusipelno feministinė reakcija į Lacano pateiktą Antigonės interpretaciją – pavyzdžiui, puikus Cecilios Sjöholm tekstas „Antigonės kompleksas: etika ir moteriškojo geismo išradimas“. Bet ypač svarbus feministinis Luce Irigaray atsakymas Hegeliui, visiems laikams pakeitęs „Antigonės“ kritinį suvokimą. Tekste „Kitos moters atvaizdas“ ji pribloškiamai

kritikuoja Hegelio pateiktą Antigonės interpretaciją, atskleisdama patriarchalines prielaidas, kuriomis remiasi filosofas, lygindamas Kreontą (universalumą) su Antigone (partikuliarumu). Tokios tariamai neutralios konceptualinės perskyros, pasirodo, yra persunktos lytiškumo stereotipų (*gendered*), taigi „kiaurai“ ideologinės kategorijos, padedančios natūralizuoti vyriškosios pusės įgytas privilegijas, o moteriškajai pusei skiriama neišvengiamai žemesnė šalutinė vieta šalia vyro dvasios nuolat progresuojančio universalumo.

Šį kritinį hermeneutinį ryšį tarp hėgeliško idealizmo, lakaniškos psichoanalizės ir šiuolaikinio feminizmo sudarytojai įžvalgiai apibūdina viename *Įvado* fragmente:

Ir Hegelis, ir Lacanas Antigonę įkurdina universalių vertybių paraštėse: Hegelio manymu, Antigonė atstovauja privačiai šeimos erdvei, konfliktuojančiai su viešąja valstybės erdve, o Lacanas Antigonę laiko visuotinių įstatymų pažeidėja, įkūnijančia patologišką mirties geismą. Šias interpretacijas atmeta feministinė kritika: tai, kad Antigonė išstumama į universalių vertybių paraštes, lemia ne privatūs jos interesai ar patologiniai polinkiai, bet pačios filosofijos ir psichoanalizės prietariai. Filosofinių, psichoanalitinių ir lyčių studijų interpretacijų susidūrimas yra šios knygos pagrindas (p. 1).

Šios trys interpretacijos ir konceptualūs jų veikėjai rinkiniui „Apklausiant Antigonę“ suteikia turiningą, gyvybingą ir vertingą foną, leidžiantį daryti naujus Antigonės istorijos pjūvius. Išskirtinę vietą tarp daugybės vardų ir veikalų užima asmenybė, sukūrusi teorinį Wilmerio ir Žukauskaitės knygos pagrindą. Nors Judithos Butler „Antigonės ieškiny: giminystė tarp gyvenimo ir mirties“ priklauso minėtam fonui, man atrodo, kad šis intelektualinio pasaulio įvykis *sine qua non* irgi įkvėpė „Apklausiant Antigonę“.

Butler „Antigonės ieškiny“ meta iššūkį visoms trims didžiosioms (Hegelio, Lacano ir Irigaray) interpretacijoms ir svorio centrą perkelia kitur – pertvarko pačią tyrimo struktūrą, kad galėtų atlikti prasmingą Antigonės apklausą. Pagal tokį pertvarkytą modelį analitiniai pjūviai atliekami ir knygoje „Apklausiant Antigonę“. Knygos sėkmės įrodymu galbūt reikėtų laikyti ir tai, kad kartu su filosofu Simonu Critchley’u pernai pava-

sarį Niujorko Naujosios socialinių tyrimų mokyklos bakalaurams vesdama seminarą „Tragizmas ir jo ribos“, Juditha Butler pirmoje paskaitoje rinkinį „Apklausiant Antigonę“ paminėjo kaip vienintelę rekomenduojamą knygą šalia jos pačios „Antigonės ieškinio...“ Butler manymu, absoliučiai lemiami yra du požiūriai į keblią Antigonės padėtį. Pirmasis – iš esmės dviprasmiška Antigonės lytinė tapatybė. Dėl nedarnių, galbūt net iš rankų slystančių giminystės ryšių Antigonė negali taip lengvai susikurti asmeninės tapatybės (Hegelio požiūriu), todėl negali tapti ir veiksmingu tradicinės feministinės kritikos modeliu. Antra – tai ypač pasakytina apie Hegelio ir Lacano sampratą – Antigonė suvokiama kaip atstovė sferos, kuri yra priešinga politinei. Butler mano priešingai: užuot bandę užglaistyti, kad atkaklus Antigonės gedėjimas iš esmės yra politinio pobūdžio, turėtume kuo stipriau tą pabrėžti. Giminytės, lyties ir psichoanalizės problemas ji svarsto platesniame politinio tyrimo kontekste ir kelia klausimą, kokia yra Antigonė kaip politinis subjektas, šio išskirtinio atvejo kontekste persvarstydamą patį politiškumą. Nepaisant to, kad Antigonės veiksmai suvokiami tik kaip „nusikaltimas“, arba kaip lyties, seksualumo ir giminystės normų laužymas, jos ieškinys galbūt turėtų apimti ir atskleisti naujai besiklostančias pozityvias saviidentifikacijos formas? Sekdama tokiomis Butler pateiktomis tyrimo gairėmis, ypač politinė vaizduote ir Antigonės politinės kritikos potencialu, knyga „Apklausiant Antigonę“ ištesė jos pavadinime atsispindintį pažadą.

Nekeista, kad originaliausi rinkinio tekstai atsidūrė pirmoje dalyje „Filosofija ir politika“. Ją pradeda Tinos Chanter tekstas „Antigonės politinis palikimas: nusižeminimas nepaklusniai gedint“, puikiai išaiškinantis įvairias politines ir psichoanalitines Antigonės pozicijas interpretacijas. Ji teikia politinę viltį, tvirtindama, kad Antigonės istorija, nepaisant skirtingų politinių ir kultūrinių aplinkybių, atgyja tomis istorinėmis akimirkomis, kai kuriamas naujas politinės ateities vaizdinys. Tačiau, pasak jos, Antigonei lemta prarasti tą ateitį, nes jos vaidmuo yra apraudoti būsimą praeities mirtį. Prieštaraujant Chanter tezėms, galima teigti, kad tokia kvazikankinystė prisideda tik prie Antigonės likimo normatyvinės

istorijos, persmelktos lytiškumo stereotipų, bet sunaikina pirminius politinio jos iššūkio tikslus.

Šiuo atžvilgiu, ypač turint omenyje Antigonės panašumą į daugelį moterų iš Larso von Triero filmų, nenuostabu, kad įdėtas ir Calumo Neillo straipsnis „Viena iš daugelio: etinė Antigonės reikšmė ir Larso von Triero filmai“. Dar du tekstai – Cecilios Sjöholm „Apnuogintas gyvenimas; Arendt ir tremtis Kolone“ ir Žukauskaitės „Biopolitika: Antigonės ieškinys“ – gerai dera tarpusavyje. Pirmajame gausiai, bet labai kūrybingai remiamasi Arendt apmąstymais apie politinį pabėgėlio statusą, o antrajame pasitelkiami grėsmingi argumentai: iš pradžių Antigonė susiejama su Giorgio Agambeno *homo sacer*, kuris reprezentuoja „apnuogintą gyvenimą“ ir kurį galima nužudyti, bet negalima jo paaukoti, samprata, o vėliau apmąstoma aukščiausioji valdžia ir slaptas biopolitinio jos gyvenimo turinys. Abi autorės išskirtinį, marginalizuotą Antigonės politinį statusą apmąsto pozityviame kontekste – politinė Antigonės potenciala pasitelkiama svarstant, kaip pasipriešinti skriaudoms, kurias šiandien daro aukščiausioji valdžia. Eugene'o O'Brien'o straipsnis „Kūno politika: atsakomybės etika ir etikos atsakomybė“ gal ne toks aistringas kaip ankstesni straipsniai, bet ne mažiau įžvalgus. Sekdamas Derrida svarstymais apie santykį tarp etikos ir atsakomybės, jis teigia, kad Antigonės mitas – tai modelis, leidžiantis suvokti, kad kiekvienas veiksmas, kurį galima pavadinti „etišku“, neišvengiamai yra asmeniškasis.

Antrąją dalį „Psichoanalizė ir teisė“ sudaro įspūdingi tekstai, nors ne visi susiję tarpusavyje. Šiek tiek nuvilia iškilus literatūros teoretikas ir kritikas Terry's Eagletonas, priskirtinas, kartu su Irigaray, svarbiausiems rinkinio autoriams. Jo balsas gyvas kaip visada, tačiau esminiams teiginiams apie realybės kategoriją, kurią pateikė Lacanas, interpretuodamas Antigonės mitą, tos ugnelės pristinga. Šioje dalyje išskirčiau jau minėtą Neillo tekstą – svarstydamas apie Larso von Triero filmus, autorius sėkmingai aktualizuoja Antigonės svarbą. Markas Griffithas tekste „Antigonės psichoanalizė“, nors griežtai teoriškai ir neapibrėžia mirties instinkto, tačiau pagirtinai primena, kad geismas, atsidūręs anapus socialinių normų ribos, gali padėti vaizduotei kurti naujas alternatyvas ir tuo pačiu metu atskleisti, kokie

įstatymai ir potvarkiai varžo mūsų troškimus. Juditha Fletcher tekste „Sofoklio „Antigonė“ ir demokratiškas balsas“ aptaria Kreonto draudimą, atskirdama šį veiks-
mą nuo įstatymo, išgalėjusios tvarkos, papročių (*nomos*) ir traktuodama jį kaip dekretą (*kêrugma*). Todėl Antigonės veiksmas atitinka Kreonto veiksmą, abu pri-
klauso tos pačios kategorijos įvykiams – būtent perfor-
matyviam pareiškimui (Fletcher tai interpretuoja pagal
kalbėjimo akto teoriją *à la* Austin & Searle).

Trečiojoje dalyje „Lytis ir giminystė“ stiprų kritinį iššūkį tariamam filosofijos ir psichoanalizės universalu-
mui ir neutralumui meta feminizmo ir lyčių studijų spe-
cialistai. Jei kas nors šią knygą skaitytų nuo pradžios iki
pabaigos (dauguma skaitytojų to, žinoma, nedarys), tai
maždaug ties 200-uoju puslapiu pastebėtų, kad filosofijos
ir psichoanalizės pozicijos tampa taikiniais, panašiais
į šiaudines kaliauses. Turbūt tai labiau susiję ne su tam
tikra tekstų autorių užimama pozicija ir dėstomais argu-
mentais, bet su teiginių, kuriems prieštaraujama, karto-
jimu. Nepaisant to, čia irgi yra keletas paminėtinų tekstų,
pirmiausia – meistriškai parašytas Luce Irigaray „Tarp
mito ir istorijos: Antigonės tragedija“. Teigdama, kad
individo seksualizacija įvyksta užsimezgas pirminiam
jo ryšiui su motina, ir oponuodama tam, kas yra „natū-
ralu“ (nes atsiradę anksčiau), Irigaray persvarsto gimi-
nystės tapatumą, Antigonę provokuojamai vertindama
genealoginiame motinos linijos kontekste. Liza Appel
tekste „Autochtonė Antigonė: dirvos purenimas“ puikiai
perteikia Judithos Butler veikalo apie Antigonę esmę.
Kruopščiai aiškindama Butler teiginius, Appel interpre-
tuoja Antigonę taip, kaip labai dažnai interpretuojamas
Oidipas, – kaip etiologinį mitą, pasakojantį apie pradžią.
Itin įdomus jos teiginys, kad Antigonė yra (struktūrinio)
autochtoniškumo pavyzdys, t. y. jos tapatumas pats pa-
grindžia save – Antigonė, kaip teigiama tekste, ištrina
giminės liniją ir perkuria save iš naujo.

Paskutinio skyriaus „Vertimai, sceninės adaptacijos
ir vaidinimai“ temas įvardija jo pavadinimas. Kai kurie
autoriai apžvelgia Antigonės (kaip teksto, spektaklio)
sklaidą tam tikros kultūros ar kalbinės tradicijos kon-
tekste: pateikiama įdomių pavyzdžių apie prancūziškąją
tradiją, Vokietijos sceną, Nigerijos kolonijinę istoriją

(postkolonijinę kritiką) ir Buenos Aires 8-ojo ir 9-ojo
dešimtmečių diktatūros akivaizdoje. Iš šios dalies tekstų
labiausiai verta paminėti tuos, kurie atsidūrė jos pradžio-
je ir pabaigoje – Deborahs Robert „Antigonės vertimų
skaitymas: Tekstas, potekstė, intertekstas“ ir Wilmerio
„Vaidinant Antigonę XXI amžiuje“. Wilmeris aptaria po-
litinio pasipriešinimo ir šiuolaikinės kritikos potencialą
spektakliuose apie Antigonę. Robert tekste, kurį aš labai
rekomenduoju, galbūt nerasite įmantrių apmąstymų,
būdingų kitiems šio rinkinio straipsniams, bet čia de-
monstruojama tokia kalbinė erudicija, toks subtilus įsi-
klausymas į mažiausias literatūrinės ir kritinės vertimų
detales, kokio nesama kituose tekstuose. Šis straipsnis
būtinai turi atsidurti literatūros sąrašė tu, kurie ketina
studijuoti Sofoklio „Antigonę“.

Aptariamąsios knygos pavadinimas „Apklausiant An-
tigonę postmoderniojoje filosofijoje ir kritikoje“ leidžia
manyti, kad čia surinktus tekstus sieja bendra gija – pasi-
neriama į postmodernią filosofiją ir kritiką. Tai ne visada
pateisinama, be to, nėra aiškiai apibrėžtas postmoder-
nybės turinys (nors knygos kontekste ši sąvoka varto-
jama tinkamai). Esama asmenybių, kurių konceptualus
indėlis į Antigonės interpretaciją (ir jos istoriją) galėjo
būti atspindėtas ryškiau – pavyzdžiui, Heideggerio in-
terpretacija. Bet tai smulkūs dalykėliai, nes rinkinys ne-
pretenduoja į totalumą – toks užmojis apsunkintų turinį.
Išpūdingiausia yra tai, kad didžiausia knygos vertė glūdi
anapus paskirų jos dalių reikšmingumo – tai pats atsa-
kingo ir pavyzdingo intelektualinio tyrimo aktas.

Knygoje „Apklausiant Antigonę“ pasitelkiamos naujos
drąsios filosofinės interpretacijos ir atskleidžiama politinė
Antigonės perspektyva. Rinkinys, įkvėptas Judithos Bu-
tler pavyzdžio, tiria ne tik Antigonę, bet ir tas prielaidas,
kuriomis kitu atveju būtų tyliai pasiremta kuriant tyrimo
struktūrą. Jau nekalbant apie daugybę puikių šio rinkinio
įžvalgų, vertėtų pripažinti svarbiausią dalyką: Wilmeris ir
Žukauskaitė leidžia suprasti, kad po nuodugnios apklau-
sos Antigonė pradeda klausinėti mus. Kiekvienas vertingas
intelektinis tyrimas, pasirodo, yra ir savęs pačių tyrimas.
Toks politinis veiksmas turbūt yra pats autentiškiausias. ■

Vertė Kasperas POCIUS

Lietuvos šalies žmonių padavimai. XCVII

PENKTA
DRAKONO
KOJA

Pernai taip padauginau žvalinamosios energijos suteikiančio dopingo, kad švenčių maratono nebaičiau dar ir šiemet. Vos lioviausi siautėjusi su tautiečiais, švęsti Senujų Naujųjų pakvietė rusai su pačiu Romanovo Gergijevu priešakyje, specialiai atvykusių pasveikinti tų 70 proc. lietuvių, kurie jau pavargo tokiais būti. O dabar dienas ir naktis leidžiu Raudonųjų žibintų kvartale su pačiu Juoduoju drakonu. Sakoma, t. y. taip praneša *WikiLeaks*, kad naujametinių koldūnų prisivalgę ir pokyčiams pasišovę kinai jau užsakė nutapyti monumentalų figūrinį paveikslą kodiniu pavadinimu „Juodasis drakonas žmogišku veidu“, kuriam pozuos pats Barackas, atrinktas iš nesuskaičiuojamos daugybės pretendentų, – tarp jų buvo beveik visa NBA, bet Barackas juos visus nustelbė kaip kokia Pikul iš silikono slėnio, užgožusi patį oranžinio kamuolio virtuožą Simą (pavardė redakcijai žinoma).

Nuosavą drakoną, meiliai vadinamą Martinu, išsirinko ir europiečiai. Jis – buvęs bibliotekininkas, tačiau, nepaisant taikios profesijos, labai karingas ir žada drakoniškus įstatymus įvesti visoms ES šalims. Gal šitas Martinas būtų taip ir likęs eiliniu Schulzu, jei italų premjeras Silvio kadaise nebūtų pasiūlęs jam viename pažįstamo prodiuserio filme suvaidinti konclagerio prižiūrėtoją, esą jis „tiesiog gimęs tam vaidmeniui“, o britų euroskep-

tikas Bloomas nebūtų išvadinęs jo „nedemokratišku fašistu“. Užtuot padėkojęs už nemokamą, bet labai vaisingą reklamą, padėjusią tapti Europarlamento pirmininku, „hiperaktyvus darbo fanatikas“ pirmiausia susidorėjo su savo reklamuotojais, antai pareiškė, kad Didžioji Britanija vargu ar apskritai išsilaikys Europos Sąjungoje. O Silvio karjera, kaip žinome, jau irgi gėdingai pasibaigė... Drakonas nukautas – tegyvuoja Drakonas!

Tvarką daryti pirmininkas Martinas nuovokiai pradėjo nuo Europarlamento virtuvės, esą čia verdamai „demokratijos sriubai“ trūksta druskos, t. y. debatų. Susidomėjusi kulinariniais antrojo, o gal pirmojo žmogaus Europoje planais, pasiūliau jam patobulinti ir kitus patiekalus. Išdaviau lietuviškų didžkukulių, kuriuos dažnas europietis pavadina patrankos sviediniais, visiškai slaptą ir originalų receptą. Įspėjau, kad Putinui Raudonajam jokia būdu nesiūlytų koldūnų, sakoma, vos išgirdęs *угощайтесь – это вареные колдуны*, jis nutraukia diplomatinis ir kitokius santykius... Subtiliai priminiau: jei kartais norėtų pasigaminti gerą salotų (ypač Briuselio kopūstų) padažą, būtinai reikės, kad actą dozuotų šykštuolis, druską barstyti teisuo-
lis, o aliejų piltų žvairys (bent jau taip moko Umberto Eco). Pirmą ir trečią pilstytoją pirmininkas Martinas tarp savo valdinių lengvai ras, o štai druską barstyti,

matyt, teks pačiam, ir jis tą darys, kaip spėja apžvalgininkai, „fanatiškai ir sąžiningai“. Dėl tokios sūrios perspektyvos esą yra smarkiai sunerimusi net pati Angela, jau nekalbant apie menkesnio kalibro politikos „žvaigždes“. Liūto dalį paramos bankrutuojančiai euro zonai teikianti kanclerė nedelsdama išrūko į elitine anomalija tapusį Davosą, kur su viso pasaulio politikos ir verslo rykliais tarėsi, kaip derėtų elgtis Drakono metais. Atvyko ir „bjaurus vyrukas“ Sarkozy, kuris, kaip plaka pikti oponentų liežuviai, Prancūzijai įvarė mirtiną skolų ir nedarbo ligą (Holivudas jau suka filmą „Prancūzas ligojis“, kur pagrindinis vaidmuo skirtas pačiam Nicolas). Apsilankė išdidusis salyno erelis Cameronas, apsmukusio euro panosėje įžūliai žvangindamas svarais su sterlingais. Susirinko ir daugiau aukšto rango rinkitinių asmenų, suinteresuotų viešai, bet neviešoje vietoje, pasimatyti akis į akį (ne veltui sakoma, kad geriausias veidrodis yra senas draugas)... Lietuvos Dalia kvietimo negavo, matyt, elitinės „tusovkės“ rengėjai pabijojo, kad ji ir vėl neatvyks, kaip į susitikimą su pačiu Baracku, o gal lėmė slapta lenkų korta, atseit, jie neisia su lietuviška ožka prie vienių ėdžių...

Elitinio triukšmo Davose grožis priviliojo ir daugybę visokio plauko piktavalių aktyvistų, kurie visose žemės vietose protestuoja prieš viską, kas gražu. Rusijoje apie tokius sakoma: „*Есть люди, которым очень плохо, если другому хорошо.*“ Jau net prieš patį Putiną Raudonąją imta intrigas regzti, todėl labai sumažėjo politinio manevro galimybė. Antai padovanojo žmogus savo meilužei gimnastei Alinai viešbutį „Ukraina“, o Kijevas iškart ėmė rekti, kad Maskva kelia jam geopolitinę grėsmę. Rusijos žemių šeimininkas neslepia, kad norėtų plačias savo valdas gerokai praplėsti, tokiems jo planams nuoširdžiai pritaria visas Krekliui artimas elitas, nuo jau minėto visiems žinomo Gergijevo iki niekam nežinomos Adelinos Šaripovos, kuri pareiškė norą Eurovizijoje atstovauti „NVS šaliai Lietuvai“. Bet vis dar atsiranda pavienių kenkėjų, kurie sparčiai dauginasi ir kaišioja pagalius progresui į ratus. Tokie tipai Putiną Raudonąją ne tik skundžia žmonai dėl meilužės, bet ir protestuoja dėl neva diktatoriškos jo politikos. Vaizdžiai tariant (*фигурально выражаясь*), nusmunka

ne tik kelnės, bet ir reitingas. Susirūpinęs dėl dvigubo nuosmukio, Krekliaus senbuvis *Facebooku* susirašė su artimiausiais kadriniais draugais, klausdamas patarimo, kaip pasielgti, kad ir vilkas būtų sotus, ir avis sveika. Pirmasis atsiliepė Kėdainių mažo kalibro drakonas, Briuselio kankinys su nuplėšta neliečiamybe Viktoras U.: „Reikia labai daug kalbėti apie tai, kas turi būti nutylėta“, – patarė jis Putinui Raudonajam tokia taisyklinga lietuvių kalba ir dar taip išmintingai, tarsi koks Konfucijus, kad lietuvių ir kinų specialistai iki šiol suka galvas, kaip tą viską grakščiai išguldyti kirilika. Viktoro U. gebėjimai išlaikyti nesmunkantį reitingą yra, galima sakyti, žanro klasika – kad ir ką pats darytų, kad ir ką jam darytų, Lietuvoje jis vis tiek kelia pasitikėjimą net tiems, kurie nepasitiki ne tik kitais, bet ir savimi. Gavo Putinas Raudonasai ir daugiau feisbukinių patarimų, bet jie buvo kur kas mažiau vertingi, kaip antai toks: „Kas neturi šuns, medžioja su kate“, į kurį šis iškart atsakė verčiau medžiosias su Medvedevu.

Astrologai tvirtina, kad Drakono metais gimęs žmogus neturi kito pasirinkimo, kaip tik tapti prezidentu, premjeru arba astronautu. Bet ir rinkėjų yra nemažai gimusių su drakoniškais užmojais, todėl jie net ima piktžodžiauti, esą politikai jiems reikalingi tiek, kiek drakonui penka koja. Drakonui jos gal ir nereikia, bet scenos ir pramogų „žvaigždes“ toji koja traukia tarsi magnetas. Nenustygtančioji Eglėja visą Seimą norėtų paversti burleska (tai toks komiškas kūrinys, kai kilni tema, pvz., kilnojamojo ar nekilnojamojo turto įstatymas, interpretuojama vulgariu stiliumi), bet argi tai nėra padaryta jau iki jos? O žurnalistė Milda plenarinių posėdžių salėje įrengtų sekso ekspertizės saloną, kur rūpintųsi ne tiek politiniu, kiek lytiniu švietimu. Šokėjas Saulius skambina visais pašaliais, kad rinkėjus vilios šūkiu „Šok su manimi!“; bet nepasako, pagal kieno muziką. O Vytautas (Juozapaitis), kaip ir dera solidžiam operos solistui, aukštai iškėlęs neš seną plakatą „Mūsų nereikia“ (matyt, konservatoriams tai dar nėra žinoma)... ■

Tiesiai iš Drakono virtuvės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2012. 1 (605)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. *The Ruins of National Ethics or How to Kill the State Using the Hands of Intellectuals*. Trying to understand why Lithuanian people do not feel they have "a contract with the state" one has to abandon the myth that Sąjūdis movement was a "creation of intellectuals". The driving force of Sąjūdis was not only intellectuals but people as well. This fact is witnessed by mass attendance of its rallies. The claim that intellectuals activated people is also wrong. Nation can not be activated if it does not want to rise up. This rule can be supported by everyone who claim that people have become passive now though they are urged to become active (page 2).

Zecharia PLAVIN. *On the contaminated "Lithuanian-Jewish" debate and on some curing hope*. The current Jewish Lithuanian interethnic public discourse is frequently contaminated by acrimony. This reciprocal bitterness reflects events that took place in the years 1940-1945 when ethnic Lithuanians and Lithuanian Jews found themselves at opposite sides of the nazi-soviet conflict that annihilated Lithuanian statehood and killed the majority of Lithuanian Jews. The present-day Lithuanian official efforts to mend relations with the Jewish organizations across the world and with Israeli state are frequently attacked both by angry unforgiving Jews and by Lithuanians who feel they have nothing to apologize for. In this climate any debate - however well intended - is conducted under a shadow of forceful resentment. The present article suggests installing two unrelated ideas in place of current debating. The first idea is an effort to understand the inner social - mental dynamics that brought many people of Lithuanian origin (but still a minority) to view their national obligation to kill Jews in Lithuanian territories during the war. On the other hand similar - but separate - research should uncover the reasons why so many people of Jewish origin (but still a minority) worked for soviet punitive and KGB networks. The results of these researches could probably make the present day debaters more familiar with inner social-cultural mechanisms in both communities that led to 1940-1945 horrors. Such familiarity might bring understanding and lessen the acrimony, while not condoning the crimes. The second idea suggests mending interethnic Lithuanian-Jewish dialogue by mutual research into high art examples of each group. Such a research could provide insights into what is perceived, felt and respected as the absolute good in both cultures (or subcultures of these ethnic groups), and thereby to enrich the public atmosphere with nobler aspects of collaboration and coexistence (page 10).

Tomas KAVALIAUSKAS. *About Donald Duck with Swastika and Hitler-like Cat Reading Mein Kampf*. Reply to an article by Petras Stankeras published in *Kultūros barai* issue no 12 (page 17).

Vytas DRUNIS. *Contemporary Art - Like a Naked King*. Polemical notes (page 20).

Elona BAJORINIENĖ. *Lithuania Exiled in XXL Format*. About the first night of the play *Exile* by Marius Ivaškevičius directed by Oskaras Koršunovas (page 22).

Kęstutis ŠAPOKA. *Lift to the Joint Being*. About Exhibition-experiment "Commonbeing" in Vilnius and new place of exhibitions *Lift gallery* in Klaipėda (page 27).

Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. *Magic Words of Stage Design or the News of Theatre's Autumn Season*. An Overview (page 30).

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. *Waiting for Spring Flooding in the Lithuanian Music*. Has academic music become less elite is difficult to measure but the fact

that pop has taken over can not be passed unnoticed. Whether those authors who hooked on marketing will become market's faithful servants still remains to be seen. Polemical notes (page 34).

Rasa GEČAITĖ. *The Island of Creation*. About the graphics of Tatjana Kazmierėnienė that enriched Lithuania's art and importalized the identity code and character of Lithuania (page 41).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *New Motifs for Possible Pictures from Egypt*. Artist's essay (page 42).

Paulius PETRAITIS. *XXIst Century is Represented by XXth Century's Vision?* About yearbooks of Lithuanian Photography. Digital revolution offered such radically new technologies of creating images so that art photography faces its possible extinction. Political strategy of Lithuania's photo representation can not get over a period when the essence and value of photograph was its image itself. But contemporary photography is less interested in what is being represented but more what the photo signifies through cultural codes (page 45).

Kęstutis ŠAPOKA. *How Can One Cheat the Hostess of the Show*. About the exhibition of sculptor Petras Mazūras in Titanikas Gallery (page 49).

Vaidilutė BRAZAUŠKAITĖ-L. *Unforgettable Moments of Beauty*. An overview of the art of Laima Bronislava Pučkoriūtė (page 50).

Creating a Space for Dialogue between the Polish and Lithuanian. Polish Institute in Vilnius director Małgorzata Kasner talks about the institute's activities and about what developments in her life brought her to Vilnius (page 51).

Arthur HERMANN. *The Experience of German Minority Should Not be Followed as an Example by Other Minorities*. The situation of minorities is always complicated because they have several loyalties: to the state in which they live, to the state from which they originally came and to their own culture that they want to sustain. This triple loyalty makes life of minorities difficult even in democratic and liberal regimes, meanwhile under dictatorship their life becomes intolerable. The author discusses three problems related to German minority: what were the reasons of Lithuanian Germans discontent with the state in which they lived, what were the reasons that made former Lithuanian citizen to contribute to Lithuania's germanization and what position is taken by Lithuanian Germans' "Landsmanschaft" in present Germany (page 56).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Philosophy of Simplicity in Shade of Babu's Hut*. The reflections of the author after his stay in India and a visit to Babu's hut in Sewagram - a place where Mahatma Gandhi spend the last fourteen years of his life in a simple village without much conveniences. Revisiting the essay of Ivan Illich on the subject as well as some other writings the author discusses the architectural simplicity of Gandhi's dwellings as well as their broader meaning to people who measure the quality of their life in economic standards and quantities of things they possess. The lessons of Babu's hut transcend the time and space of Gandhi's stay there and can be used to reflect upon the paradoxes and confusion of contemporary western people who still believe in the value of commodities (page 63).

Dainius JUNEVIČIUS. *Abdonas Korzonas Photographer: Pioneer, Rebel, a Traitor?* The article covers the life story of first Vilnius photographer who made images of Vilnius - Abdonas Korzonas. The author presents his findings while working in the archives about life and activities of this important photographer of Vilnius city (page 68).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *A Lessons by Jonas Basanavičius*. Historian's essay (page 79).

Kęstutis ŠAPOKA. *Antiprovocations of What Can We Learn*. About the book by Elona Lubytė "Vieno projekto apkalta" (The Trial of One Project) (page 84).

Jay Daniel MININGER. *Interrogation demands answers*. Review of *Interrogating Antigone in Postmodern Philosophy & Criticism*, eds. Stephen Eliot Wilmer and Audronė Žukauskaitė, Oxford: *Oxford University Press*, 2010 (page 88).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Fifth Foot of the Dragon*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Violeta DAVOLIŪTĖ, Ugur Ümit ÜNGÖR

Genocides? (En) (Lt)

An interview with historian Ugur Ümit Üngör

The comparison of genocides is neither a crude equation nor an equivalence of evil, argues historian Ugur Ümit Üngör. Rather, comparative study enhances understanding of individual cases and counters political manipulation of genocide under hierarchies of uniqueness.

Boris KAPUSTIN, Tomas KAVALIAUSKAS

In search of a post-communist future (En) (Lt)

How was it possible in too many post-communist countries that incredible riches accumulated in the hands of the parasitic few? Why is political power so often fused with wealth? Two philosophers search for an answer as to what went wrong in the post-communist world after 1989.

Vasilijus SAFRONOVAS

Rewriting history in Kaliningrad: Facts on the ground (En) (Lt) (Ru)

Why is the Orthodox Church of Russia reclaiming the castles and churches in the Russian enclave of Kaliningrad? The question is posed by a Lithuanian "outsider" in the light of recent changes in the ownership of important heritage sites in Kaliningrad.

Anna KARPENKO

Kaliningrad's architectural heritage: An insider's view (En) (Lt) (Ru)

What is the threat implied in the handover of the symbolically significant architectural heritage of the Kaliningrad region to the Orthodox Church of Russia? Local historian Anna Karpenko examines the social and cultural aspects of the conflict.

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTĖ

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

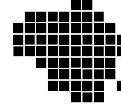
Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2920 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Nikhil CHOPRA
Yog Raj Chitrakar:
piešinys iš atminties II
Sudužusi balta VI

Ashish AVIKUNTHAK
Vakratunda Swaha
Kalighato fetišas
Ir taip toliau
Iš parodos
Šiuolaikinio meno centre
Vidmanto Ilčiuko reprod.

Pokyčių karta. Šiuolaikinis Indijos menas. Šioje parodoje pristatoma iš Indijos kilusių jaunųjų menininkų kūryba. Dalis jų gyvena pačioje Indijoje, kiti – Amerikoje ar Europoje. Tai pirmoji šiuolaikinį Indijos meną išsamiai pristatanti paroda Lietuvoje.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2012. Nr. 1 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009